

povratak u devedesete?

RITUALI DESNICE

Pišu i govore:

Rade Dragojević,
Rastko Močnik,
Nataša Govedić,
Davor Gjenero,
Nenad Zakošek,
Omer Karabeg,
Sanjin Dragojević,
Marina Gržinić

stranice 21-28

zarez

Rastko Močnik

ISSN 1331-7970

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 10. listopada 2002, godište IV, broj 89 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor: Milorad Pupovac i
Vladimir Šeks

Put k toleranciji

Omer Karabeg

stranice 10-11

Esej

Suprematistički koncept

Sonja Briski Uzelac

stranice 14-15

Razgovor: Peter Sloterdijk

Kohlovo nasljedstvo

Sven Gächter

stranica 9

32. varaždinske barokne večeri

Festival bez crvene niti

Nataša Maričić

stranica 31

Razgovor: Zlatko Kopljar

O potrebi da se RADI...

Suzana Marjanić

stranice 32-33

ARS ELECTRONICA

Olga Majcen, Sunčica Ostoić, Honor Harger,
Stahl Stensley, Kristijan Lukić, David Rokeby

stranice 16-18

zarez

Gdje je što

Info i najave 4-7

Grozdana Cvitan, Bosiljko Domazet, Dragan Grozdanić, Agata Juniku, Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Miljenko Ugarković

U žarištu

Generalska religija Andrea Dragojević 3
 Internet u službi demokracije Biserka Cvjetičanin 3
 Derpresija kao vijest Grozdana Cvitan 8
 Izazovi za budućnost Trpimir Matasović 8
 Razgovor s Peterom Sloterdijkom Sven Gächter 9
 Razgovor s Miloradom Pupavcem i Vladimirom Šeksom Omer Karabeg 10-11
 Razgovor s Borivojem Radakovićem i Hrvojem Hitrecom Igor Ružić 12
 Dijalog filozofije i tehnike Barbara Stamenković 13
 Misli globalno, upravljaj lokalno! Nataša Petrinjak 20

Vizualna kultura

Suprematistički koncept Sonja Briski-Uzelac 14-15
 PLUG IN! Make a Network! Olga Majcen, Sunčica Ostoić 16
 Razgovor s Honor Harger Olga Majcen 17
 Razgovor s Kristijanom Lukićem Olga Majcen 17
 Razgovor sa Stahlom Stensleyjem Olga Majcen 17
 Razgovor s Davidom Rokebyjem Sunčica Ostoić 18
 Sklisko tlo umjetnosti Silva Kalčić 19

Arheologija

Put do škole Grozdana Cvitan 29

Glazba

Novi život ponesrećene predstave Trpimir Matasović 30
 Spontanost bez karizme Trpimir Matasović 30
 Dobar orkestar je dobar orkestar Trpimir Matasović 31
 Festival bez crvene niti Nataša Maričić 31

Kazalište

Razgovor s Ivicom Buljanom Agata Juniku 6
 Razgovor sa Zlatkom Kopljarom Suzana Marjanić 32-33
 Razgovor s Hrvojem Ivankovićem Nataša Govedić 34-35
 U očekivanju... publike Ivana Slunjski 35
 Dva kulturalna fetiša: Hamlet i Don Juan Nataša Govedić 36

Kritika

Bosna, Texas Aleš Debeljak 37
 Isti, a drukčiji Valentina Gulin Zrnić 38-39
 Anonimni Afrikanac Ivo Vidan 39
 Dostojevski u južnoj Africi Ivo Vidan 40
 Nasilno nasljeđivanje Tatjana Jukić 40-41
 Duhovitost raspada Grozdana Cvitan 41
 Umrtvljeni SF Igor Marković 42
 Apstraktno srce glazbe Eckhard Gerdes 42
 Tekstovi za ples David Ian Paddy 42

Riječi i stvari

Filologija sad! Neven Jovanović 43
 Džumbus Željko Jerman 43

Proza

Bili jednom Englez, Francuz i Bosanac Boris Beck 44-45

Reagiranja

Otvoreno pismo 2 Nikica Gilić 45

Svjetski zarez

Srđan Rahelić, Gioia-Ana Ulrich 46

Queer portal

Diskretni čuvari tajni Željko Mrkšić 47

TEMA BROJA

Rituali desnice – Povratak u devedesete?

Privredili Rade Dragojević, Nataša Govedić, Lovorka Kozole i Katarina Luketić

Ideološka monomanija Rade Dragojević 22-23
 Razgovor s Rastkom Močnikom Nataša Govedić 24-25
 Razgovor s Davorom Gjenerom i Nenadom Zakošekom Omer Karabeg 26-27
 Hrvatski poučak Sanjin Dragojević 28
 Ne TKO, nego ODAKLE govori Marina Gržinić 28

Yungchen Lhamo, Božica pjesme, glas Tibeta, Nebo Zagreb World Music Festival, 14. - 17. 10 2002.

impresum**zarez**

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: **Vodnikova 17, Zagreb**telefon: **4855-449, 4855-451**fax: **4813-572**e-mail: **zarez@zg.tel.hr**web: **www.zarez.hr**uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**nakladnik: **Druga strana d.o.o.**za nakladnika: **Boris Maruna**poslovna direktorica: **Nataša Polgar**glavna urednica: **Katarina Luketić**zamjenica glavne urednice: **Nataša Govedić**izvršna urednica: **Lovorka Kozole**uredništvo: **Grozdana Cvitan, Nataša Ilić, Sanja Jukić,****Agata Juniku, Trpimir Matasović,****Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Zoran Roško,****Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar**suradnici: **Sandra Antolić, Boris Beck, Iva Pleše,****Duška Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić,****Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štikš**grafički urednik: **Željko Zorica**lektura: **Žana Mihaljević**priprema: **Romana Petrinc**tisak: **Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a**

Tiskanje ovog broja omogućili su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske**Ured za kulturu Grada Zagreba****Institut Otvoreno društvo Hrvatska****zarez****Cijene oglasnog prostora**

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na *zarez*:6 mjeseci 120,00 kn s **popustom 100,00 kn**12 mjeseci 240,00 kn s **popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci **85,00 kn**12 mjeseci **170,00 kn**Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.**PODACI O NARUČITELJU**

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:

2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice

priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

Propovijedi u kojima se vjernici pozivaju da mole za generale čija imena rese haške optužnice, bacanje anateme na gradove kao mjesta izopačenosti, mjesta kojima vladaju homoseksualci, izjave tipa: "Tko sjedi po kafićima, a ne ide na misu, nije Hrvat", ili pak višekratno apeliranje na vjernike da se ne stide biti katolici i Hrvati, predstavlja dobar dio retoričkog repertoara s misa velečasnog Zlatka Sudca, u javnosti poznatog i po stigmati koja mu se u obliku križa, s vremena na vrijeme, pojavljuje na čelu. Kad se tome doda i Sudčev posjet prije nekoliko mjeseci generalu Mirku Norcu, koji boravi u riječkom zatvoru pod optužbom da je, između ostaloga, i svojeručno likvidirao civile, postaje jasno da se Kristova poruka u nas ponovo iznevjerava, jer se njeni pronositelji – umjesto svjedočenja ljubavi i solidarnosti među ljudima – bave sakralizacijom države i njenih organa, prije svega onih vojnih, te da se jarunska crkva Sveta Mati Slobode, gdje Sudac u Zagrebu održava mise, pretvara u mjesto nacionalne obnove, mjesto gdje bi posrnula nacionalna svijest trebala dobiti potrebnu dozu duhovne okrijepe.

Stigme i nacionalni apostoli

Svećenstvo je, u svakom slučaju, jedna od onih društvenih grupa iz kojih se vrlo lako mogu regrutirati novi nacional-religiozni profeti, pa Sudčev slučaj u tom smislu nije nikakva iznimka. Novo je, barem u hrvatskom slučaju, to što se uspostavlja neka vrsta nacionalnog apostolata, nečega čega dosad u hrvatskom društvu nije bilo. Novi proroci detektirali su postojanje velike defetističke mase u društvu, pogodne da joj se ponudi novo vodstvo. Pritom se stalno ponavlja kako je nestalo onog političkog jedinstva koje je, navodno, dosad osiguravalo za nacionalnu harmoniju potrebnu koheziju. Sudčevi optovani pozivi mnoštvu okupljenom u crkvi da budu to što jesu, da budu katolici i Hrvati, dio su etničke etike, dio su apela za buđenjem zaspaloga nacionalnog pono-

sa. Dva bitna momenta u tim apelima tiču se, što preneseno, što doslovno – krvarenja. Jedan je pozivanje na hrabre i nepravedno optužene uzor-generale koji su za hrvatstvo i katolicizam krvarili, a drugi stigme samog Sudca koji za katolicizam i hrvatstvo doslovno krvari i sada, pred vjericima i svjedocima. Takva poruka zapravo kaže kako za se hrvatstvo i katoličanstvo treba dati mnogo više od pukog plaćanja poreza ili nedjeljnog odlaska na beskrvne mise, treba razbuditi permisivnim društvom umrtvljenu nacionalnu svijest i krenuti stazama nacionalne rekon-

prozvanih homoseksualaca u urbanim sredinama, koje svećenik sa stigmom javno stigmatizira.

Domoljubno katalogiziranje mrtvih

Dakako, sve to nema mnogo veze s ciljevima Drugog vatikanskog koncila, koji inzistira na mirotvorstvu, angažmanu Crkve u razvoju građanskog društva i univerzalnoj obrani ljudskih prava. Malo to veze ima i sa životom svetog Franje Asiškoga, uz kojega se veže i prvi zabilježeni slučaj stigmatizacije 1224. godine, a koji je svjedočio vjeru brigom za gubavce,

ravo u raskoraku s tradicionalnim vrijednostima humanizma. Citira najprije francuskog desničara Le Pena koji kaže: "Više volim moje kćerke nego moje nećakinje, moje nećakinje više nego moje susjede, susjede više od neprijatelja". Ova rođačka odgovornost, kaže dalje Čolović, u suprotnosti je sa čuvenim Montesquieovim primjerom humanističkog shvaćanja odgovornosti: "Ako bih znao da je nešto korisno za moju domovinu, ali štetno za Europu, ili da je nešto korisno za Europu, ali ne i za ljudski rod, odbacio bih to kao zločin".

Crkva je i mjesto sjećanja živih na mrtve. I u tom su smislu Sudčeve propovjedi reducirajuće, završavaju u nacional-partikularističkom zahtjevu za molitvom i sjećanjem na mrtve, ali ne za sve, nego samo za one etnički podobne. Konstituira se tako poseban stališ umrlih: oni koji su svoje živote položili za slobodu Hrvatske. Ne bi to bilo ništa čudno, s obzirom na to da crkva Sveta Mati Slobode ima funkciju svojevrstne zadužbine za branitelje, kada to ne bi istodobno bila i bitna alineja političkoga programa koji se često čuje u istupima Hrvatskoga bloka i sličnih stranaka krajnje desnice, alineja koja kaže da ne smijemo iznevjeriti mrtve, njihove žrtve, da moramo nastaviti tamo gdje su oni stali. Traženjima s oltara da se pale vojnike i njihove žive generale podrži, podjaruje se osjećaj *ressentimenta*, zlopamćenja; osjećaj je to koji mori deziluzionirani, razvođeni puk, taj gorki osjećaj prevarenosti, na kojemu uspješno na svojim koncertima parazitira i Thompson. Nad oba skupa, i nad onim u crkvi kao i nad onim na Thompsonovim koncertima, lebdi isto pitanje: "Jesmo li se za to borili?" A odgovor koji se nudi s oltara i s pozornice sigurno nije jednak onom koji je ponudio Karl Kraus prije sedamdesetak godina, kad je kazao da "svaki rat nužno završava porazom i da nikome ne donosi dobitak". Odgovor na prethodno pitanje, a na koji ljudi u nas nisu spremni, glasi – rat je ne-naplativ. ☒

Na meti

Generalska religija

Crkva se pretvara u običnu vojnu kapelicu, čiji vojni kapelani nikad ne spominju žrtve tih istih generala čija su imena ispisana na optužnicama

Andrea Dragojević

kviste. Sudčeva pozivanje na junaštvo optuženih generala ima i dodatnu funkciju. To je zahtjev za onim jedinstvom i onim vremenom u kojem su generali složni narod vodili u pobjedu. Pozivajući se na generale, svećenik iskazuje i čežnju za jasnim odnosima u ratu, čežnju za ratnim drugarstvom, za frontom na kojem se znalo tko je tko, za vojno-nostalgijom iskustvom. Crkva se tako pretvara u običnu vojnu kapelicu, čiji vojni kapelani nikad ne spominju žrtve tih istih generala čija su imena ispisana na optužnicama. Traži se i povratak vrijednostima «muževnosti» kao što su hrabrost, poslušnost, izdržljivost – jer sve su to naši generali, bilo da su u zatvoru ili u bijegu – a sve nasuprot politici u kojoj vladaju taktičari, kukavice, oni koji uzmiču, kompromiseri, jednom riječju – nemuževni tipovi. Poput

ekumenizmom i širenjem ideje o univerzalnom bratstvu – braća su i siromašni i bogati, i zatvorenici i čuvari, i kršćani i nekršćani. Da se Crkva i svećenička klasa u Hrvatskoj sve više promoviraju kao nacionalni zaštitnici, pa onda i zaštitnici tradicionalnih vrijednosti – s obzirom na to da tu funkciju ne igra više politička klasa – pokazuju i Sudčevi pozivi mladima da se vrte obiteljskim vrijednostima (kafić ne – misa da, zabava ne – rad da i sl.).

Beogradski politički antropolog Ivan Čolović u jednom je svom izlaganju sličnu situaciju u Srbiji nazvao *porodičnim egoizmom*, koji jednu normalnu ljudsku osobinu, skrb za obitelj, apsolutizira i uzdiže na pijedestal neupitne vrijednosti, te taj *porodični egoizam* širi na cijelu etničku zajednicu. Čolović na dvama primjerima pokazuje koliko je *porodični egoizam* zap-

Prije nekoliko mjeseci održana je u Zagrebu konferencija o *e-Governmentu*, posvećena ulozi novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija u unapređenju rada državne uprave. Na konferenciji je istaknuta svijest o potrebi pripreme društva za izazove novih globalnih komunikacija, te važnost cijelog *e-Government* projekta za unapređenje komunikacije i interakcije s građanima, odnosno za demokratizaciju i jačanje civilnog društva. Hrvatska vlada intenzivno radi na realizaciji ovog projekta, a u cjelokupnoj strategiji razvitka *Hrvatska u 21. stoljeću*, svim područjima, od poljoprivrede do prosvjete i kulture, zajedničko je isticanje važnosti novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija, zasnovanih na Internetu i međunarodnim otvorenim standardima, za daljnji socio-ekonomski razvitak naše zemlje.

Ovih su dana Unesco i COMNET-IT (Commonwealth Network of Information Technology for Development) objavili rezultate istraživanja o Internetu u službi demokracije. Osnovni interes ovog istraživanja bio je utvrditi u kojoj mjeri uvođenje *e-Governmenta* utječe na poboljšanje veza između građana i države, odnosno usmjerava službena tijela prema transparentnosti i odgovornosti.

Interakcija države, privatnog sektora i civilnog društva

Kako bi pojedine zemlje mogle pratiti suvremene tokove razvitka, potrebno je, navodi se u studiji, efikasno integrirati sve resurse upravljanja na nacionalnoj razini. Suočene sa zahtjevima za boljom kvalitetom života, te zadovoljavanjem ponekad i nerealnih zahtjeva koje promoviraju masovni mediji, vlade moraju odgovoriti na pritisak za povećanom odgovornosti i transparentnosti. Rezultat takvih procesa često je zahtjev za decentralizacijom ovlasti, odnosno za približavanjem svih razi-

ta javne uprave građanima. U tom procesu posebno mjesto zauzimaju *e-Government* projekti koje nastoje primijeniti mnoge vlade. Istraživanje Unesca i COMNET-IT-a obuhvatilo je petnaest zemalja: Botsvanu, Kanadu, Estoniju, Mađarsku, Indiju, Jamajku, Maleziju, Maltu, Mauricijus, Meksiko, Maroko, Novi Zeland, Južnu Koreju, Južnu Afriku i Tanzaniju. Provedeno na relativno malom uzorku, ono je pokazalo da dok razvijene zemlje ubrzavaju spiralu znanja i primjene novih tehnologija u službi građana, kao i transformaciju javne uprave, nerazvijene

građanima kad se pristupilo izradi strategije *Hrvatska u 21. stoljeću*, a interaktivna stranica i dalje je otvorena za sve sugestije i primjedbe (www.hrvatska21.hr). Jedan od najposjećenijih Internet *siteova* je onaj kanadske vlade na kojem se mogu naći svi formulari potrebni građanima za komuniciranje s vladom i obavljanje različitih administrativnih poslova. Malezijska vlada planira otvoriti multimedijско sveučilište koje će omogućiti studij putem Interneta za programe poput informatičkog menadžmenta i kompjutorskog programiranja.

Ovi trendovi pokazuju da se u svim

tavno pratiti i njegovati specifičnosti, jer namjera nije uniformno globalno društvo, nego društvo kulturnih raznolikosti, ono koje će – omogućavajući participaciju svih – omogućiti i isticanje posebnosti, te slobodni dijalog i razmjenu mišljenja.

Digitalizacija kulturne baštine

Hrvatska je značajne korake napravila u tom pravcu, uz vladin portal www.otvorena.vlada.hr, uspostavljene su stranice brojnih gradova, sve je veći broj kulturnih institucija koje također imaju svoje stranice na Internetu, mnogi su u toku *umrežavanja*.

Veliki projekt hrvatske vlade je i digitalizacija kulturne baštine. Projekt izgradnje jedinstvenog informacijskog sustava kulturne baštine definiran je 2000/2001. godine, a ove godine počelo se s razvojem složenog softvera kojim će se ujediniti postojeće digitalne dokumente u jedinstvenu relacijsku bazu podataka. Projekt je usklađen s europskim standardima. Okosnicu sustava čini Središnji inventar kulturne baštine. Po dovršetku, sustav će pružati cjelovit pregled spomeničkog fonda Republike Hrvatske i biti dostupan javnosti putem Interneta. Osim tekstualnih baza podataka, informacijski sustav sadržavat će i digitaliziranu dokumentacijsku zbirku fototeke. U daljnjoj fazi planira se i integriranje geospacijalnih podataka u sustav (GIS), što će osigurati novu interpretaciju baštine u prostoru i prirodnom okolišu, te omogućiti interdisciplinarni pristup očuvanju kulturne baštine.

Stoga se s pravom u Strategiji kulturnog razvitka i Kulturnoj politici isticaju važnost novih tehnologija u očuvanju i unapređenju kulturne baštine koja predstavlja razvojni prioritet, jer "naučiti cijeniti baštinu može samo narod koji više očekuje od budućnosti u svojoj sredini" (Strategija razvitka RH – Kultura, str. 64). ☒

Kulturna politika

Internet u službi demokracije

Trendovi pokazuju da se u svim zemljama svijeta ubrzano razmišlja o upotrebi novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija u približavanju građanima. One postupno mijenjaju načine na koje vlada, privatni sektor i civilno društvo realiziraju novi tip partnerstva

Biserka Cvjetičanin

zemlje tek počinju s tim procesima i suočene su s činjenicom da samo mali postotak njihovih građana zbog nerazvijene ICT infrastrukture može participirati u tim procesima.

Primjeri iz studije pokazuju da u mnogim zemljama postoje sličnosti s naporima hrvatske vlade da se kroz programe informatizacije i internetizacije približi svakom građaninu. Tako je, na primjer, meksička vlada pozvala građane da se putem Interneta pridruže svojim inicijativama u izradi strategije razvitka Meksika za razdoblje od 2002. do 2006. godine. Sličan poziv uputila je i hrvatska vlada svojim

zemljama svijeta ubrzano razmišlja o upotrebi novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija u približavanju građanima. One postupno mijenjaju načine na koje vlada, privatni sektor i civilno društvo realiziraju novi tip partnerstva. Ako je namjera globalnog društva razvoj demokracije i poticanje uloge civilnog društva u tim procesima, onda je jasno koliko je važna uloga novih tehnologija za postizanje tog cilja. Kako se navodi u zaključcima studije (koja je dostupna na www.comnet.mt/unesco), potrebno je koristiti iskustva razvijenih zemalja u izradi planova i strategija, ali istodobno sus-

Poziv za pomoć 911

Uz promociju knjige intervjua Noama Chomskog 11.09. (Jesenski i Turk, 2002.) u Kulturno informativnom centru, 1. listopada 2002., Zagreb

Dragan Grozdanić

Prošlogodišnji teroristički napadi na SAD i zbivanja nakon njih još su jedna od aktualnih svjetskih tema, pogotovo jer je nedavno obilježena godišnjica iznova uzburkala strasti, pozivajući na oprez i borbu protiv svih oblika terorizma. Tim povodom, knjiga intervjua Noama Chomskog 11.09., koje je dao u prvih mjesec dana Dražen Šimleša te Nenad Zakošek, koji su svaki iz svog kuta iznijeli viđenje ovog čitkog i zanimljivog štiva. Uvod u predstavljanju knjige pripao je prevoditelju koji se osvrnuo na sam rad i osobnost Noama Chomskog. Chomsky je jedan od vodećih svjetskih lingvista, svjetski priznati politički

aktivist i pisac. Metodologija rada Noama Chomskog je pozivanje na publikacije i novine s vrlo visokim nakladama, koje citira u svome radu. Chomsky se poziva na temeljne dokumente SAD-a, te nam želi pokazati kako je Amerika zapravo teroristička sila. Osim toga, autor smatra da je važno i to da su činjenice svima dostupne, ali ih mnogi iz raznih razloga ne žele vidjeti niti čuti. Dražen Šimleša nadovezao se na izlaganje riječima da je Chomsky osoba koja cijeli svoj život posvećuje borbi protiv kršenja prava i sloboda pojedinaca zbog viših ciljeva. Na početku Chomsky govori o događajima netom nakon napada, u središnjici su zastupljena njegova razmišljanja o prijetnjama antiglobalističkom pokretu manipuliranjem samim napadom, dok je na kraju knjige riječ o analizi američkog opravdavanja zločina bez obzira o kome je riječ. Možda je ovaj posljednji dio upravo i najaktualniji i najpoučniji. Chomsky upozorava na to da još od rata 1812. godine nacionalni teritorij SAD-a nije bio ni ugrožen, a kamoli

napadnut, te u intervjuima jasno progovara o tome zašto se to sada dogodilo, istodobno pokušavajući razumjeti eksploziju bijesa koja sve više bukt. Svi problemi nakon 11. rujna nisu se smanjili nego su se povećali. Chomsky aktivno propituje i utjecaje medija, koji također zbog viših ciljeva opravdavaju zločine. Uzimajući riječ, Nenad Zakošek krenuo je *in medias res*. Naglasio je da je tema knjige terorizam, a 11. rujna samo povod, te su i teme u kontekstu rasprave o tome što je zapravo terorizam, no on u knjizi ne igra glavnu ulogu. Naime, na više mjesta definira se terorizam no paradoksalno je da kad govorimo o terorizmu, govorimo o pojedincima i skupinama, a rijetko o terorizmu među državama. Chomsky osuđuje terorizam te analizira slučajeve američkog državnog nasilja, osobito intervenciju u Nikaragvi osamdesetih godina koju je i svjetska javnost osudila zbog "nezakonite uporabe sile", te bombardiranje tvornice lijekova u Sudanu zbog kojeg i danas umire deseci tisuća ljudi od malarije, tuberkuloze i sličnih bolesti. Ovakvih primjera ima još, te ih Chomsky u raznim intervjuima na razumljiv način izlaže i obrazlaže. Jer, kako tvrdi, što se trenutačno zbiva nije sukob država, ali bi vrlo lako mogao postati, i zato se trebaju istražiti uzroci koji do toga vode. Bez obzira o kakvu se obliku terorizma radi te kakvi se koraci trebaju poduzeti, odličan odaziv auditorija u KIC-u potvrđuje veliko zanimanje. Kako sam Chomsky kaže: "Nema razloga – osim vlastita izbora – da čovjek ne bude svjestan činjenica." ☒

Ples u mandali

Dva dana za redom, 20. i 21. listopada u 20 sati na Zagrebačkom velesajmu održat će se premijera butoh projekta *Koora* slovenske koreografki-

nje Tanje Zgonc u produkciji Hrvatskog instituta za pokret i ples i Plesnog teatra iz Ljubljane i koprodukciji Art radionice Lazareti i Teatra Exit. ☒

Fenomeni konflikta

serija diskusija u Muzeju suvremene umjetnosti, Katarinin trg 2, Zagreb

Community Art :Paradigma konflikta-interdisciplinarni umjetnički projekt (forum, proces, umjetničko događanje, istraživanje)

srijeda, 9. listopada 2002., od 17 do 19 sati

Pod unakrsnom šutnjom: sukobi u kulturi-hrvatska šutnja kao specifični atribut

srijeda, 16. listopada 2002., od 17 do 19 sati

Ispod tepiha tolerancije: problem dominacije, konflikti među spolovima, marginalne i manjinske skupine

srijeda 30. listopada 2002., od 17 do 19 sati

Rezervna demokracija: ogoljavanje mita o demokraciji

Štokavska mlada p(r)oza

Milan Pavlinović

Krajem 2001. godine završen je natječaj Bun(t)ovna p(r)oza za izbor trideset kratkih priča neafirmiranih autora rođenih nakon 1969. koji pišu štokavskim narječjem. Natječaj su objavili *Feral Tribune*, *Slobodna Bosna* i *Vreme*, a organizator je sarajevska književna radionica Omnibus, član Balkanske asocijacije izdavača, uz pokroviteljstvo Unesco-a. Žiri

u sastavu Alma Lazarevska, Sinan Gudžević, Miljenko Jergović, Vladimir Pištalo i Nenad Veličković, glavni urednik Omnibusa, za najbolju priču izabrao je "Amir Kamber, štimer orgulja i klavira" autora Amira Kambere, a priče još dvadeset i devet autora uvrstio u zbirku *Bun(t)ovna p(r)oza*. Većina autora su ponuđena značenja (buntovno, bunovno, poza i proza) shvatili kao okvir i zadanu temu, a Jergović je kazao: "Bilo je mnoštvo onih koji nisu znali o čemu bi

pisali. Također je bilo i eksperimentatora koji se bave nečim što je davno dovršeno. Bilo je predstavnika osmoškolskih literarnih sekcija od prije trideset godina, s nepromijenjenom listom literarnih uzora, od Halila Džubrana, Miljkovića i Vesne Parun, pa sve do najnovijih priručnika za emocionalnu inteligenciju i Paola Coelhoa. Premda je ohrabrujuće da onih koji se furaju na Coelhoa i nije bilo previše." U četvrtak, 10. listopada, u klubu Močvara održat će se hrvatska promocija knjige koju će predstaviti Jergović, Gudžević i Veličković uz gostovanje pisaca iz Srbije, BiH i Hrvatske koji su zastupljeni u knjizi. ☒

ukratk

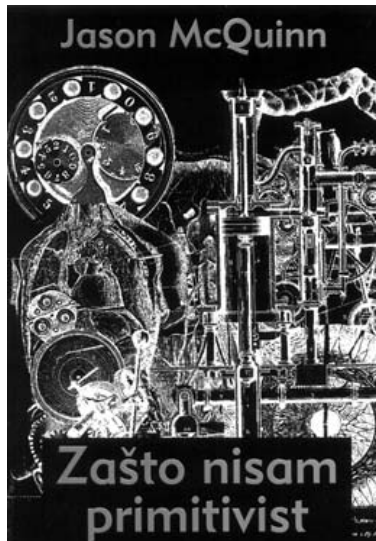
Da nam živi, živi rad

Jason McQuinn, *Zašto nisam primitivist*; biblioteka Što čitaš?; Prijevod Robert Posavec, Zagreb, 2002.; Bob Black, *Ukidanje rada*; biblioteka Što čitaš?; prijevod Marko Strpić, Zagreb, 2002.

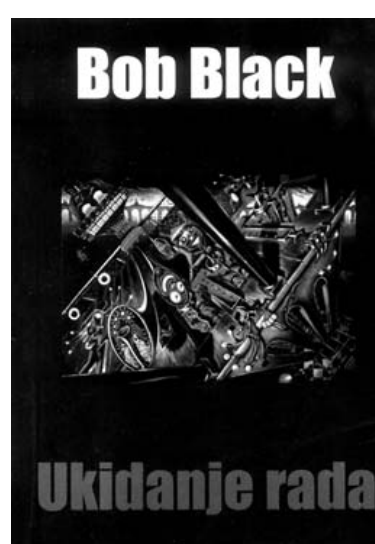
Dragan Grozdanić

Ecdicija anarhističke biblioteke Što čitaš? predstavlja nam dva nova izdanja iz zbirke radova o anarhizmu. Iz prvog eseja Jasona McQuinna više možemo saznati o trenutačno najraširenijoj anarhističkoj teoriji – primitivizmu, ali i pročitati autorovu kritiku istog. Pišući o izvorima američke primitivističke teorije, McQuinn ističe dva razvojna pokreta. Kao prvi izdvaja struju proizašlu iz detroitskih anarhomarksističkih Black/Red anarhista koji su kasnih

osamdesetih u suradnji sa časopisom *Fifth Estate* postale primitivistički projekt, a kao drugi izvor navodi aktiviste proizašle iz

pokreta koji zastupaju izravnu akciju u obrani netaknute prirode. Njihovi pobornici zalažu se za povratak u male prvobitne zajednice koje su cijenile život u prirodi. Ključne osobe za razumijevanje teorije primitivizma su Fredy Perlman, David Watson,

John Zarezan i Arnie Naess. Za jedne primitivizam podrazumijeva poetičko slavljenje pjesme i ples primitivnih zajednica, drugima pak znači poštovanje i veličanje predindustrijskog načina života, dok ga treći doživljavaju kao svjetonazor lišen potrebe za religijom ili umjetnošću. Očit je McQuinnov neutralan stav i stoga je njegova kritika upućena onim primitivistima s idealiziranim vizijom primitivističkog identiteta, kojih kako kaže ima mnogo. McQuinn upozorava na kotač povijesti kojim možemo dospjeti kamo želimo umjesto

da u njemu budemo zarobljeni. Autoru je važno kritičko propitivanje društva i njegovih vrijednosti što bi trebalo biti važno i svakom članu zajednice. Ostvarenje ideala primitivizma značilo bi, kaže McQuinn, u najmanju ruku odricanje tisuća godina civilizacijskih tekovina. Ako pročitate ovaj esej na vama je da odlučite jeste li za anarho primitivizam ili neku drugu vrstu političkog radikalizma.

Mogućnost ili apsurd?

Drugi esej američkog aktivista i teoretičara Boba Blacka žestoka je i beskompromisna kritika rada. Ovaj zanimljiv i provokativan tekst mogao bi izazvati oprečne reakcije što se može naslutiti već iz uvodnih rečenica. Black esej počinje riječima: "Nitko ne bi trebao raditi. Nikad. Rad je izvor gotovo sve bijede u svijetu. Ukoliko želimo prestati patiti, moramo prestati raditi". No, kako opstati bez rada? Kao odgovor autor nam nudi nove načine življenja temeljene na igri. To su: veselje, kreativnost, društvenost, zajedništvo, umjetnost. Zadirući u povijest naše civilizacije on ukazuje na dugotrajno postojanje prezira prema radu. Najprije se poziva na antički svijet u koje-

mu je rad bio ponajprije odlika robova. Slobodni su bili oni koji nisu morali raditi. Ali, nova otkrića mijenjala su svijet i svijest ljudi. Novac je zamijenio robnu razmjenu i s vremenom je došlo do utrke u proizvodnji, globalnoj ekonomiji, naoružanju. Ovdje nas autor podsjeća na ludičku revoluciju, pokret onih koji su uništavali strojeve, palili tvornice i organizirali druge oblike sabotaže, boreći se protiv kapitalizma i nehumanih uvjeta rada. No, taj je pokret propao i rad je iznova masovno prihvaćen kao sredstvo "sigurnog opstanka".

Na kraju Black iznosi podatke o štetnosti rada, o izrabljivanju od kapitalističkih magnata, profesionalnim bolestima uzrokovanim teškim i nehumanim uvjetima na radnom mjestu, te o smrtnima prouzrokovanim striktnim pridržavanjem radne discipline. U današnjem globalno zatrovanom svijetu rad je nužno zlo. O alternativnim načinima preživljavanja doznat ćete više ako ova publikacija stigne i do vaših ruku. Intrigantno i zanimljivo viđenje, mogućnost ili apsurd, prosudite sami. Ovi eseji kao i ostala izdanja biblioteke Što čitaš? mogu se nabaviti u većini knjižara ili izravno od izdavača. ☒

ukratk

Južnoslavenske sveske

Sarajevske sveske, broj 1, glavni urednik Velimir Visković, Sarajevo, 2002.

Nataša Petrinjak

“**N**adamo se da ćemo našim djelovanjem pripomoći da književnost postane polje suradnje, uzajamnosti, plodonosnog prožimanja nakon razdoblja kad je u njoj dominirao duh razornog antagoniziranja nacionalističkih ideologija” – tim je riječima Velimir Visković završio uvodnik prvog broja časopisa *Sarajevske sveske* što je prije nekoliko dana objavljen u Sarajevu. Uz pomoć zamjenice Vojke Đikić i redakcije koju čine doista respektabilna imena – Jovica Aćin, Ivo Banac, Balša Brković, Aleš Debe-

ljak, Ljiljana Dirjan, Ivica Duho- vić-Žankić, Drinka Gojković, Zdravko Grebo, Miljenko Jergović, Enver Kazaz, Tvrtko

Kulenović, Boris A. Novak, Mihailo Pantić, Slobodan Šnajder, Marko Vešović – publiciran je zanimljiv tromjesečnik koji se “namjerava baviti afirmativnim aspektima kulturne komunikacije južnoslavenskih kultura, prezentiranjem književnih radova ponajboljih pisaca s ovog područja; onih čije knjige dobro poznamo, ali i onih mladih koji su se afirmirali kao internacionalne književne zvijezde”. Pa premda se nekome može učiniti da je riječ o još jednom pokušaju povezivanja književnika i intelektualaca s područja bivše Jugoslavije kakvih je bilo i kakvi postoje, već prvo listanje više od 400 stranica teksta pokazuje da je riječ o vrijednom nastojanju pretpostavljanja jezika prijateljstva jeziku mržnje. I simboličnog značenja časopis otvara rubrika *Dijalog*, ovaj put između

Aleša Debeljaka i Dane Zajca, obogaćen i pjesmama tog velikog slovenskog pjesnika. U prvom licu piše Zdravko Grebo, a *Dnevnik* je ovaj put ispisao Bogumil Đuzel. U *Manufakturi* se mogu naći pjesme i priče Lidije Dimkove, Borisa A. Novaka, Luke Paljetka, Radmile Lazić, Alme Lazarevske, Olivera Corvezirovka, Gorana Petrovića, Tvrtka Kulenovića i Nine Kokelj, a *Balkan....* možda bi bilo bolje reći simbolima Balkana, bavili su se Aleš Debeljak, Andrew Wachtel, Krzysztof Czyzewski i Snežana Bukal. U fokusu zanimanja ovo su ljeto bila društva pisaca, ne samo onog hrvatskog, te je istoime- na rubrika posvećena upravo njima, a između rubrike *Pasoš/Putovnica/-Potni list* posvećene portugalskoj poeziji i sjajnog portreta Emira Dragulja “iz pera” Milice Nikolić smjestila se *Kritika*. Tekstovi su objavljeni na izvornim jezicima – bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom – dok prilozima na slovenskom i makedonskom imaju i prijevode na jedan od spomenuta četiri jezika. Ukratko – štivo za uživanje. ☐

ukratk

Izbor izvodača

Glazba i baština, zbornik u čast Lovri Županoviću, glavni urednik Ennio Stipčević, Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, Šibenik, 2002.

Grozdana Cvitan

Gradska knjižnica Juraj Šižgorić u Šibeniku svoju zamjetnu izdavačku djelatnost upotpunila je još jednim naslovom. Na Dan grada, tj. 27. rujna – na blagdan Sv. Mihovila u Šibeniku, predstavljen je zbornik *Glazba i baština* uz 77 godina života Lovre Županovića (rođen u Šibeniku 1925. godine).

Prije dvije godine, prigodom proslave 75. godišnjice života Lovro Županović dobio je Nagradu grada Šibenika. Tom prigodom rodila se i ideja o zborniku radova koji sadrži dvadesetak radova o poznatom šibenskom muzikologu, skladatelju i glazbenom pedagogu, umirovljenom profesoru zagrebačke Muzičke akademije i istraživaču prepoznatljivom ponajprije po brojnim radovima i otkrićima vezanim uz hrvatsku glazbenu baštinu. Razmišljajući o Lovri Županoviću i njegovu rodnom gradu, poznati hrvatski muzikolozi, glazbeni umjetnici i pisci iskoristili su prigodu da bi progovorili o povijesti glazbe u Šibeniku, sumirali rezultate Ljetne orguljaške škole koja je tijekom nekoliko godina od 1995. potaknula revitalizaciju orguljaške glazbe na prostoru bogatom povi-

jesnim orguljama. O tim instrumen- tima i orguljarima u Šibeniku opsežna istraživanja napravili su Božidar Grga i Miljenko Grgić. Drugi dio

GLAZBA I BAŠTINA

zbornika pripada staroj hrvatskoj glazbenoj baštini, istraživanju, otkrivanju i obradama kojima je Lovro Županović posvetio velik dio svog radnog vijeka. Njegovo muzikološko zanimanje posebno je izraženo za razdoblje od 16. do 19. stoljeća, a uz desetine znanstvenih i stručnih radova o tom području inicirao je i uređivao (od 1970.) godišnjake *Spo- menici hrvatske glazbene prošlosti*.

Zbornik *Glazba i baština* predstavljen je u ozračju konačne potvrde o tome da bi dugo očekivano uređenje novog prostora Gradske knjižnice (objektivno polivalentnog informatičkog centra) konačno moglo otpočeti. Naime, dugo raspisivan natječaj za izvodača radova uređenja novog prostora knjižnice na Poljani konačno je završen, te se očekuje skori početak radova. ☐

FILM

Ratna drama

U povodu video izdanja *Pad crnog jastreba* Riedleya Scotta

Miljenko Ugarković

Pad crnog jastreba zvučan je naslov među recentnim video izdanjima. Nakon *Gladijatora*, Scott se ponovo uhvatio u koštac s ratnom tematikom, a ovaj put je riječ o vrlo osjetljivoj točki suvremene američke političke i vojne povijesti – rušenju dvaju helikoptera Black Hawk za vrijeme vojne akcije u Somaliji. U svom prepoznatljivom stilu, Riedley Scott maksimalno koristi mogućnosti filmske slike, stvarajući slojevit vizualnu stilizaciju, nabijenu narativnim signalima. Za kamerom je Slawomir Idziak, proslavljen suradnjom s Krzysztofom Kieslowskim (*Dekalog*, *Plavo*), zapamćen i po snimateljskom radu na *Gattaci*, odličnom znanstveno-fantastičnom ostvarenju iz 1997. godine.

Američki poraz

Okvir priče sukob je američkih specijalaca s lokalnom somalijskom paravojskom na ulicama Mogadisha. Akcija koja je trebala trajati oko jedan sat, pretvorila se u osamnaestosatnu dramu s dvadesetak poginulih i trostruko većim brojem ranjenih američkih vojnika, uz već spomenuti gubitak helikoptera. Već od prvih kadrova u filmu je prisutna atmosfera tjeskobe, profesionalci koji se pripremaju za borbeni zadatak u međusobnim dijalozima odaju strah od nadolezećeg iskušenja koji nastoje ublažiti isticanjem vlastite ratne vještine i profesionalizma, osnaženim sofisticiranom ratnom tehnikom. Narednika rendžerske postrojbe (Josh Hartnett), koji tvrdi da poštuje aktualnog protivnika os-

tali ismijavaju, nazivajući ga idealistom, što je u postojećem okolnostima prilična diskvalifikacija, naglašavajući kako su Somalijci loši strijelci i lak plijen. Također su prikazane tenzije i rivalitet između različitih postrojbi uključenih u provedbu zadatka. Likovi vojnika odgovaraju prepoznatljivim obrascima, tipičnim funkcijama karakterističnim za većinu ratnih filmova: prekaljeni ratnik (Tom Sizemore); vojnik koji prije smrti traži da suborci njegovoj obitelji prenesu kako se hrabro borio; lik koji napetost razbija humorom (Ewan McGregor u okruženju skreće pažnju na važnost omjera sastojaka u kuhanju kave). Jedini lik koji iskače iz sheme zapovjednik je u interpretaciji Sama Sheparda, koji čitavu akciju prati preko monitora i kazuje ključnu rečenicu u filmu: “Ne ostavljajte nikoga iza sebe.”

Savršen omjer stvaranja

Pad crnog jastreba ne problematizira ulogu pojedinca unutar vojnog sustava, nego s neskrivenim simpatijama govori o funkcioniranju istoga, sastavljenog od pojedinaca u ekstremnoj situaciji, o testiranju njegovih ključnih vrijednosti kao što su čast, lojalnost, hrabrost u praksi, u trenucima izuzetnih iskušenja.

Scott sustav doživljava afirmativno, preispituje moguća slaba mjesta, ali ga ne demonizira. Film govori o kohezivnoj snazi zajedništva, ljudskim vrijednostima koje izbijaju na površinu i kompenziraju gubitak moćnih tehnoloških pomagala. Ono što režiseru savršeno polazi za rukom oživljavanje je atmosfere rata, čitave palete njegovih boja, učinaka na sudionike i prostora u kojem se nalaze. Scott postupno pojačava intenzitet događanja, zgušnjava govor slikom od samoga kraja. Virtuozna režija osigurala je djelu savršenu narativnu protočnost. Iako čarolija *Blade Runnera*, *Thelme & Luise* i *Aliena* nije dosegnuta, riječ je o iznimnom djelu s mnoštvom izvrsnih sastojaka. Parafrazirajući jednu od glumačkih izjava, Riedley Scott zasigurno je prava osoba za određivanje omjera sastojaka u procesu stvaranja filma. Vizualno, *Pad crnog jastreba* podsjeća na *Tri kralja* i isprano žutilo pijeska uokviruje specifično prijeteće crnilo ratne tehnike i neosvijetljenih zgrada Mogadisha. Početni helikopterski nalet podsjeća na legendarnu *Apokalipsu*. Film je nastao na osnovi dvaju predložaka: istoime- noj knjizi Marka Bowdena i novinskom članku iz *Philadelphia Enquirer*ua. Zaslužio je *Oscare* za zvuk i montažu. ☐

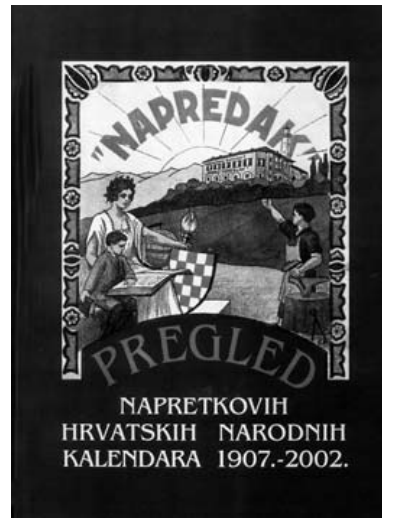
Od knjige do izložbe – stoljetni pregled

Franjo Marić: *Pregled Napretkovih hrvatskih narodnih kalendara 1907.-2002.*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak – Glavna podružnica i središnjica, Zagreb – Sarajevo, 2002., str. 627., ISBN 953 - 6383 - 13 - 6

Grozdana Cvitan

Zadnje subote u rujnu, u Sarajevu je u nazočnosti nekoliko tisuća uzvanika i članova održana središnja proslava stote obljetnice utemeljenja Hrvatskog kulturnog društva Napredak. Vrijeme slavlja prvog stoljeća postojanja iskorišteno je za istraživanje prošlosti i sadašnjosti Napretka te prezentaciju tih istraživanja. (Sadašnji predsjednik Franjo Topić nada se da će istraživanja Napretkove povijesti i sadašnjosti pridonijeti i mnogi stipendisti društva različitih obrazovnih usmjerenja). Tako je nastala i bogato likovno opremljena knjiga Franje Marića *Pregled Napretkovih hrvatskih narodnih kalendara 1907.-2002.*

Autor Franjo Marić, poznat po izdanjima posvećenim prošlosti žepačkog kraja, svojim preciznim istraživanjem Napretkovih kalendara dao je svojevrsnu povijest društva. U grafi koju je kronološki razvrstao i umnogome prikazao i tekstovima i likovnim materijalima uz brojne popise (sadržaje, kazala i preglede uprava, autora, tekstova, podružnica, povjerenstava...) autor Marić je ponudio osnovu za iščitavanje društva i poli-

tičkih prilika u kojima su Napretkovi kalendari nastajali. Kazalo književnih i likovnih autora svjedoči o tome da su Napretku pripadali i u njemu se javljali mnogi značajni hrvatski književnici i slikari.

Sačuvani materijali iz kojih su nastajali Napretkovi kalendari i iz kojih je nastao Marićev zanimljiv i opširan pregled temelj su izložbe koju Nacionalna i sveučilišna knjižnica i društvo pripremaju 22. listopada u NSK. Bit će to prigoda da se vidi kako su svojim prilozima u Napretkovim kalendarima sudjelovali najpoznatiji hrvatski slikari: Ljubo Babić, Vladimir Becić, Gabrijel Jurkić, Marjan Detoni, Karlo Mijić, Ismet Mujezinović i mnogi drugi, kao i mnogi majstori fotografije kroz čija su djela sačuvani dokumenti o ljudima i vremenu kojih odavna nema. ☐

RAZGOVOR

– Za predložke predstavama odabirem poetsko-dramska djela koja ne sadrže psihološke raščlambe ili linearni zaplet. To

sao. Pritom ponavljaju ključne prizore iz bajke. Walser je u nas gotovo nepoznat iako ga je kritika već u njegovo vrijeme proglasa-

slovenskih i hrvatskih umjetnika s individualnim pristupima. Autor konceptualne scenografije je Tomo Savić Gecan, kostimografkinja je Ana Savić Gecan, koreografkinja Mare Sesardić, skladatelj Mitja Vrhovnik Smrekar, a glume i sviraju Veronika Drolc, Ana Karić, Robert Waltl, Niko Goršič, Blaž Celarec, Andraž Polič i Gregor Cvetko. U Walserovu tekstu modernost se izražava u relativizaciji svakog držanja, u rušenju dovršenosti lica koja sama sebe ne razumiju. Odlikuju ih unutarnja motivacija i pulzije koje nije moguće nadzirati. Zato sam radio s glumcima prepoznatljivog, vrlo osobnog izraza. Zato *Schneewittchen* prije posreduje energiju performansa nego tradicionalne dramske predstave.

Hoćemo li vidjeti Snjeguljicu u Zagrebu, ili možda Splitu, Dubrovniku...?

– Nadam se, barem zbog zagrebačkih umjetnika koji su na njoj radili, iako ne znam kome bih ponudio predstavu. Zasad je u Hrvatskoj sigurno gostovanje u Zadru. Koncem listopada *Schneewittchen* će biti prikazana u programu sarajevskog MES-a, a nakon toga nastupit ćemo u Kraljevskom teatru u Cetinju.

Teatar u ritmu ulice

Upravo ti je istekao mandat direktora Drame u HNK Split. Te četiri godine obilježene su doista brojnim zanimljivim projektima, od kojih se nekoliko njih, smatram, može svrstati među ponajbolje u zemlji, pa i šire. Paralelno s tim uspjesima, nizale su izvankazališne intrige i "skandali", inicirani uglavnom iz lokalnih opozicijskih političkih krugova, a redovito pod krinkom brige oko repertoarne i financijske politike. Kako bi rezimirao to razdoblje koje je sada definitivno iza tebe?

– S poslom u Splitu sam zadovoljan, već sad osjećam pozitivnu nostalgiju prema ljudima, predstavama i ambijentu koji će mi nedostajati. Četverogodišnji projekt HNK Split bio je pokušaj implementiranja ideje o javnom kazalištu koja nije originalna, ali nam se činilo da je te 1998. u Hrvatskoj bila osobito aktualna. Danas je sigurno i više, samo se u

međuvremenu zagubila volja za razmišljanjem o organizacijskim i estetskim modelima kazališta. Gleda li se iz optike repertoara, na čemu današnje diskusije uglavnom završavaju, taj program samo je pratio standardne evropske modele uz nužna lokalna odstupanja. Njegova vrlina je otvaranje vrata kazališta energiji grada, ritmu ulice i života. Ulazak Fractal falus teatra, Odrona, Šovagovića, Bošnjaka, Tomića, Ivaniševića, Pavičića, pisma jednog Koltesa ili Durasove, transformacija Baleta u skupinu suvremenog plesa, ozbiljenje operne produkcije, danas se čine standardima. Samorazumljivi se čine svi mladi stvaraoci koji su prve radove učinili u HNK Split, samorazumljiva su naša gostovanja i kontakti sa svijetom, članstvo u Evropskoj kazališnoj konvenciji. Kad smo počinjali, ako još ima pamćenja, svega toga nije bilo. Valjda se još sjeća Magellijeve trilogije *Cigla Ptičice Festivali*, Milerova *Na Tri kralja*, Janežičeva *Cyranoa*, Anurovljevih *Glembajevih*, Kovačeve *Krovne udruge*, hrvatske prazvedbe Senekina *Edipa*. U organizacijskom smislu najveći pothvat bili su briljantnih *Šest lica traži autora* Francois-Michel Pesentija i *Roberto Zucco* Ivana Popovskog. *Olovne vojnike* FFT-a intimitno izdvajam kao poduhvat uključivanja najvitalnije splitske umjetničke scene u okrilje narodnog kazališta. Odabir je osoban, podsjećajući, nikako ne isključuje ostatak produkcije niti sugerira domete.

Zasad si odlučio ne vezati se ni uz koju instituciju nego se posvetiti režiji. Što je u planu?

– Profesionalni planovi vezani su mi uz Ljubljano, postprodukciju *Schneewittchen* i organizaciju gostovanja. Uršula Cetinski pozvala me da radim novu predstavu u Cankarjevu domu, s Janezom Pipanom dogovaram projekt u Slovenskom narodnom gledališću. Posao koji me posve zaokuplja urednički je rad sa Željkom Seređevićem na monografiji *Dunja Vejzović Documenta*. Sretan sam što pripremajući knjigu mogu sudjelovati u rekonstrukciji kreativne karijere najlucidnije osobnosti suvremene hrvatske kulture. ☐

Ivica Buljan, dramaturg i kazališni redatelj

Ogledalce, ogledalce...

Neurotična i mazohistička Snjeguljica, voajeristički pasivni Princ, erotična Kraljica i virilni Lovac pitaju se o koherentnosti priče

Agata Juniku

Ivica Buljan je polovicom rujna u Cankarjevu domu premijerno prikazao svoju najnoviju predstavu *Schneewittchen after party*, što je bio i neposredan povod ovom razgovoru. Kako je Buljanu upravo istekao burni ali zanimljivim projektima izuzetno bogat i inspirativan četverogodišnji mandat direktora Drame HNK Split, iskristalili smo priliku za kraći rezime toga dijela njegovih djelatnosti.

Ako se o nekom općem mjestu Buljanova dramaturškog i redateljskog opusa može govoriti, onda je to svakako njegova dosljednost u odabiru umjetnički i društveno provokativnih, za života obično marginaliziranih autora, čiji su jezik i senzibilitet tek načinjali i potom počeli osvajati suvremenu svjetsku kazališnu scenu, a o domaćoj da se i ne govori. Švicarski "čudak" Robert Walser, koji je djelovao u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, velik je dio života proveo u duševnoj bolnici, a u boljim danima je bio pisac kojeg su mnogi čitali i cijenili, primjerice Franz Kafka. Njegovo djelo opisuju kao labirint u kojemu se mrse niti baselskog karnevala, trubadurske tradicije, folklora kantona Moutathal, evropske avangarde i Friedricha Düerenmatta.

Već prema biografskoj crtici, pravi mamac za Buljana, reklo bi se.

Michael Pesenti, Dunja Vejzović i Ivica Buljan

znači i izbor posve određenih pjesnika, Marine Cvjetajeve, Piera Paola Pasolinija, Bernard-Marie Koltesa, Lucija Aneja Seneka, Roberta Walsera ili Heinerja Müellera. Efekti su kod njih stišani, a u takvu kazalištu gledatelj se usredotočuje na slušanje i razumijevanje. Walserova *Sneguljica* nije obrada bajke braće Grimm u drugom žanru, kakav je Disneyev film, nego njeno rastavljanje na pojedina motrišta.

I živjeli su dugo

Četverokut poznatih junaka, čiji su značajni ovdje iscrtani izrazitije, a *posteriori* pripovijeda što (im) se dogodilo, te uspoređuju istinitost svoga iskustva s pričama i iskustvima drugih. Neurotična i mazohistička Snjeguljica, voajeristički pasivni Princ, erotična Kraljica i virilni Lovac pitaju se o koherentnosti priče, pokušavaju shvatiti razliku između istine i lažnoga, te naći neki smi-

silu velikim pjesnikom njemačkog jezika. Početkom dvadesetog stoljeća njegova djela morala su biti nerazumljiva. Njihova modernost uspoređiva je tek s Beckettom, Bernhardtom i Muellerom koji su došli mnogo kasnije. Slovenski prijevod naručio sam prije pet godina, a gotovo u isto vrijeme, prema istom predlošku Joao Cesar Monteiro snimio je film, a Heinz Holliger komponirao operu.

Osim u odabiru tekstova, vrlo si sofisticiran u odabiru ljudi s kojima radiš. Ovaj put posao je bio pretpostavljam još zabavniji, s obzirom na činjenicu da je Snjeguljica radena trilingvalno...

– *Schneewittchen* je produkcija Mini teatra iz Ljubljane u suradnji s Cankarjevim domom i Art radionicama Lazareti iz Dubrovnika. Riječ je o zajedničkoj kreaciji

najave TVORNICA

Darko Putak, direktor Tvornice

K punom pogonu

Uz treću godišnjicu Tvornice kulture

Agata Juniku

Prigodno tri godine krenuli smo s motom *Tvornica Zagrepčanima*, a sad konačno možemo reći *Zagrepčani imaju Tvornicu*, tim riječima obratio se javnosti Darko Putak krajem prošloga mjeseca, u povodu "trećeg rođendana" *Tvornice kulture* smještene na uglu ulice Ljudevita Posavskog i Šubićeve. Prostor, koji je inače nekad bio jedan od glavnih studija Televizije Zagreb, Putak za svoje programe iznajmljuje od Saveza samostalnih

sindikata Hrvatske, a s obzirom na – kako kaže – financijske neizvjesnosti i poteškoće koje su ga pratile, samu činjenicu da je proljetos obnovio ugovor na idućih pet godina smatra velikim uspjehom. Ali i solidnom podlogom za realizaciju Tvornice kakvu je prvotno zamislio. Kao prekaljenom kazališnom i glazbenom producentu (projekata vezanih uglavnom uz nekadašnji Kulušić i ZKM), "50:50" činio mu se, naime, idealnim omjerom glazbenog i kazališnog, čitaj više i manje komercijalnog programa. Nada se da je Tvornica sada dovoljno ojačala da se, uz podršku Grada, Ministarstva i sponzora, tom idealu približi.

Godina proizvodnje

Grad je dosad participirao u financiranju Tvornice u smislu da je otkupljivao 50 termina godišnje, koji su namijenjeni izvedbama projekata onih slobodnih umjetnika i nezavisnih grupa kojima su i svi ostali troškovi produkcije pokriveni iz proračunskih sredstava. U smislu povećanja udjela plesnih i kazališnih projekata, Darko Putak je predložio Gradu da za dolazeću sezonu otkupi 100 termina godišnje, jer je dosadašnjih 50 premalo za sve zainteresirane. A namjera mu je iduće godine pojačati i vlastitu produkciju.

– Iduće godine radit ćemo dva mega-projekta u vlastitoj produkciji odnosno koprodukciji. Od Viktora Ivančića naručili smo tekst koji je za sada, u radnoj verziji, naslovljen *Hrvatski cirkus*, a predstavu će režirati Vito Taufer. Iznimno me veseli da će on nakon 13 godina ponovo raditi u Zagrebu jer je on jedna od najzanimljivijih osoba u ovim prostorima. Posljednju zagrebačku režiju radio je također samom kao producentom, bila je

to ZKM-ova predstava koje se još svi dobro sjećamo – *Odisiej i sin*. Predstava bi se radila preko ljeta, a premijeru planiramo 23. rujna iduće godine, na četvrtu godišnjicu Tvornice. Veseli me i druga predstava, iako je iz nekog drugog filma. Iz Komedije smo dobili ponudu da zajedno uđemo u koprodukciju rock-muzikla *Kosa*. Priču je pokrenuo Vlado Štefančić, čovjek koji je inače pokrenuo mjuzikl u Hrvatskoj. Tvornica je najprimjerniji prostor upravo za taj komad, a s druge strane mislim nekako da je ponovo došlo vrijeme za taj komad. Ljeti bi predstava igrala na Komedijinoj ljetnoj sceni na Jarunu – najavljuje Putak.

Stari-novi val

Do kraja godine Tvornica će udomiti nekoliko kazališnih projekata, između ostalog novu predstavu Damira Bartola Indoš, a glazbenim programom dominirat će *novovalni* izvođači, kojima je Putak – kao svojedobno jedan od njihovih glavnih producenata – posvetio više-manje cijelu ovu godinu. Nešto

što ćemo za ovu prigodu nazvati *Ciklus 25* nastavlja se tako 12. listopada koncertom grupe Aerodrom (s Bolesnom Braćom, Gudačkim kvartetom Alana Bjelinskog i Borisom Leinerom kao gostima). *Tribute to Azra* planira se 2. studenog, i to u formi sličnog prošlogodišnjem warholovskom koncertu, naime u izvedbi Leinera, Bana El Bahattee, Predina, Mileta, Stampeda, Seje Sextona, Rundeka i Pađena. Laibach se očekuje 7. prosinca, ponovni nastup Jure Stublića alias Film 14. prosinca, a Vlada Divljan & Old Stars Band prisjetit će se Idola u siječnju iduće godine.

Tvornica namjerava od ove godine pojačati i pogon promocije novih albuma. Josipa Lisac je na programu 17. listopada, Darko Rundek će sa svojim mještovitim francusko-hrvatskim studijskim sastavom izvoditi *Ruke 30*. studenoga (također u organizaciji Tvornice: 27. studenoga u HKD Rijeka, 28. studenoga u INK Pula), a 21. prosinca novim djelom javnosti će se obratiti Zabranjeno Pušenje. ☐

INFO

Slaven Tolj, direktor Art-radionice Lazareti

Mali grad u Gradu

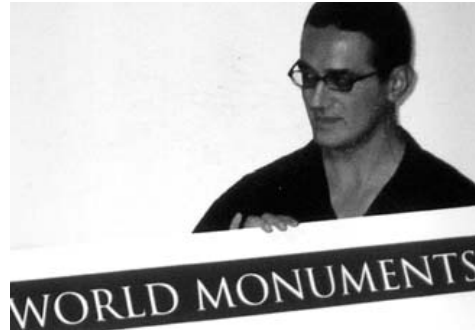
Donacija American Expressa za obnovu Lazareta

Agata Juniku

American Express (New York) i PBZ American Express su 1. listopada dubrovačkim Lazaretima donirali 80.000 američkih dolara za restauraciju. Donacija je realizirana putem World Monuments Watch programa zaštite svjetskih spomenika kulture, što ga je pokrenula neprofitna i nevladina newyorška organizacija World Monuments Fund. Zbog narušenog stanja i historijske važnosti objekta (Lazareti su danas jedina očuvana građevina na Mediteranu čija je namjena bila bolnica za zarazne bolesti), ali svakako i zahvaljujući angažmanu Mercy Bone Pavelić – predsjednice Heathcote art Fondation, Lazareti su se, naime, našli na WMW-ovoj listi "100 najugroženijih svjetskih spomenika kulture" objavljenoj ove godine. "Donacija će biti uložena u infrastrukturu i obnovu prostora kako bi se Lazareti stavili u željenu funkciju" – stoji, među ostalim, u priopćenju donatora. Ček je – kao direktor Art radionice Lazareti – "primio" Slaven Tolj.

Nimalo čudno jer se Art radionica La-

zareti u Dubrovniku u posljednjih nekoliko godina od skromne, gotovo privatne inicijative lokalnog dometa, razvila u možda najproduktivniju nezavisnu tvor-

nicu kulture u zemlji, a s južne strane Save neosporno. A Slaven Tolj – trenutno jedan od naših najzanimljivijih performerera i naših najtraženijih proizvođača na međunarodnoj umjetničkoj sceni – postao je tako i kulturtreger, mnogo šireg dometa od onog što ga određuju nacionalne geografske crte.

Mjesto i sudbina

Toljev najpoznatiji label je festival-projekt *Karantena*. Karmen Bašić, dugogodišnja direktorica Instituta Otvoreno Društvo, među prvima je naslutila potencijal njegovih umjetničkih projekata i kulturnih inicijativa, te financijski podržala izložbu *Mjesto i sudbina*. "Taj naziv je vezan za sve što smo radili kasnije, jer Lazareti su stvarno postali mjesto, sudbina i

potpuna preokupacija svih koji su s njima dnevno i aktivno vezani" – podsjetio je Tolj na konferenciji za novinare u povodu donacije. U neslužbenom dijelu dubrovačkih druženja, priupitali smo ga o *željenoj funkciji*, ili manje bankarski rečeno, ideji i programu Lazareta, odnosno *Karantene*.

– Evo, nastavljamo projekt obnove. Konačno smo, nakon šest mjeseci, s Gradom došli do nekog rješenja. Projekt je, naime, započeo vrlo dobro s prošlom gradskom upravom, a kad smo ušli na listu World Monuments Fonda, i kad se činilo da ćemo brzo ići prema rješenju cijelog kompleksa kao košnice različitih kulturno-edukativnih sadržaja, dogodilo se da je dio nove gradske uprave drukčije razmišljao i da su se pojavile neke *ad hoc* dosta neartikulirane ideje o komercijalizaciji prostora, jer je Grad kao u teškom stanju itd. Ali smo, srećom, otišli predaleko da bi se naša inicijativa mogla zaustaviti. Sada je sljedeći korak rješenje temeljnih stvari da bi se napravila neka baza za daljnje uređenje prostora. Ova donacija je naizgled velika, ali u stvari je dovoljna da se poprave sljedeća dva krova. Nadam se, međutim, da će ona biti dobar temelj da nastavimo s *fundraisingom*. Naša je obaveza da priču izguramo do kraja.

Koliko pripremljenih radova je obavljeno dosad?

– Od tih 10 lađa, dosadašnjim smo donacijama obnovili prva tri krova i privremeno riješili nešto od interijera tako da možemo raditi dok traje obnova. Ovi koliko-toliko artikulirani prostori još su improvizacija koja omogućava sadašnjim programima da žive. Kad riješimo sve, vratili bismo se njihovu uređivanju. Inače, autori projekta za obnovu Lazareta su arhitekti Dubravko Bačić i Marko Sančadin. Njihova i naša ideja je napraviti čis-

te, funkcionalne, prostore koji će omogućiti boravak i rad ljudima, to jest stvoriti baš jedan snažan punkt i za Grad i za Hrvatsku.

Gosti i Domaći

Karantena je zamišljena kao dugoročni projekt. Koji će biti njeni prioriteti?

– Prioriteti su svakako atelje za umjetnike, tzv. *Residency program*, i prostor za baletnu školu koja bi u svom plesnom studiju preko ljeta radila radionice, što bi bila nadopuna *residency* programu koji je prvi takav projekt u Hrvatskoj. Dosad smo imali samo kolonije, tjedne ili mjesečne radionice, a sad bismo imali mogućnost da tu boravi petnaestak umjetnika cijelu godinu. S obzirom na dobru komunikaciju s našim i stranim partnerima, te umjetnicima i suradnicima, danas-sutra bismo ugostili i nove mlade umjetnike i one koji su već etablirani, a njih će odabirati stručni *board* koji ćemo formirati. Projekt podrazumijeva i studio za video-montažu, tonski studio, te radionice i spavaonice.

Kako nismo zadovoljni količinom i kvalitetom sadržaja u Dubrovniku, želimo u *Karanteni* popuniti sve rupe – otvoriti ozbiljnu knjižaru, art kino, galeriju, koncertni prostor, prodavaonicu likovnog i baletnog materijala, cyber-cafe... *Karantena* je zasad jedini prostor u Dubrovniku koji nije fokusiran na profit, nego na sadržaj i kvalitetu programa. Ono na čemu radimo je projekt maloga grada u Gradu. Nama je to bitno jer smo mali grad sa slabom lokalnom produkcijom. Svi umjetnici koji su rasli ili se formirali oko galerije Otok ili Art Radionice Lazareti sad više-manje žive negdje drugdje. Zato bismo htjeli napraviti prostor koji će sutra zadržati te ljude, zaposliti ih i omogućiti im dobre uvjete za produkciju. ☒

najave

Nebo u Zagrebu

Nebo, Zagreb, 14. do 17. listopada 2002.

Egshiglen, Mongolija

Bosiljko Domazet

Nebo je novi zagrebački festival tradicijske etno, folk i lokalne, odnosno glazbe zemlje. Početak tjedna, prvi dan festivala 14. listopada, obilježiti će istinska zvijezda Yungchen Lhamo, tibetanska pjevačica čije ime znači «božica melodije i pjesme». Yungchen Lhamo je u svojoj 23. godini, teškim i opasnim putem preko Himalaja, uspjela pobjeći iz Tibeta u Indiju. Od 1995. priređuje koncerte u više od 20 zemalja i svojom ljepotom, emocijama te osobitom snagom i čistoćom glasa ostavlja bez daha kritičare i glazbenike širom svijeta izvodeći tradicionalne tibetanske duhovne pjesme. To je glas koji otvara uvid u srce tibetanske kulture, a onome koji sluša pribavlja Božji blagoslov. O njoj će svjetski mediji pisati: «...glas goleme spiritualne snage i emocionalnog intenziteta...», a *New York Post* bilježi i ovo: "Lhamo nosi teret svijeta nježnošću golubice."

Dnevni termini drugog dana festivala planirani su za održavanje glazbenih radionica za mali broj sretnika koji se uspiju prijaviti na vrijeme. U prvoj će radionici Dragan Dautovski i članovi njegova kvarteta podučavati u sviranju makedonskih narodnih instrumenata, a osim što Dautovski majstorski svira na više od dvadeset vrsta tradicionalnih glazbala, profesor je na Fakultetu muzičkih umjetnosti u Skopju. U drugoj će se radionici sudionici okušati u harmonijskom pjevanju s članovima skupine Egshiglen iz Mongolije. Svoje će umijeće, uz osobiti način grlenog pjeva-

Dragan Dautovski quartet, Makedonija

nja, skupina Egshiglen pokazati na sceni ZKM-a koncertom u 20 sati, a Dragan Dautovski Quartet u 22 sata u istom prostoru.

Treći dan festivala, u srijedu 16. listopada, odvija se u prostoru kazališta Vidra, Draškovićeve 80, a započinje nastupom hrvatskog dueta ljeričara, nastavlja nastupom talijanskih svirača triestine Claudia di Muzia i Brune Durantija, dok u 21 sat nastupa belgijska skupina Troissoeur. Potonji su četiri vrsna glazbenika koji bez zadržke lutaju prostorima irske, francuske, balkanske folklorne glazbe stvarajući osebnju vokalnu i instrumentalnu izvedbu s primjesama jazza. Ova večer završava otvorenim programom u Londoner pubu, u kojemu će muzicirati Talijani, Belgijanci i ostali koji se pridruže.

Posljednji dan festivala *Nebo* pripada istarskim i hrvatskim velikim imenima etno scene Liviju Morosinu i Dariju Marušiću. Večernjim koncertom u Vidri Livio Morosin band featuring Dario Marušić i kasnonoćnim programom u Londoner pubu u kojem im se pridružuje također istarski/vodnjanski In vino veritas, dakle velikom feštom za sve, završit će prvi world music festival *Nebo*, kratki prikaz glazbe Zemlje. ☒

nebo⁽¹⁾ zagreb world music festival

new etno basic options 2002 | 14. - 17. listopada |

SUB / 12/10/2002	UTO / 15/10/2002	SRI / 16/10/2002	ČET / 17/10/2002
12:00 najava festivala	glazbena radionica ZKM - velika pokusna dvorana	19:30	21:00
HRVATSKI GAJDAŠKI ZBOR Hrvatska	12:00 DRAGAN DAUTOVSKI QUARTET	DUET LJERIČARA Hrvatska	LIVIO MOROSIN BAND feat. DARIO MARUŠIĆ Hrvatska
Cvjetni trg	14:00 EGSCHIGLEN	VIDRA - caffe	VIDRA
PON / 14/10/2002	21:00	20:00	21:00
YUNGCHEN LHAMO Tibet	EGSCHIGLEN Mongolija	CLAUDIO DI MUZZIO, BRUNO DURANTI Italija	zatvaranje festivala
ZKM - velika dvorana	ZKM - velika dvorana	TROISSOEUR Belgija	23:00 - 04:00 LIVIO MOROSIN BAND, DARIO MARUŠIĆ, IN VINO VERITAS, CINKUŠI
22:30	22:00	VIDRA	
CINKUŠI Hrvatska	DRAGAN DAUTOVSKI QUARTET Makedonija	off program LONDONER PUB, Centar Kaptol	nebo zahvaljuje na potpori Gradskom uredu za kulturu grada Zagreba
CLAUDIO DI MUZZIO BRUNO DURANTI Italija	ZKM - velika dvorana	23:00 - 04:00 CLAUDIO DI MUZZIO, BRUNO DURANTI, TROISSOEUR	
ZKM - foaje			

Prodaja ulaznica: ZKM, Teslina 7, t: 48 72 554; VIDRA, Draškovićeve 80, t: 48 10 111
Za off program ulaz je besplatan s ulaznicom za koncert iste večeri / ulaznica vrijedi za besplatno domaće piće

Jutarnji list

Premisa

HAND DESIGN

D.A.S.L.I.N.A

LURA d.d.

Jana

DIGITALPRINT

Hrvatska je u europskom vrhu zemalja po broju samoubojstava, glasi nova vijest protumačena i sugestivom neke svjetske (vjerojatno zdravstvene) institucije koja smatra da zemlje s velikom stopom samoubojstava moraju ozbiljno poraditi na suočavanju s visokim postotkom depresije u društvu i mjerama koje bi to stanje promijenili. Postavljanju dijagnoze trebalo bi prethoditi ispitivanje uzroka. Traženje uzroka značilo bi i reakciju u obliku stvaranja obrambenih mehanizama. Naravno, želi li se poboljšanje.

Generiranje dijagnoze

Hrvatskim psihijatrima i psihoanalitičarima već je odavno jasno kako socijalna pitanja generiraju psihološke probleme kod većine depresivnih hrvatskih građana. Nešto depresivaca sklonjeno je dijagnozom i zbog vjerodostojnosti. Točnije, bijegom od nje. To su ponajprije ratni veterani. Danas se više nitko niti ne pita kako se umnožio broj umirovljenih mladih ljudi na dijagnozi u koju se previše nije vjerovalo ni onda ni sad. Možda će konačno neki tuđi izračuni o nama potaknuti razgovor o vrlo važnoj temi stanja duha. Onog koji je načel privatizacijom jednih na račun drugih. Iz vremena kad je povlaštena grupa super-Hrvata s urednom stranačkom pripadnošću popljackala zemlju. Kad je dio onih koji bi se zbog toga mogli buniti sklonila u mirovinu i dijagnozom obespravila njihovo pravo na prosvjed. Jednom otkrivena formula postala je utočište ne samo za zbrinjavanje socijalnog statusa. Čime je samo pokazano da "vrijednim" naporima vlast itekako snosi odgovornost za stanje duha u zemlji.

Generiranje depresije uvijek može biti jedan od načina da se izbjegnju prosvjedi. Zato nije ni čudo da na prosvjedu građana zbog lažno prikazanog (umanjenog) pos-

kupljena struje stiže tek njih nekoliko stotina i to onih starijih. Oni više nemaju šansu za depresiju, a i za preživljavanje sve manje. Uostalom, u zemlji u kojoj su prosvjedi postali nacionalna masovna zabava, ne očekuje se postavljanje pitanja o kvaliteti života. Prosvjed sa strogo ograničenom i jasnom temom nije u stanju izazvati polemike i opći dernek. U njemu je sve jasno i oni koji se ne slažu jasno formuliraju svoje zahtjeve. Na njih se očekuje i jasan odgovor. I gdje je tu onda zabava za šire mase i duže trajanje.

su junaci naslovnih stranica. Čak i kad su antijunaci. I to je čini se osnovno osjećanje koje građani pokušavaju artikulirati demonstracijom svoje udaljenosti od bilo koje top teme društva.

Nekad vrlo pomno praćena izvješća Šime Krasić u Saboru prestala su biti show od posebnog općeg zanimanja. Jer gospođa Šima istražuje lopovske djelatnosti i njihove nositelje, ali nikako ne uspijeva pronaći vlast koja bi bila voljna spriječiti njihovu djelatnost, a eventualno nešto i procesuirati do kraja. Ma koji bio osobni stav državne revizorice sigurno je da i ona

blagdanu. Ankete su pokazale: većina građana nije niti znala da je praznik. Nezaposlene neradni dan teško može razveseliti. Zaposleni se tek trebaju na njega priviknuti ako vjeruju da će blagdan to biti i sljedećih godina. O tome o kojem blagdanu je riječ ankete su bile još tužnije. Učenje četverogodišnje stvarnosti nije masovni sport. U psihologiji preživljavanja i blagdani postaju prolaznost za koju nije vjerojatno da će i sutra predstavljati sjećanje na bilo što pa ni na to kad se stvarno dogodila neovisnost. Danas bi bilo teško vjerovati u to da je netko na to čekao od jedanaestog stoljeća, a ne sjeća se nijedno desetljeće. Povjerenje građana pokazuje se i kroz pitanje blagdana. Dobro je dok su u pitanju oni posebni, državni. Koje je moguće mijenjati od izbora do izbora. Prava drama nastat će u trenutku kad građani zaborave na Novu godinu, a što nije daleko od pameti. Povjerenje su poklanjali kroz neke protekle. Očekujući promjene. Danas vjeruju kako su se promijenile stvari koje ih nisu niti zanimale. Izostavljene radnje nije moguće nadoknaditi. Nema pokazatelja da bi se nešto počelo i mijenjati u očekivanjima kojih je povjerenje davno potrošeno. U življenju jučerašnjice i Nova godina postaje besmislen blagdan. Možda treba kontrolirati kalendar i pogledati što je sa Starom godinom. Ako ništa drugo, hrvatski vanjski dug bio je mnogo manji. Uz nekoliko pritvora lopovi su ostali tamo gdje su se i zatekli. S rukom u dubokoj kasi i pogledom na aktualna zbivanja reciklirane stvarnosti. Nadam se kako to ne vodi zaključku da se porast samoubojstava dogodio iz dosade. Njega su generirali gubljenje vjerodostojnosti i povjerenja. Utoliko se događa i Nova godina ma kako se u njoj smanjivao broj nezaposlenih. ▣

Daljinski upravljač Depresija kao vijest

Ma koji bio osobni stav državne revizorice, sigurno je da i ona sama već davno ne vjeruje u posao za koji prima plaću

Grozdana Cvitan

Junaci naslovnih stranica

Vjerovanje u prosvjede posebna je tema. I taj dio "povjerenja" generiran je negdje drugdje. A trebao bi sugerirati da će aktivnosti državnog vrha bitno utjecati na položaj građana. Za vrijeme prijenosa svjedočenja predsjednika Mesića u Haagu jedan građanin odgovara na novinarsko pitanje prati li prijenos? Ne, kaže građanin, jer imam težih zadaća. Moram se brinuti kako prehraniti obitelj, što će danas jesti? Drugi kaže da ima težih i važnijih problema. Možda to što predsjednik radi u Haagu utječe na zemlju, ali ne i na građane općenito. Onih koji će od toga osjećati posljedice (pozitivne ili negativne, svejedno) čini se nisu junaci anketa. Oni

sama već davno ne vjeruje u posao za koji prima plaću.

U državi u kojoj je vjerovanje postao stil zavaravanja da bi se preživjelo, pa i sa što manje depresije važno je što duže ne izabrati subjekt vjerovanja. To je nešto kao traženje posla. Stotine tisuća traju u neizvjesnosti što naći ako uopće nađu. I kako preživjeti dok ne nađu. Na što je važno utrošiti što manje kalorija i cipela. Zato je dobro kloniti se uzaludnih potraga, pa i onih o prosvjedima u kojima se konkretno formuliraju interesi prosvjednika.

O kojem je blagdanu riječ?

Što je stvarna mjera nevjerovanja pokazuje istraživanje o novom državnom

skupovi

Izazovi za budućnost

Budući izazovi u razvoju europskog društva trebali bi biti profiliranje Europske unije kao civilnog, a ne vojnog subjekta, te stvaranje društva koje bi se temeljilo na različitostima svojih građana

15. europski susret časopisa za kulturu, Göteborg, 19. do 22. rujna 2002.

Trpimir Matasović

Svaku godinu ili dvije u drugom se europskom gradu susreću predstavnici pedesetak europskih časopisa za kulturu, većim dijelom okupljenih oko projekta Eurozine. Namjera je ovog projekta stvoriti mrežu unutar koje bi se relevantni tekstovi s područja kulture, ali i društvenih pitanja, prevodili na "velike" jezike (engleski, njemački, francuski i španjolski), a potom dalje prevodili na "manje" jezike i distribuirali diljem europskog kulturnog prostora. Svrha je pak godišnjih susreta predstavnika (uglavnom urednika) u ovu mrežu uključenih časopisa dvojaka: s jedne strane, razmjenjuju se iskustva koja prate produkciju časopisa za kulturu, dok je, s druge strane, to ujedno i prilika za raspravu oko neke, svaki put druge teme ili žarišne točke.

Zajedničke boljke

Specifičnost je ovogodišnjeg, 15. susreta europskih časopisa za kulturu bila da nije održan samostalno, nego u sklopu Sajma knjiga u švedskom Göteborgu.

Takva koncepcija pokazala se *dvosjeklim mačem*. Prigoda da svoje časopise prezentiraju i širem krugu posjetitelja Sajma svakako je pozitivan element. Isto bi se mog-

U tom smislu, nadasve se poučnim pokazao švedski model, u kojem se raznorodni časopisi ujedinjuju u zajedničku mrežu, unutar koje dijele tehničke, pa i ljudske resurse, te organiziraju zajedničku distribuciju.

Završna pak diskusija usredotočila se na pitanje lokacija, koncepcija i tema

lo reći i za činjenicu da su predavanja i diskusije na temu *Solidarnosti: stare i nove* također bile otvorene široj publici. No, time je bitno sužena mogućnost za interakciju sâmh predstavnika pojedinih časopisa, koji su se nerijetko nalazili u poziciji pasivnih promatrača, umjesto da aktivno sudjeluju u diskusijama.

Za sudionike skupa stoga su najplodotvornija bila *neformalna* druženja, te zatvorene *formalne* diskusije na početku i završetku skupa. Prva diskusija sastojala se od kratkih prezentacija pojedinih časopisa. Pritom je na vidjelo izašla raznolikost u profilima, uređivačkoj koncepciji, ritmu izlaženja, opsegu, formatu i nakladi različitih časopisa, ali i neki zajednički problemi. Bez obzira na ekonomsku situaciju zemalja u kojima časopisi izlaze, zajednička je *boljka* redovito nedostatak financijskih sredstava, te problemi s distribucijom i pridobivanje šireg kruga čitateljstva.

predstojećih susreta, pri čemu je također razvidnom postala širina i raznolikost zanimanja za pojedina područja kulturnih, ali i društvenih pitanja.

Fiktivni koncept

Središnja tema ovogodišnjeg susreta, *Solidarnosti: stare i nove*, raspravljena je u sklopu triju različito koncipiranih seminara. Uvodni su tako seminar predvodili Sven-Eric Liedman sa sveučilišta u Göteborgu (Švedska) i Hauke Brunkhorst sa sveučilišta u Flensburgu (Njemačka), ističući ponajprije višeznačnost pojma solidarnosti, heterogenost motiva za nju, ali i problem potencijalnog sruza koncepta solidarnosti s konceptom individualnosti.

Saskia Sassen sa sveučilišta u Chicagu (Sjedinjene Države) održala je predavanje na temu *Gosti i stranci – useljenici i građani u globalnom gradu*. Ona je posebno istaknula destabilizaciju uloga građana i

Demografske promjene upućuju na to da će do kraja ovog stoljeća broj stanovnika EU-a biti za oko 75 milijuna manji nego danas

stranaca, te općenite promjene odnosa između *državljana* i *države*. Te promjene osobito su zorno vidljive na primjeru useljenika u države Europske unije, što će u narednim desetljećima nedvojbeno postati jedno od ključnih pitanja Unije, s obzirom na demografske promjene koje upućuju na to da će do kraja ovog stoljeća broj stanovnika EU-a biti za oko 75 milijuna manji nego danas.

Završni je pak seminar na temu *Uspjon (i pad?) europske solidarnosti* bio koncipiran kao diskusija u kojoj su sudjelovali publicisti iz različitih država – Marcin Król (Poljska), José Manuel Pureza (Portugal), Mykola Riabchuk (Ukrajina) i Göran Rosenberg (Švedska), dok je raspravu moderirala Marie Luise Knott (Njemačka). U diskusiji je istaknuta sumnja prema fiktivnom konceptu europske solidarnosti, posebice kroz prizmu odnosa zemalja Europske unije prema europskim državama koje nisu članice Unije. U tom smislu, naglašena je potreba za stvaranjem uvjeta za institucionaliziranje politike usmjerenje prema solidarnosti, koja bi, međutim, dodatno produbila tenzije između europskih socijalnih modela i tržišne utakmice. Premda je postignut konsenzus oko činjenice da zapravo ne postoji *jedna* europska politika, ukazalo se i na potencijalne prioritete te politike. Budući izazovi u razvoju europskog društva trebali bi tako biti profiliranje Europske unije kao civilnog, a ne vojnog subjekta, te stvaranje društva koje bi se temeljilo na različitostima svojih građana. ▣

RAZGOVOR

Peter Sloterdijk, filozof

Kohlovo nasljedstvo

Sven Gächter

Kakav smo uopće izbor imali kad je trebalo birati između Gerharda Schrödera i Edmunda Stoibera?

– Alternativa Schröder-Stoiber u predizbornoj se kampanji tvrdoglavo prodavala kao izbori koji će promijeniti politički smjer, a zapravo se radilo o čistom izboru kancelara. Polemička zaoštavanja bila su dio uobičajenog procesa polarizacije po kojemu se svake četiri godine biračkome tijelu sugerira da se odluči drukčije nego prošli put. Stoiber i Unija stoga su morali uložiti sve kako bi ustrajali na sugestiji da je Schrödera moguće skinuti i zamijeniti kandidatom koji će mnogo toga učiniti drukčije i bolje.

Kako je moguće da je Stoibero-vo konstitutivno bljedilo toliko sablasno utjecalo na Schrödera?

– Poznato je da je Schröder najbolji kad ima cijeli prostor samo za sebe. Nastupiti protiv kandidata kao što je Stoiber za njega je sigurno bilo uvredljivo, jer je on ispunjen sretnim osjećajem samosvijesti kako je on "prava" i trenutačno jedina osoba koja to može, a mogućnost da Stoibera smatra prvom alternativom na njega je vjerojatno djelovala paralizirajuće. Vođi čopora poput Schrödera bila je uvreda u Stoiberu vidjeti suparnika.

Njemačka psihologija napredovanja

Na početku, kad je stupio na dužnost, Schrödera su slavili kao kancelara medija. U predizbornoj kampanji djelovao je više kao kancelarski medij. Je li ovaj preobražaj u političkom vrhunskom sportu neizbježan?

– Doista netko, tko već dugo obavlja tu dužnost, na određen način može postati automat te službe, no četiri godine za to su premalo, iako se pri kraju predizborne kampanje na Schröderovu licu vidjelo nešto što se nikad prije nije moglo vidjeti – određeni umor. Danak ubrzanog starenja koji je morao platiti u ovom veoma iscrpljujućem, ali uspješnom poslu, naposljetku se mogao i vizualno primijetiti, što je donekle bilo dirljivo kod čovjeka kao što je Schröder, koji posjeduje vječno zelenu auru.

Uz Schrödera je razdoblje crvenih i zelenih proizvelo novu zvijezdu: ministra vanjskih poslova Joschku Fischera. Kako ocnjujete njegovu transformaciju od pripadnika nedogmatске ljevičarski orijentirane grupe, osobe spremne na nasilje, do superdržavnika?

– To je jedan odlomak njemačke poslijeratne psihologije napredovanja. Fischer predstavlja Njemačku u njezinu biografskom i obrazovno-povijesnom uspješnom aspektu: on je *self-made man*, koji je tijekom drugog obrazovnog puta gotovo postao sposoban da vlada, što donekle vrijedi i za Schrödera, no Schröder je više nego Fischer os-

tao unutar kontura svojega pravog karaktera. Mogao je bez velike ljudske deformacije ostati vjerran svojoj sangviničkoj želji za

ustrajati na tome da se prestane sudjelovati u proizvodnji atomske energije ili odustati od te zamisli. Ekološka modifikacija industrijskoga društva je epohalna tema koju se ne smije zanemariti. Prema mojem bi mišljenju vlada s ovako ambicioznim projektom poput koalicije crvenih i zelenih imala pravo da bude na vlasti najmanje osam godina. Na-

vladanjem. Imam osjećaj da je kod Fischera nastupila psihička infekcija i da mu konverzija u ozbiljnost nije potpuno uspjela bez krivotvorenja. Sigurno nisam jedini koji se s određenom tugom sjeća debeloga Fischera, a maratonca i ministra vanjskih poslova smatra vrstom psihoanalitičkoga socijalnog slučaja.

Otrežnjenje

Upravo među kulturnjacima i intelektualcima prije četiri godine vladao je konsenzus o tome da je obrat nužan. Što je ostalo od toga?

– Tad je trebalo okončati razdoblje koje je trajalo šesnaest godina. Helmutu Kohlu odavno je prošao rok, stranci CDU napravio bi veliku uslugu da je otišao četiri godine prije jer bi time animirao regenerativne funkcije unutar vlastita tabora. Sa svojom nadmoćnom teškom kategorijom bio je predugo prisutan, a to se naposljetku ocrvalo na cjelokupnom raspoloženju naroda. Njemačka je zemlja snažnog strukturalnog konzervativizma koja je više od ijedne druge zemlje određena osjećajem sigurnosti i tromosti. Mentalno nasljedstvo Kohlova razdoblja još je i danas prisutno.

Razjašnjava li to i duboko otrežnjenje koje je velikim dijelom utjecalo na predizbornoj kampanji i njezinu recepciju?

– Četiri godine jednostavno su nedovoljne za pravu promjenu atmosfere u jednome društvu. Do otrežnjenja je došlo stoga što se na primjeru koalicije crvenih i zelenih savršeno moglo zaključiti koliko je ograničen prostor u kojemu se politika danas kreće. Definitivno se izašlo iz doba velikih alternativnih iluzija, a mora ih se zamijeniti hladnokrvnom sviješću o stvarnim pitanjima, uz postojanje, naravno, pravih alternativa: primjerice, pitanje treba li

javljanja Unije da će u slučaju izborne pobjede povući zakone koalicije crvenih i zelenih držim fatalnim.

Iz toga nije teško zaključiti da ste glasovali za koaliciju crvenih i zelenih?

– Prije četiri godine glasovao sam za zelene, jer nisam pronašao razlog zbog kojega bih trebao mijenjati mišljenje. S nekim pojedincima iz Schröderove vlade, naime, nisam bio oduševljen, no s obzirom na alternativna imenovanja u Stoibero-vo-va- zvanom "timu sposobnih" nije mi bilo teško odabrati.

Njemačko ne

Posljednjih tjedana predizborne kampanje Gerhard Schröder je uveo krilaticu o "njemačkome putu", zbog čega je bio izložen dvostrukoj kritici: ljevičara, jer su naslućivali nacionalističke sklonosti, i desničara, jer su primijetili da je dovedena u pitanje zapadnjačka saveznička vjernost.

– Njemačka je nakon rata postala velika u svojoj retorici poricanja posebnog puta kojim je krenula. Praktički smo se autoterapeutski europeizirali i nametnuli si vrstu karantene o njemačkome mentalitetu kad je trebalo artikulirati nacionalne interese.

I time grčevito simulirali normalnost?

– Dugo vremena u Kohlovu razdoblju njemačka je vanjska politika bila u uvjerenju kako u posebnoj školi demokracije do kraja možemo samo doći uz tešku muku. Schröder je bio, ako tako želite, prvi kancelar normalnosti. Svojim predizbornim preokretom proslavljen je povratak njemačke demokracije u obitelj neneurotičnih društava. Naravno da su zbog toga ideološki socijalni radnici i politički psihoterapeuti nesretni jer su izgubili pacijenta do kojega im je jako stalo i koji se ne može

tako lako zamijeniti drugim. Schröderov "njemački put" dojmljiv je prije svega zbog samorazumljivosti svojega prizvuka, jer se zna da ovdje ne govori šovinist ili antieuropejac, nego osoba koja sasvim jasno signalizira da se na području njemačko-američkih odnosa mora otvoriti novo poglavlje. Sposobnost razlikovanja SAD-a kao kulturalnog savezničkog projekta i Bushove administracije smatram temeljnom vrlinom današnje njemačke demokracije.

Specifičan način izražavanja tog njemačkog puta bilo je Schröderovo protivljenje da se priključi američkoj ratnoj retorici protiv Iraka.

– Njemačko ne u ovoj situaciji prije svega je simbolično-moralna pozicija, specifičan oblik razračunavanja s politikom SAD-a. Pojam *rouge state* koji smo, usput budi rečeno, na njemački nespretno preveli kao "lupeška država", već je nekoliko godina u zapadnjačkoj politici podvrgnut visokoj konjunkturi. U biologiji *rouge* označava osamljenu životinju, ponovno puštenu u divljinu, koja odvojena od stada lunja kroz žbunje. Na taj način promatrano u današnjoj svjetskoj politici SAD i Izrael su dvije *rouge states*, koje zbog temeljne predodžbe o samoj sebi odbijaju svaku vrstu *alignmenta* s međunarodnim savezom država jer obje polaze od toga da se neizraelci, odnosno neamerikanci, ne mogu uživjeti u osobitu situaciju ovih dviju zemalja. Time je ojačana i njihova sklonost da vlastitu političku dužnost obnašaju u iznadprosječnoj mjeri.

Rođendan Theodora Adorna

U vezi s terorističkim napadima 11. rujna 2001. često se upotrebljavala patetična rečenica kako ništa neće biti kao prije. Je li zbog 11.9. svijet doista dugoročno promijenjen?

– Ne ostvaruju se samo proročanstva, nego i histerije. Socijalna kao i individualna psiha u velikom dijelu svojega radnog života ima autohipnotičku strukturu: čovjek postaje ono što čuje, javnost postaje ono što pročita. Psihologizacija prostora javnosti masovnim medijima jedna je od primarnih realnosti vremena u kojima postoje masovni mediji. Od 11. rujna 2001. zapadni se svijet pretvorio u veliki laboratorij autoplastične sugestije, u kojemu je modeliranje s patetičnim materijalom postalo masovna zanimacija. Protiv ovih histeričnih izljeva prema mojem mišljenju djelotvorna je jedino naknadna hladnokrvnost.

Drugim riječima, 11. rujna ostavlja vas bladnim kao i prije godinu dana?

– Pogoden sam kao i bilo tko drugi. No, hvala Bogu, pripadam grupi ljudi koja je taj datum od uvijek povezivala s rođendanom Theodora W. Adorna i ostajem vjeran uvjerenju da će ova asocijacija s kulturno-povijesnoga gledišta i dalje ostati važnija. Osim toga, nakon 11. rujna dolazi 12. u kojemu će se rasprsnuti cjelokupni autohipnotički balon od sapunice. ☒

S njemačkoga prevela Gioia-Ana Ulrich

*Razgovor je objavljen u časopisu *Profil*, 39/2002.

in memoriam

Stevan Luketić

(8. 11. 1925. Budva – 1. 10. 2002. Zagreb)

Od vida i nevida

Jure Kaštelan

Vrata kopnena i vrata morska istom se mraku otvaraju

istom sjaju mjesečine koja kamenu daje bjelinu ljudske kosti istom ognju što se utapa u vodi istom suncaistoku što iz nevida izranja

Vrata kopnena i vrata morska istu svjetlost zatvaraju

istu zvjezdanu krošnju vasmira kojoj vijuga zaokrenuti put kroz spilju izgledane lubanje i vrtložna gubna vjetra i munje.

Roden u Budvi 1925. godine. Sudionik NOR-a. Od 1950. do 1955. godine studirao kiparstvo na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu gdje je diplomirao u klasi Frane Kršinića. Od 1952. do 1957. suradnik u ateljeu kipara Vojina Bakića. Od 1987. redovni profesor na Kuluurološkom fakultetu u Cetinju. U pedesetak godina rada imao je veliki broj samostalnih i skupnih izložbi u zemlji i inozemstvu, realizirao niz važnih spomeničkih objekata, sudjelovao na brojnim natječajima te dobio niz priznanja i nagrada. Njegova posljednja velika retrospektivna izložba održana je u travnju i svibnju u Hrvatskom domu likovnih umjetnika u Zagrebu. ☒

Milorad Pupovac i Vladimir Šeks

Put k toleranciji

O pravima nacionalnih manjina u Hrvatskoj u Mostu Radija Slobodna Evropa razgovarali su Milorad Pupovac, predsjednik Srpskog narodnog vijeća koje okuplja Srbe u Hrvatskoj, i Vladimir Šeks, predsjednik Kluba zastupnika HDZ-a u Hrvatskom saboru

Omer Karabeg

Srpsko narodno vijeće smatra da bi na pripadnike manjina u Hrvatskoj trebalo primijeniti princip tzv. pozitivne diskriminacije, tj. da na izborima mogu dva puta glasati, jedanput za svoje predstavnike, a drugi put za kandidate na listama političkih stanaka. Mislite li, gospodine Pupovac, da bi to bitno poboljšalo položaj srpske i ostalih manjina u Hrvatskoj?

– **Milorad Pupovac:** Pravo pozitivne diskriminacije je generalno i opće pravo u manjinskoj politici. Manjine u Republici Hrvatskoj, uključujući i srpsku, smatraju da bi taj dvostruki glas u bitnom smislu pridonio da manjine budu bolje zastupljene u Saboru, ne samo preko svojih predstavnika nego istovremeno i preko onih koji u Sabor ulaze posredstvom općega prava glasa.

– **Vladimir Šeks:** Mislim da u Republici Hrvatskoj, kao i u ostaloj demokratskoj Europi, pitanje statusa nacionalnih manjina treba biti riješeno sukladno Okvirnoj konvenciji Vijeća Europe o položaju manjina koju je Hrvatska ratificirala. U toj konvenciji nije zajamčeno da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo, kroz načelo pozitivne diskriminacije, dva puta biti zastupljeni u nacionalnim parlamentima. U Europi imate svega dvije zemlje koje jamče pripadnicima nacionalnih manjina broj zastupnika u nacionalnim parlamentima. To su Rumunjska, koja osigurava petnaest zastupnika putem izbornog zakonodavstva, i Slovenija koja osigurava dva zastupnika u zakonodavnom domu parlamenta, jednoga Mađara i jednoga Talijana. Načelu pozitivne diskriminacije protivi se i odredba Ustava u Republike Hrvatske u kojoj se kaže da svi građani, neovisno o nacionalnosti, vjeri, spolu i obrazovanju, imaju jednako pravo glasa. Stoga protezanje principa pozitivne diskriminacije u izbornom zakonodavstvu znači odstupanje od tih temeljnih ustavnih načela.

Vi, gospodine Šeks, smatrate da je princip pozitivne diskriminacije protustavan?

– **Vladimir Šeks:** Točno.

– **Milorad Pupovac:** Taj princip nije protuustavan zato što u Ustavu ne postoje samo opće

odredbe na koje se poziva gospodin Šeks, nego isto tako i druge odredbe kao što je članak 15. Ustava i posebno onaj njegov stavak koji definira i pozitivnu diskriminaciju kao mogućnost u hrvatskom izbornom zakonodavstvu i kao mogućnost u hrvatskom političkom parlamentarizmu. Ta formulacija usvojena je s posljednjim ustavnim izmjenama. A što se tiče Okvirne konvencije o pravima nacionalnih manjina Vijeća Europe, to je naravno ono do čega su došle zemlje članice Vijeća Europe u međusobnom usuglašavanju. To nesumnjivo nije optimum politike koju u ovom trenutku zagovaraju pripadnici različitih političkih orijentacija kad su manjine u pitanju, ali jest jedna solidna osnova koja mnoge države obavezuje na to da vode aktivnu manjinsku politiku.

– **Vladimir Šeks:** Točno je to što kaže gospodin Pupovac da zadnja izmjena Ustava u članku 15. otvara zakonodavstvu mogućnost da se uvede načelo pozitivne diskriminacije, ali isto tako postoji i odredba načelne naravi, koju sam spomenuo, i to je kontradikcija na koju smo upozoravali kod izmjena Ustava. Ali upozorio bih na još nešto. Traume iz naše bliže prošlosti su još takve naravi da osiguravanje prava na dva glasa ne bi bilo dobro ni za srpsku nacionalnu manjinu, ni za Hrvatsku. Način na koji bi to bilo doživljeno u Hrvatskoj ne bi bio u interesu Srba u Hrvatskoj.

Strah od diskriminacije

Prema posljednjem popisu stanovništva broj Srba u Hrvatskoj je znatno smanjen. Sada ih ima oko 4,5 procenta. Ima onih

godilo. I trebat će puno vremena da se prevlada ta politička činjenica koja je prouzročila da najveći broj Srba koji je živio u takozvanim UNPA zonama, dakle, u ruralnim dijelovima Hrvatske, a tamo ih je 1991. živjelo oko 300.000, ode iz Hrvatske. Sada će trebati mnogo razuma i strpljenja da se ponovo uspostavi međuetničko povjerenje i taj put neće biti ni lagan, niti će trpjeti brze korake.

Posljedice Miloševićeve politike

Smatrate li, gospodine Pupovac, da je drastično smanjenje broja Srba u Hrvatskoj isključivo posljedica Miloševićeve politike?

– **Milorad Pupovac:** Nema nikakve sumnje da je Miloševićeva politika odgovorna za stradanja Srba u Hrvatskoj. To nije upitno nikome tko ima glavu, tko ima pošten odnos prema tome što se dogodilo na prostoru bivše Jugoslavije. Međutim, nema nikakve sumnje da on u tome poslu nije bio sam, nego da je imao partnera. I nema nikakve sumnje da oni koji su tijekom ratnih godina radije slavili Babića i Martića nego nas, koji smo se u

Šeks: Traume iz naše bliže prošlosti su još takve naravi da osiguravanje prava na dva glasa ne bi bilo dobro ni za srpsku nacionalnu manjinu, ni za Hrvatsku. Način na koji bi to bilo doživljeno u Hrvatskoj ne bi bio u interesu Srba u Hrvatskoj

koji smatraju da je do smanjenja broja pripadnika srpske nacionalne manjine došlo zbog toga što neki ljudi, posebno mlađi, plašeci se diskriminacije, izbjegavaju da se izjasne kao Srbi. Kako vi gledate na to, gospodine Šeks?

– **Vladimir Šeks:** Pa nemam realnoga uvida, niti itko može barataći egzaktним, stvarnim podacima da je uistinu politička činjenica da se Srbi plaše nacionalno izjašnjavati, bojeći se diskriminacije i negativnih posljedica. Prema popisu iz 1991. Srba je u Hrvatskoj bilo, ako se ne varam, 530.000.

– **Milorad Pupovac:** Ne, 580.000. Skoro 12 posto.

– **Vladimir Šeks:** Rekao bih da praktično 99 posto odgovornosti za snižavanje postotka Srba u Hrvatskoj snosi Miloševićeva politika Velike Srbije koja je bila prihvaćena od dijela pobunjeničkih, krajiških vođa koji su nanijeli golemu štetu srpskom narodu i Srbima u Hrvatskoj odvođeci ih na pogrešan put. Ja sam često upozoravao, a to su činili i mnogi drugi, da će se ta politika najviše obiti o glavu Srbima u Hrvatskoj. To se, nažalost, i do-

gradovima borili za drukčiji odnos Srba prema Hrvatskoj i prema raspadu bivše zajedničke države, nisu sjedili samo u Beogradu, nego i ovdje u Zagrebu. Isto tako nema nikakve sumnje da je značajan dio Srba izvan područja bivše krajine i izvan područja pod kontrolom Ujedinjenih nacija morao izbjegli pod prijetnjama koje su bile ne samo rezultat revanšizma, nego i ciljane politike koja je išla za tim da te ljude iseli iz njihovih stanova, da ih izbacili s posla, da ih onemogućili u tome da se mogu osjećati onim što jesu. I zato je u Hrvatskoj još doista mnogo Srba koji se ne usuđuju nacionalno deklarirati. Službeni pokazatelji govore o skoro dva posto onih koji se nisu deklarirali. Među njima je, nema nikakve sumnje, značajan broj Srba i pripadnika drugih, novonastalih manjina u Hrvatskoj koji se još plaše, da tako kažem, loših elemenata manjinske politike kakva je vođena u proteklom godinama, a koju su neki ljudi u Hrvatskoj prihvatili ne samo iz uvjerenja nego često i iz koristi, a neki i kao mogućnost iskazivanja negativnih strasti prema manjinama.

Gospodine Šeks, gospodin Pupovac kaže da drastično smanjenje broja Srba nije samo i isključivo posljedica Miloševićeve politike, nego da je tu bilo i ciljane politike od strane hrvatskih vlasti.

– **Vladimir Šeks:** Ne prihvaćam tu tezu. Ne može se pobjeći od činjenice da su Srbija i Crna Gora te dio Srba zavedenih Miloševićevom imperijalnom politikom prema Hrvatskoj, koji su sudjelovali u oružanoj pobuni, izvršili agresiju. To je u hrvatskom narodu doživljeno kao agresija i unutrašnja oružana pobuna jednog kolektiviteta. To je neizbježno moralo izazvati reakcije dijela hrvatskoga naroda, reakcije koje nisu prihvatljive, ali koje su logički i povijesno objašnjive, jer su se uvijek događale u takvim ili sličnim okolnostima. Podsjećam da je predsjednik Tudman 1990. i 1991. godine uistinu nastojao maksimalno sniziti tenzije, pružajući ruku-pomirnicu. Međutim, u onim zaludenim ljudima to nije naišlo na odjek. Povjerovali su da će doći do stvaranja Velike Srbije, amputacije dijelova teritorija Republike Hrvatske i njihova uključivanja u sastav Velike Srbije.

Realnost ratnih godina

– **Milorad Pupovac:** Nažalost, ovo što govori gospodin Šeks nije realnost koju smo živjeli tijekom ratnih godina. Mediji su u to vrijeme stvarali atmosferu da se prema Srbima može postupiti kako se god želi i to nije bilo usmjereno samo protiv pobunjeničkog dijela srpske zajednice u Hrvatskoj, nego protiv cijeloga kolektiviteta. Posljedice toga ostale su u medijima do dana današnjeg. A što se tiče politike koja je u to vrijeme vođena, treba reći da je do osmog mjeseca 1992., prema podacima Visokog komesarijata za izbjeglice, iz urbanih sredina Republike Hrvatske – spomenut ću samo veće gradove kao što su Rijeka, Karlovac, Zagreb, Osijek, Sisak, Split, Zadar – izbjeglo u različitim pravcima negdje oko 240.000 do 250.000 Srba. Od toga je tek manji dio izbjegao na ondašnja UNPA područja, a najveći dio u Jugoslaviju ili u Bosnu i Hercegovinu. Dakle, na udaru su se našli i ljudi koji su živjeli u urbanih sredinama i koji ni na koji način nisu pokazivali znakove bilo kakve neloyalnosti prema Hrvatskoj. Naprotiv. Vladajuća politika toga vremena može se vrlo jasno sagledati iz niza pokazatelja. Kada su u vrijeme *Bljeska* i *Oluje* krajiški Srbi izbjegli iz Hrvatske, onda se to nastojalo protumačiti da su oni zapravo optimalni, da je riječ o optantima, te da su se oni na taj način lišili svakoga prava na povratak u Hrvatsku i na raspolaganje svojom imovinom. A da ne govorimo o svemu onome što se događalo nakon *Bljeska* i *Oluje*, o svim onim tisućama zapaljenih kuća, stotinama zapaljenih sela i mjesta koja se do dana današnjeg nisu oporavi-

la, kao što ni mnogim ljudima još nisu vraćena prava koja su im oduzeta 1991. i 1992. godine kad je riječ o imovini, rodnom mjestu ili mirovini.

– **Vladimir Šeks:** Činjenica je da je već koncem 1990. godine jedan dio Srba, koji nije prihvaćao Hrvatsku koja ničim pokazivala namjeru da ugrožava njihova prava i status, otišao iz Hrvatske. To su bili brojni pripadnici Jugoslavenske narodne armije i članovi njihovih obitelji, kao i oni koji su radili u saveznom ustanovu. Naravno, gospodin Pupovac i ja ne možemo se složiti. On ima svoje gledište i svoje razloge, ja imam svoje. Ali upravo to kako gospodin Pupovac gleda na događaje od prije desetak godina najjači je argument u prilog tezi da tenzije koje su ostale u svijesti hrvatskog naroda i Srba u Hrvatskoj još nisu prevladane, a i ne mogu se prevladati na način koji on predlaže. Naprotiv, time će se tenzije samo pojačati što neće biti u interesu srpske zajednice u Hrvatskoj.

Što javnost (ne) zna

– **Milorad Pupovac:** Nisam za to da stvaramo atmosferu koja bi proizvodila nedemokratsko i netolerantno stanje u Republici Hrvatskoj. To nikome ne ide u korist i to je protivno mojim uvjerenjima. Međutim, postoji jedna stvar koju ipak treba reći. Hrvatska javnost, građani Hrvatske, nisu dosad imali priliku da se obavijeste o tome što se događalo u Hrvatskoj u ratnim godinama, što se događalo pripadnicima nacionalnih manjina, što se događalo Srbima koji su morali napuštati svoje poslove, radna mjesta, stanove, kuće. Njihove kuće su bile minirane, u njihove stanove se provaljivalo u vrijeme dok su bili na poslu. Hrvatska javnost vrlo malo zna o zločinima koji su počinjeni nad tim ljudima koje naše pravosuđe tek sada, teškom mukom pokušava procesuirati. Ne samo zbog Srba i ne samo zbog drugih manjina nego naprosto zbog sebe, hrvatska javnost mora saznati istinu o onima koji su bili partneri u zločinu ljudima koji su ih činili sa srpske strane. Kako ćemo imati stabilno pravosuđe ako nećemo poštivati imovinu tisuća ljudi samo zato što su srpske nacionalnosti, ako pravosuđe nije u stanju da kazni onoga tko je u ratnim okolnostima pretukao ili ubio pripadnika srpske nacionalnosti iz razloga koji nemaju nikakve veze s ratom.

– **Vladimir Šeks:** Ne bih se složio s vama, gospodine Pupovac. Mislim da je hrvatskoj javnosti, svim ljudima, vrlo jasno što se sve događalo u proteklom vremenu. Nesporno je da je u tom užasu rata, u tim tragedijama, dolazilo i do odmazdi nad nevinima. Ali, to su opće zakonitosti takve jedne nesretne, tragične situacije. Nije točno da se nije kažnjavalo. Kažnjavalo se i procesuiralo i 1997. i 1998. i

1999. godine, i nakon *Bljeska*, i nakon *Oluje*. Protiv onih koji su s hrvatske strane odgovorni za zločine pokrenuto je više od 3000 kaznenih postupaka. Mnogi su osuđeni za ubojstva i grabež. Prema tome, ne stoji teza da je to bila ciljana politika iseljavanja Srba. U povijesnim okolnostima u kojima je došlo do stradanja brojnih skupina hrvatskog naroda, do protjerivanja i masakra, teško je bilo izbjeći da pojedinci uzmu pravdu u svoje ruke, kao i da neki, pod maskom borbe za hrvatske državne i nacionalne interese, teško uprljaju te interese. Bilo je tu i kriminalaca. To je bila takva situacija. Ali, ni u kom slučaju se nije radilo o politici koja je, kao što kaže gospodin Pupovac, imala namjeru deportirati i raseliti Srbe iz Hrvatske. Sve što se događalo bilo je logična posljedica činjenice da je Hrvatska bila napadnuta od posrbljene Jugoslavenske narodne armije i da je imala unutrašnju pobunu. U velikom dijelu Hrvatske to se doživljavalo kao napad kolektiviteta na kolektivitet. U takvom stravičnom metežu individualne krivnje i odgovornosti postaju potpuno irelevantne i stradaju nevinosti i s jedne i s druge strane.

– **Milorad Pupovac:** Točno je da su se događali incidenti, ali je isto tako točno da su ti incidenti vrlo rano poprimili razmjere sistematičnosti. Mnogi ljudi su morali otići, ne zato što su bili pripadnici Jugoslavenske narodne armije ili članovi njihovih obitelji, nego zato što je stvorena takva klima i što su poduzimane akcije o kojima vi, gospodine Šeks, i ja dobro znamo, ali, nažalost, ne i hrvatska javnost. Što naša

Pupovac: Nema nikakve sumnje da je značajan dio Srba izvan područja bivše krajine i izvan područja pod kontrolom Ujedinjenih nacija morao izbjeći pod prijetnjama koje su bile ne samo rezultat revanšizma nego i ciljane politike koja je išla za tim da te ljude iseli iz njihovih stanova, da ih izbací s posla, da ih onemogućí u tome da se mogu osjećati onim što jesu

javnost, na primjer, zna o Velešajmu, gdje su 1991. godine dovođeni mnogi Zagrepčani srpske nacionalnosti, pa i ne samo srpske, da bi odatle bili odvođeni u Pakračku poljanu ili u bivšu Kerestinečku kasarnu, a odatle u Gospić? Što hrvatska javnost zna o načinu na koji su ti ljudi odvođeni iz svojih domova rano ujutro ili navečer i o sistemu koji je iz toga stajao? To su činjenice i ja govorim o njima bez namjere da se bilo čija odgovornost relativizira, a pogotovu bez namjere da se ospori ili dovede u pitanje nesporno pravo hrvatskog naroda na svoju državu ili da se ta želja za državom, kao instrumentom slobode i suverenosti jednog naroda, na bilo koji način okalja. Naprotiv.

Bez relativiziranja zločina

– **Vladimir Šeks:** Gospodine Pupovac, već godinama govorim o tome da se nepovjerenje izme-

đu Hrvata i Srba koje je nastalo na realnim osnovama mora prevladati. Ali ne na taj način za koji se vi zalažete uporno podsjećajući na ekscese. Nužno je da politički predstavnici Srba u Hrvatskoj, među koje i vi spadate, jasno i nedvosmisleno osude, ne samo jedne zločine nego i mnogobrojne zločine koji su počinjeni nad hrvatskim narodom diljem Hrvatske. Vi se trebate pokloniti mučki pobijenima na Ovčari, u Škabrnji, na brojnim drugim mjestima. To će biti djelotvorni znakovi koji će ukazivati na potpuno distanciranje i otklon od bilo kakva relativiziranja zločina, krivnje i odgovornosti.

Žrtve i spomenici

– **Milorad Pupovac:** Niti ja, niti bilo tko u srpskoj zajednici nema namjeru da relativizira srpske zločine, niti da na bilo koji način umanjí patnju i žrtve hrvatskog naroda tokom ovoga rata. To bi bilo izvan pameti. Isto tako, nije mi ni od srca, ni od pameti daleko ideja da u momentu, kad to doista bude moguće, treba napraviti uvjerljivu gestu, poput one o kojoj govori gospodin Šeks, koja bi podrazumijevala da se hrvatskim žrtvama u Vukova-

nut je spomenik ustaškom zapovjedniku Juri Francetiću u tom istom tom Slunju. I to se tolerira.

– **Vladimir Šeks:** Vi znate jako dobro da je službena Hrvatska odlučila, i to je bila politička volja i odluka goleme većine građana Hrvatske, ne samo Hrvata nego i svih ostalih, da se Danom antifašističke borbe proglasi 22. lipanj.

– **Milorad Pupovac:** Datuma je moglo biti i više, konkurentnih ili nekonkurentnih. Ali radi se o poštivanju žrtve.

– **Vladimir Šeks:** Datum 27. srpnja 1941. godine, koji se u bivšoj Jugoslaviji slavio kao dan ustanka naroda Hrvatske, vi i ja poimamo sasvim različito. Evo, ovih dana Savez antifašističkih boraca ponovo traži da se u Srbu obilježi Dan ustanka naroda Like i Hrvatske, ali za nas to nije nikakav antifašistički ustanak, nego nešto posve drugo.

I na kraju, ima li hrvatsko društvo snage da prevlada traume koje su u posljednjem ratu nastale između srpske zajednice i Hrvata i veliko nepovjerenje koje još postoji?

– **Milorad Pupovac:** Mislim da ta energija postoji. I upravo je ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina jedna od mogućnosti da se krene tim putem. Kad bi se ta prilika iskoristila mislim da bi se otvorila nova stranica u nastojanjima da se promijene odnosi između većine i manjine, između Hrvata i Srba.

Vi smatrate da je bi novi ustavni zakon o manjinama trebalo da označi početak vraćanja povjerenja među Srbima i Hrvatima.

– **Milorad Pupovac:** To povjerenje se počelo vraćati već 1996. i 1997. godine s mirnom reintegracijom istočne Slavonije. Ali i zakon o manjinama bi isto tako mogao biti jedna vrsta prekretnice u hrvatskom političkom životu. A kad bude potpisan međudržavni sporazum između Hrvatske i Jugoslavije o zaštiti manjina, a vjerujem da će se to uskoro dogoditi, tad ćemo imati dobru osnovu za tu vrstu djelovanja o kojoj Vi govorite gospodine Karabeg.

– **Vladimir Šeks:** Nužno je odnose između Srba i Hrvata u Hrvatskoj razriješiti na zdravim i solidnim temeljima čemu svakako treba pridonijeti normalizacija odnosa između Hrvatske i Jugoslavije. Nažalost, u Jugoslaviji, osim deklaratorne, nema istinske spremnosti da se Hrvatima prizna status nacionalne manjine. Nisam zagovornik politike reciprociteta, ali takav odnos Jugoslavije prema Hrvatima ima realan politički odraz i na status i položaj srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj. Međutim, bez obzira na to, ustavni zakon o nacionalnim manjinama, koji će biti donijet u Hrvatskoj, predstavljaće solidan temelj na kojem se mogu graditi zajednička budućnost i povjerenje. ☒

Hrvoje Hitrec i Borivoj Radaković

Društvo ili društva

Imaju li hrvatski pisci što reći?

Igor Ružić

Na skupštini Društva hrvatskih književnika u lipnju ove godine dogodio se incident koji je pokrenuo inicijativu za osnivanjem novog društva, radno nazvanog Društvo hrvatskih pisaca. Preliminarni dogovori su obavljani, čeka se osnivačka skupština novog društva dok staro pokušava umanjiti štetu. O funkcijama i modelima književničkog udruživanja, o onome što bi takva udruženja trebala raditi i biti, mišljenja su suočili Hrvoje Hitrec i Borivoj Radaković, kojima gotovo i nije trebalo postavljati pitanja. Razgovor je počeo s lipanjskom skupštinom, kada je predsjednica hrvatskog centra PEN tražila ispriku od DHK za događaje iz 1994.

– **Hitrec:** Sukob iz 1994. bio je sukob između nekih članova DHK i PEN-a, dakle to je bio sukob s PEN-om, a ne sukob unutar DHK. Ta se epizoda mogla i zaboraviti da nije potegnuta izvan dnevnoga reda upravo sada na izbornoj skupštini DHK i to od predsjednice PEN-a. Učinjeno je to također na vrlo nezgodan način, tražeći sad da se Društvo ispriča PEN-u za svinjariju koju je PEN napravio 1994. Naravno da to nije moglo proći bez incidenta ili barem reakcije.

Politikanstvo i problemi ceha

S druge strane, govoriti u ovom trenutku o nekom novom Društvu hrvatskih pisaca ili kako će se već zvati besmisleno je, jer takvo društvo ne postoji i ne zna se tko će biti njegovi članovi. To je sve pomalo humoristična situacija, ali dobro je da se nešto događa, jer se još jednom pokazalo da ono što se zbiva u DHK jest nekakav refleks i ostalih područja društvenog života u Hrvatskoj, da pisci imaju što reći i da na najbolji način artikuliraju političku volju hrvatskoga naroda u svakom trenutku.

– **Radaković:** Nisam bio previše uključen u ono što se događalo 1994., premda o tome imam svoj stav i kad bi me se pitalo priklonio bih se skupini hrvatskih intelektualaca koji su na kvalitetan europski način nastupili na kongresu PEN-a koji je bio tada pogrešno, ali tipično tumačen od članova koji su tada bili i u DHK. Politički stav koji su imali neki od članova Društva tada je kulminirao, kasnije su tenzije malo popustile, ali se s druge strane pokazalo nešto drugo. DHK apsolutno nije bilo u stanju riješiti neka bitna pitanja ceha kao što je pozicija književnika, književnosti i knjige. Pokazalo se da DHK nema nikakvu maštu da nešto proizvede, a kamoli da ima neke mogućnosti. Unatoč svemu što se na skupšti-

ni u lipnju dogodilo, mislim da je to bila ona kap koja je prelila čašu. DHK se s jedne strane pokazao nesposobnim, dok se s druge

lo ih je 499. Što se tiče Praške deklaracije, rekao bih da 1994. formulacija o «svim oblicima suradnje» sa srpskim PEN-om nije bila nimalo ukusna i mislim da svi oni koji su to tamo potpisali nose određenu povijesnu odgovornost. Osim toga, isti je taj PEN nakon toga izbacio desetke i desetke hrvatskih književnika, među kojima i neka velika imena, i to vrlo totalitarnom metodom, preko trika s nekim brzozajom iz Londona.

S druge strane, kad govorimo o ovom izlasku iz DHK, gdje nitko nikoga ne izbacuje, oni koji su predloženi na visoke funkcije tog novog udruženja, kao Visković koji se već predstavljao kao predsjednik, dakle unaprijed se zna predsjednik – tu nema ne-

ja stvorili smo taj papir i ponudili ga Upravnom odboru DHK koji je to i prihvatio i tad smo trebali partnera, ali to više nije država nego nakladnici. Međutim, nakladnički je prostor privatiziran i nakladnika ima tisuću, oni imaju i nekakvu udrugu, ali svi skupa nisu željeli s nama sjesti za stol i to zato što su u velikom broju ti naši kolege pisci i sami nakladnici pa su držali figu u džepu. Naš prijedlog nije bio basnoslovan, tražili smo 2800 kuna za autorski arak proze, no Vujić je taj naš pokušaj nazvao kulturocidom. Tu imamo i neke dodirne točke – mogli bismo cijelu situaciju pretvoriti u dobru komediju za Kerempuh. Dakle sve ono što nam se predbacuje da nismo radili – radili smo.

Osim toga, imamo 15 uhodanih manifestacija, imamo ogranke u Puli, Splitu, Rijeci, Varaždinu... međutim, to se naziva provincijalizacijom hrvatske književnosti i samog DHK, dok s druge strane – kad ponestane argumenata – povlači se onaj o našoj centralizaciji. No, oni bi željeli nešto drugo i tu se spajamo s političkim fenomenom, jer je njihov plan internacionalizacija prema van i regionalizacija prema unutra, što je po meni mrvljenje Hrvatske. Rečenicu «Hrvatska je nastala spajanjem regija» također možete naći u Strategiji, što su već barbarizmi. A upravo se takvi pojavljuju iz Ministarstva kulture koje je u najužoj vezi s tim novim, fantomskim DHP-om kojem isti čas nakon što naznači da će se formirati iz Ministarstva dolaze najave financijske potpore.

Pisci na tržište!

– **Radaković:** Visković još nije predsjednik, a vidjet ćemo hoće li to i biti jer smo još u fazi razgovora o Statutu ali, ponavljam, nije riječ se o fantomskoj stvari nego o nečemu što je u nastajanju.

Ulazio sam također u polemiku s ministrom kulture, no zajedno s kolegama s kojim radim FAK nisam pitao Ministarstvo za bilo kakvu potporu, pa je niti nemamo niti mislimo da bismo je trebali imati – mislimo da se može raditi drukčije.

Međutim, određivanje minimalnog honorara za autorski arak podsjeća me na osamdesete kad su drugovi kulturnjaci razmišljali o tome da on bude ekvivalent jednom prosječnom osobnom dohotku i DHK je u spomenutom planu jednostavno preuzelo model. Rečeno podržavam u smislu da je simbioza autora i izdavača prirodna, no danas imamo neprirordanu simbiozu između izdavača i države gdje se još događa da neki izdavači imaju bolji položaj u državi, pa se to – čak i vrlo transparentno – odražava na otkup. Osobno sam protiv otkupa knjiga jer se time uništava tržište, a smatram da hrvatska kultura prelazi u jednu novu fazu koja sad podrazumijeva i tržište. U tome me onda zanima sudbina knjige i kako će ja kao profesionalac moći ostvariti neku zaradu, svakako ne bogatstvo s obzirom na malo tržište i mali jezik. To je ono što DHK u ovom trenutku nije u stanju riješiti i nadam se da će DHP u tome uspjeti. Ne uspije li, radit ću na tome da se pisci profesionalci, dakle oni koji nemaju nikakav dodatni posao, i koji moraju ne-

kako biti zaštićeni, organiziraju i osnuju svoje društvo.

– **Hitrec:** Najprije, hrvatski nije mali jezik kao što ni Hrvatska nije mala zemlja, uključimo li iseljenišvo hrvatski jezik govori 10 milijuna ljudi. Što se autorskog prava i prosjeka tiče, ovo je pravna država koja je proizvela Zakon o autorskom pravu i onda onaj tko se želi nadmetati s nakladnicima ili s njima surađivati na bilo koji način, mora krenuti od tog zakona. Prema tome, nešto imamo ali nije dorečeno pa stoga podržavam nastojanja oko Zakona o knjizi. Pisac mora biti ukalkuliran u nakladničke troškove jer sad postoji ovakav model: privatni nakladnici dobivaju potporu od države i otkupljuju im se knjige, a pisac od toga praktički ne dobiva ništa.

Protiv genetski modificirane hrane

– **Radaković:** Da, nakladnik izračuna vlastite troškove i ponudi piscu obično sramotnu, obezvrjeđujuće malen iznos, i to je onaj trenutak u kojem bi država trebala uskočiti. Nažalost, jesmo mala zemlja, pa je i jezik malen, a tržište nam je još manje i ako se tu nešto ne učini, završit će stvar tako da ćemo imati samo vikend-pisce i to u trenutku kad je književnost užasno brza pa u utrci sa Zapadom nemamo nikakve šanse.

– **Hitrec:** U državnom je proračunu osigurano 40 milijuna kuna za potporu knjizi i nakladnicima, ali se pisci ne spominju. Dakle, ono što mi svi skupa tražimo jest pisac u svemu tome. Ne bojim se za imena koja će se s nakladnikom dogovoriti i za nekoliko puta veći iznos, međutim, uvede li se neki najniži iznos, tada ni naš zadnji član ne smije dobiti manje od toga, a ne smije to niti tražiti.

– **Radaković:** Jedan od zadnjih proglašenja DHK bio je onaj protiv genetski modificirane hrane. Zašto DHK nije imalo proglašenja kojima bi tražilo Zakon o knjizi, o književnicima i svemu o čemu sad govorimo? Društvo se više bavilo stvarima koje nemaju veze s knjigom.

– **Hitrec:** Kad smo izašli s našim prijedlogom, digla se hajka na DHK zbog toga što se uopće usudilo predložiti nešto takvo kao što je najniža granica honorara. DHK nije radio na Zakonu o knjizi jer je postojao Zakon o autorskom pravu koji je trebalo doraditi i ići na određene izmjene. No to ide teško jer nitko nakon 3. siječnja DHK ne zove na bilo kakav razgovor, uključujući onaj pri izradi famozne Strategije. Nemojmo se praviti ludi, riječ je o udaru na stare hrvatske institucije, ne samo DHK nego i na Maticu i na Akademiju, i to vam je dobro poznato. Riječ je o dalekosežnim planovima.

– **Radaković:** Ako novo društvo ne uspije obaviti sve ono što od njega očekujem, rado ću ići s nekima drugim osnivati treće društvo i ne bih išao tako daleko da to nazivam udarom na hrvatske institucije. To su fraze. DHK će ostati kao institucija, ali ne smije gušiti prostor drugima koji se žele udružiti na neki drugačiji način. ▣

* Tekst je skraćena verzija razgovora emitiranog na Radiju 101 u emisiji *Radio-dvoboj* 24. rujna 2002.

Hitrec: U državnom je proračunu osigurano 40 milijuna kuna za potporu knjizi i nakladnicima, ali se pisci ne spominju. Dakle, ono što mi svi skupa tražimo jest pisac u svemu tome

previše bavio politikom, i to politikom na način vladajuće stranke i vladajućeg mentaliteta iz devedesetih. Naravno, može se imati mišljenje da je smiješno govoriti unaprijed o nečemu što ne postoji, ali to je nešto što se upravo stvara.

Kako legislativno stoje stvari? Kako se sve pisci mogu udruživati i hoće li povećanjem broja udruga narasti i trošak?

– **Radaković:** Dakako da postoji novac iz poreza koji se uplaćuje za neke kulturne djelatnosti i organizacije u kulturi. Naravno da društvo u nastajanju pretendira na neke dotacije, ali ne na način da se novac koji sadašnje DHK dobiva prepolovi jer bi bilo naivno tako razmišljati. Jednostavno, ministarstvu se ponudi projekt za koji su potrebne određene dotacije, ali DHP će imati i druge izvore financiranja. S druge strane, ja sam osobno protiv toga da se traži novac od ministarstva, rado bih da se novac dobiva na neki drugi način. I inače već godinama plediram za ukidanje Ministarstva kulture kao takvog jer mislim da treba oformiti neko drugo tijelo koje bi bilo manje ovisno o politici, točnije manje ovisno o promjenama u politici.

Strategija za preživljavanje

– **Hitrec:** Sudjelovao sam na lipanjskoj skupštini s unaprijed napisanim tekstom koji je imao i političke konotacije jer se radilo o pokušaju jedne politički organizirane skupine da naštetiti i izazove raskol u DHK. Taj raskol nije uspio – DHK je do 24. rujna napustilo 18 književnika, a osta-

Radaković: DHK apsolutno nije bilo u stanju riješiti neka bitna pitanja ceha kao što je pozicija književnika, književnosti i knjige. S jedne se strane pokazao nesposobnim, dok se s druge previše bavio politikom

kakvih demokratskih izbora i sličnog – ti ljudi ne daju znakove istupanja iz DHK. U tajništvu Društva nema papira koji bi bio njegova istupnica.

Ali budimo jasni. Postoji jedna strategija pod naslovom Strategija kulturnoga razvitka Republike Hrvatske u 21. stoljeću. U njoj stoji da će DHK dobivati novac «samo za preživljavanje» i to, i tu smo sad na našoj temi, ako DHK «ne poslušava sve zapovijesti iz Ministarstva kulture». Misli se naravno na Vujićevo ministarstvo oblikovano nakon 3. siječnja.

O tom se dokumentu, koji su oni imali obraza dati u prvo čitanje Saboru, ne može više ništa reći osim da su to jednostavno budalaštine. Osim toga, koji genij može napisati strategiju za cijelo dvadeset i prvo stoljeće.

Osim toga, laž je da se nismo bavili cehom jer smo se problemima položaja pisca i autorskih honorara upravo Miro Gavran i ja bavili danonočno i to na temelju nečega o čemu Vujić pojma nema – Zakona o autorskom pravu iz veljače 1999. gdje se kaže da nakladnik pri dogovoru s autorom mora odrediti najniži iznos naklade i rokove. Gavran i

skupovi

Dijalog filozofije i tehnike

Petrićev značaj nadilazi okvire nacionalne filozofsko-znanstveno-kulturne scene i poprima svjetske razmjere

11. dani Frane Petrića, Cres, od 23. do 28. rujna 2002.

Barbara Stamenković

Međunarodna znanstveno-kulturna manifestacija *Dani Frane Petrića* više se od desetljeća održava u Petrićevo rodnom, *sretnom gradu* Cresu, u ustrajnoj organizaciji Hrvatskog filozofskog društva i uz pomoć institucija i pojedinaca iz grada Cresa. U sklopu 11. dana Frane Petrića održana su, kao što je uobičajeno, dva simpozija: najprije onaj o ovogodišnjoj glavnoj temi, *Filozofija i tehnika*, od 22. do 25. rujna, a potom i simpozij o stalnoj temi, *Petrić – platonizam – aristotelizam*, od 25. do 28. rujna.

Već sâm naziv *Filozofija i tehnika* otkriva značaj ovog simpozija, s obzirom na to da se njime povezuje filozofiju i tehniku, sastavnice koje su izgradile zapadnu kulturu u opreci, antagonizmu, netrpeljivosti duhovnog i materijalnog. Kako je u pozdravnoj riječi istaknuo predsjednik Programskog odbora simpozija *Filozofija i tehnika*, Igor Čatić, bio je to prvi dijalog filozofije i tehnike, odnosno filozofa i tehničara na ovim prostorima nakon nekoliko desetljeća, dijalog kakav se nije poveo još od pojave mikroelektronike. A gotovo niti ne treba posebno napominjati da je dijalog filozofije i tehnike nezaobilazan i urgentan u doba sveopće tehnizacije koja je postala prijetnjom svekolikom postojanju. Simpozij *Filozofija i tehnika* upravo je rezultat prepoznate odgovornosti za opstanak i unapređenje kvalitete življenja. O tome da je prepoznata nužnost ovakva problematiziranja u znanosti i javnosti, govori i novčana potpora simpoziju od Ministarstva znanosti i tehnologije, Ministarstva kulture, kao i većeg broja znanstveno-nastavnih i istraživačkih ustanova, te trgovačkih društava. U radu prvog simpozija u sklopu ovogodišnjih *Dana Frane Petrića* sudjelovalo je oko osamdeset sudionika iz Austrije, Bosne i Hercegovine, Francuske, Hrvatske, Njemačke i Slovenije, a izlaganja je održalo njih pedesetak. Sve njih, naravno, ovdje nije moguće pobrojati, pa ćemo se zadržati na kratkom tematskom opisu skupa.

Tehnologija koja ugrožava

Radovi filozofa i tehničara, ali i sociologa, teologa, ekonomista, arhitekata, koji su izloženi tijekom simpozija *Filozofija i tehnika*, različito su zahvaćali tematiku omeđenu nazivom skupa: od najširih problema, kao što su *Filozofija i tehnika* ili *Znanost – tehnika – napredak*, do specifičiranih tema, kao što su bioetički problemi ugradnje umjetnih organa i tkiva, pitanje invazivnosti medicinskih postupaka, problematika suvremenog otpada, filozofija alatničarstva. Izložene su i razmotrene i filozofske koncepcije tehnike Mikela Dufrenna, Martina Heideggera, Nikolaja Berdjajeva i Oswalda Spenglera. Govorilo se također i o nedostatnosti antropološko-instrumentalnog određenja tehnike, o ulozi istraživanja i razvoja u tehnici za društveni napredak, o umijeću tumačenja i razumijevanja pojmova tehnike i tehnologije, a raspravljan je i odnos tehnike i religije, tehnike, umjetnosti i uzvišenog. U ozračju opće tehnizacije predstavljeni su

problemi suvremene arhitekture – s obzirom na odnos uporabnog i virtualnog prostora, teškoće promišljanja prostora i prostornog uređenja i zlorabu informa-

Pranjića naslovljeno *Nejubilejni Krleža. O 109. godišnjici rođenja*.

Petrić – platonizam – aristotelizam

Po završetku simpozija *Filozofija i tehnika*, 11. *Dani Frane Petrića* nastavljani su drugim simpozijem, pod naslovom *Petrić – platonizam – aristotelizam*. Uz jednako plodan simpozijski rad, tridesetak sudio-

Stručnjaci su najprije predstavili Petrićevu poetiku i glazbenu teoriju, njegovu spoznajnu teoriju, kao i teorije ljubavi i povijesti

cijske tehnologije koja ugrožava kulturu građenja. Pojedini sudionici skupa bavili su se odnosom tehnike, ekonomije i prirode, povezanošću tehnike, slobode i globalizacije ili filozofije, ekonomije i antropotehnikâ, te ulogom tehnike kao osnove gospodarstva u moći države. Određeni broj referata pokušavao je pak pomiriti tehniku i etiku, bilo razmatranjem konzekvenca sveprisutnog tehniziranja etičkog ili odgovaranjem na temeljno pitanje: zašto je tehnika uopće predmet etike. U nastavku na to, raspravljano je i sve očitije razilaženje instrumentalnog i integrativnog znanja, te scijentističkog i kulturološkog obrazovanja. Koherentne skupine referata tematizirale su nezaobilazne teme u sklopu kojeg čine filozofija i tehnika: probleme kiborgizacije i virtualne stvarnosti. Širina problema koji su tijekom ovog skupa uzeti u obradu i multiperspektivnost u znanstvenom pristupu govori u prilog plodonosnosti dijaloga koji su inicirali filozofi i tehničari, o njegovoj aktualnosti i hitnosti, ali i o općem uspjehu simpozija *Filozofija i tehnika*.

Uz redovni program, u vrijeme trajanja simpozija *Filozofija i tehnika* organizirano je predstavljanje projekta i knjige *Grad kao proizvod* Roberta Jakovljevića, na kojemu su, uz autora, govorili Igor Čatić, Zlatko Ivan Juras, Hrvoje Jurić i Marijan Krivak. Za sudionike je organiziran i posjet gradu Osoru, gdje su u lokalnoj crkvi imali priliku čuti predavanje Krunoslava

rizont renesansne filozofije i svjetonazora u kojem se pojavljuje Petrićeva misao, i to kroz radove o bizantskoj filozofiji i renesansnom platonizmu, te o renesansnom novoplatonizmu i alkemiji. Također, prezentirana su istraživanja presudnog utjecaja Platona i Aristotela u suvremenom filozofiranju, bez čijeg bi pozivanja bila gotovo nemoguća ikakva ozbiljna filozofska misao. U tom kontekstu razmotreni su odnos Aristotelove *prve filozofije* i filozofije religije, neki aspekti Platonova dijaloga *Fedon* te realistična fenomenologija kao kritička reforma platonizma.

Homo universalis

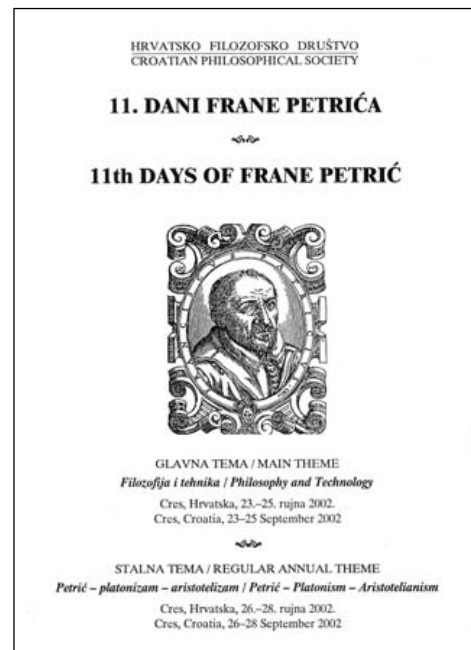
Posljednji dan simpozija zamišljen je kao još jedan podsjetnik na Petrićevu renesansnu svestransost i erudiciju. Nakon poetike, muzike, spoznaje, ljubavi i povijesti, raspravljena je i tema svjetlosti u Petrićevoj filozofiji, značajna tema tog *svijetlog* razdoblja ljudskog duha. U tom smislu, bilo je riječi o pojmu svjetlosti u renesansnoj filozofiji Kuzanskog, Ficina i Petrića, o izvorima Petrićeve *Panaugije*, njegova nauka o svjetlosti, te o svjetlu u Petrića i Schellinga. Predstavljen je također i Petrić kao matematičar i hidrotehnički inženjer, pri čemu je došao do izražaja njegov smisao za posve praktične probleme, kao i senzibilitet za ekološka pitanja.

U skladu s osnovnom težnjom simpozija, da prikaže svu kompleksnost Petrićeva lika i stvaralaštva, predstavljena je knjiga Žarka Dadića *Franjo Petrić i njegova prirodno-filozofska i prirodnoznanstvena misao*, a u tom smislu valja spomenuti i recentno objavljenu mapu Cresanina Pina Tuftana, naslovljenu *Frane Petrić/Franciscus Patricius*, koja je predstavljena u vijećnici Grada Cresa. Po riječima njezina autora i drugih predavatelja, ova bi mapa trebala pripomoći upoznavanju široke javnosti s djelima i likom Frane Petrića.

Osim promidžbe Frane Petrića, simpozij je nastojao promovirati i njegov rodni Cres: za sudionike skupa organizirano je razgledavanje grada uz stručno vodstvo, nakon čega su, skupa s građanima Cresa, prisustvovali nezaboravnoj večeri creske klapske pjesme u crkvi Sv. Frane, koju su priredili lokalna ženska klapa *Teba* i, također creska, muška klapa *Burin*. Poslastica simpozija bio je obljetnički govor akademika Tonka Maroevića, koji je, pod naslovom *Razlikovanje zanosâ, razvrstavanje rodova: o Petrićevu djelcu, Discorso delle diversita de i furori poetici*, održan na početku skupa, u prigodi 450. obljetnice nastanka ovog spisa.

Da ni tijekom održavanja simpozija *Petrić – platonizam – aristotelizam* nije nedostajalo kulturnih zbivanja, dodatno govori, osim spomenutih popratnih događanja, i predstavljanje drugog izdanja knjige Tomislava Petkovića *Uvod u modernu kozmologiju i filozofiju*. Posebnu vrijednost simpozija, uz bogat program, daje mu njegov internacionalni značaj. Naime, u evaluaciji Petrićevih djela i razmatranju konteksta u kojem su ona nastajala, uz domaće su stručnjake sudjelovali i oni iz Bosne i Hercegovine, Francuske, Italije, Nizozemske, Njemačke, Slovenije i SAD-a. Prvi je put Programski odbor, osmišljavajući i organizirajući simpozij o Petriću, radio u međunarodnom sastavu, za što je svakako najzaslužniji njegov predsjednik Ivica Martinović. Sve to govori o Petrićevu značaju koji nadilazi okvire nacionalne filozofsko-znanstveno-kulturne scene i poprima svjetske razmjere.

Ideju *Dana Frane Petrića* odavno su opravdali rezultati ove manifestacije. Stoga preostaje samo zaželjeti *Danima* još mnogo desetljeća postojanja koja, s obzirom na ono što je već izgrađeno, obećavaju stalno okupljanje raznolikog, ali uvijek stručnog društva koje uključuje i izučavatelje Petrićeva djela. Na kraju valja izraziti i želju da se naredni, 12. dani Frane Petrića, kako je najavljeno, održe u obnovljenoj rodnoj kući Frane Petrića, čija će atmosfera zasigurno utjecati na rad sudionika skupa, koji je i inače uvijek iznimno uspješan. ☐

nika ovog skupa moglo je uživati i u zanimljivom kulturno-umjetničkom programu, te veselom off-druženju u creskoj konobi *Dalmacija*.

Petrić – platonizam – aristotelizam stalna je tema *Dana Frane Petrića*, u sklopu koje istraživači različitih profila, ponajprije stručnjaci za renesansu i *petricoloz*i, pokušavaju sagledati značaj lika i djela Frane Petrića u kontekstu renesansnih filozofskih tradicija. Kao i dosadašnjih godina, simpozij *Petrić – platonizam – aristotelizam* nastojao je predstaviti različite dimenzije Petrićeva svestranskog djelovanja i prikazati ga kao izuzetnu ličnost ne samo na filozofskoj nego na ukupnoj renesansnoj sceni, kao pravog renesansnog *homo universalisa*.

U radovima koji su izloženi na simpoziju, stručnjaci su najprije predstavili Petrićevu poetiku i glazbenu teoriju, njegovu spoznajnu teoriju, kao i teorije ljubavi i povijesti. Mnogo je riječi posvećeno i recepciji Petrićeve filozofije – odjecima Petrićeve misli u prirodnoj filozofiji Daniela Sennerta, Williama Gilberta i Otta Casmana. Nastojao se prikazati i široki ho-

izložba

Suprematistički koncept

Maljevičev pristup nije bio put dosljednog slikarskog apstrahiranja, već je kao rez, izbor i umjetnička odluka nastao unutar dijaloškog konteksta ruske avangarde i njene "poetike osporavanja"

U povodu izložbe *Umjetnici ispred svoga vremena iz povijesti ruske avangarde i surovog stila, Klovičevi dvori, 3. listopada do 3. studeni 2002.*

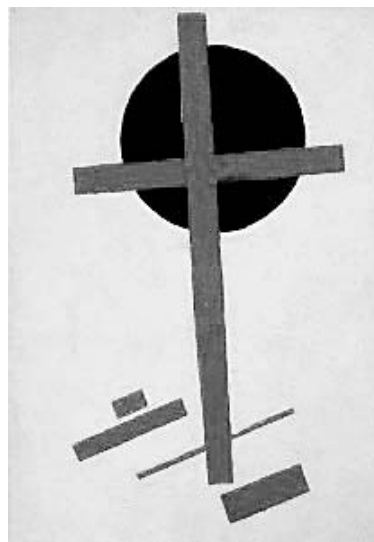
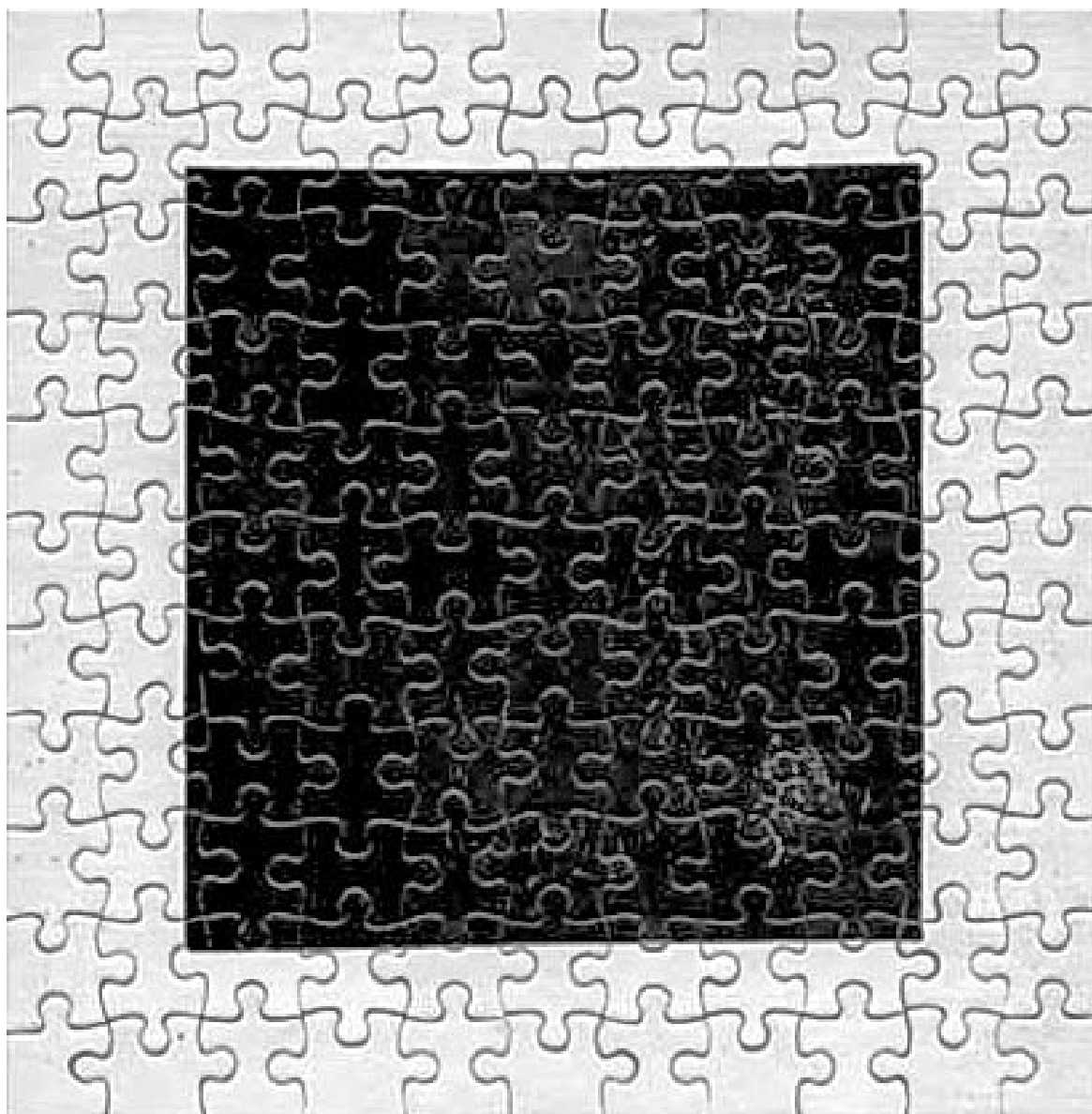
Sonja Briski Uzelac

Kazimir Maljevič je mitsko ime europskih modernističkih i avangardnih pokreta. Kao jedan od glavnih protagonista ruske avangarde svoj je status najradikalnijeg avangardnog umjetnika stekao još sredinom drugog desetljeća dvadesetog stoljeća. Bio je beskompromisni zagovornik nove kulture slikarstva i tvorac "novog slikarskog realizma" koji je označio pojmom *suprematizam*. Samosvjesni je umjetnik već 1916. godine zapisao: "Ja mislim sasvim drukčije."

Nova "umjetnička kultura"

Na avangardnoj umjetničkoj sceni Moskve kojom je zadominiralo mišljenje da "nova forma ne nastaje da bi izrazila novi sadržaj nego da bi zamijenila staru formu" (Viktor Šklovski), Maljevič se pojavio 1904. godine kao autodidakt (ako se ne računa niže umjetničko obrazovanje koje je stekao u svom rodnom gradu Kijevu). No otvoren za sve novine i avangardne pomake u burnom razvitku moskovske scene, doslovno je prolazio kroz sve faze ubrzane slikarske evolucije: od naturalističke i primitivističke manire, preko impresionizma, kuboprimitivizma, kubofuturizma, do zaumnog alogizma, te invencije radikalne apstrakcije. Stvorivši posve novu paradigmu apstraktne slikarske umjetnosti kao čiste bez-predmetnosti, zastupao je i branio status njene bezuvjetne i apsolutne slobode; potom se, sve do svoje smrti 1935. godine, u postrevolucionarno vrijeme nenaklonjeno avangardnoj umjetnosti posvetio teorijskoj interpretaciji vlastitog suprematističkog koncepta.

Premda je prvi umjetnik koji je upotrijebio riječ "apstrakcija" za svoje djelo bio Vasilij Kandinski (za akvarel iz 1910. u svom spisu *Über das geistige in der Kunst*, München 1912.), pojam apstrakcije je u to vrijeme već bio u optjecaju zahvaljujući znanstveno-pojmovnoj disciplini Wilhelma Worinngera, čija se utjecajna knjiga *Abstraktion und Einfühlung* pojavila 1908. U znanost o umjetnosti Worinnger je uveo pojam apstrakcije da označi, s jedne strane, čisto geometrijsku formu kako se ona pojavljuje u ornamentu, a s druge, da imenuje "prevodenje" prirodnih oblika pojavne realnosti na "tipično" ili "bitno", odvajanjem i ispuštanjem svih nebitnih svoj-

U Maljevičevim se znamenitim scenskim nacrtima za *Pobjedu nad suncem* prvi put pojavljuje crni kvadrat koji će potom postati ikonom radikalne apstrakcije dvadesetog stoljeća

iskustvu, njihova estetska shvaćanja apstraktne slike podrazumijevaju i dalje klasično kompozicijsko polje slike "formalno nejednako zaposjednuto", odnosno određenu estetsku organizaciju likovnih elemenata dosljedno reduciranih do ideala sažete forme odabranih primarnih elemenata. Ova su, dakle, nastojanja oko formulacije apstrakcije ostala tako u granicama tradicije hijerarhijskog estetskog odnosa u kojem dominira kompozicijski princip. Kod Maljeviča, međutim, slika i oblikovanje slike stapaju se upravo odricanjem od kompozicije, te temeljne kategorije tradicionalne estetike. Dok Kandinski i Mondrian razvijaju novo shvaćanje slikarstva, Maljevič nastoji stvoriti novi pojam umjetnosti (novu "umjetničku kulturu").

Slikarstvo kao eksperimentalni laboratorij

Maljevičev pristup, dakle, nije bio put dosljednog slikarskog apstrahiranja, nego je kao rez, izbor i umjetnička odluka nastao unutar dijaloškog konteksta ruske avangarde i njene "poetike osporavanja". Već je kubofuturistička kritika institucije umjetnosti između 1910. i 1913. otvorila široko polje "pronalazačkih" mogućnosti u "oslobađanju"

"zdravom" razumu kao "zaum", odnosno "novi, stvaralački, intuitivni razum". "Prodor k intuiciji" shvaća se kao nova "stvaralačka metoda", koji otkriva veze i odnose tamo gdje ih obični zdrav razum ne vidi. Avangardno "oslobađanje" je upravo ona univerzalna veza koja se tražila među pojedinačnim pojavama svijeta, nova veza koja je u stanju uspostaviti buduću univerzalnu harmoniju. Ali, kad su ruski kubofuturisti odbacivali postojeći poredak razuma radi "zauma", oni su to uvijek činili u ime novog uma, koji ima vlastiti, viši red, vlastite "zakone, konstrukciju i smisao", upravo kako će to postaviti Maljevič u svom suprematističkom programu.

Poigravanje s umjetnošću

Odlučan je impuls u nastanku Maljevičeva suprematizma najzravnije i neraskidivo bio povezan s teorijom i praksom zauma. Ruska avangarda nije bila homogena grupa nego se uglavnom okupljala oko najsmjelijih inicijativa pojedinaca, među kojima je postojao neprestani dijaloško-polemički naboj. Godina 1913. bila je od izuzetne stvaralačke važnosti u djelovanju ruskih futurista; tad je njihova suradnja najtešnija i u nekoliko zajedničkih pothvata sažimaju svoje ideje i iskustvo. Jedan od takvih zajedničkih pothvata, koji je imao vrlo značajne posljedice za Maljevičev nov pristup umjetnosti, bio je projekt znamenite "kubofuturističke opere" *Pobjeda nad suncem*. Ta neobična futuristička predstava u teatru petrogradskog Luna parka, nešto poput prvog multimedijalnog spektakla, bila je zajedničko djelo grupe pjesnika i slikara: libreto je napisao Kručonih, prolog Hlebnjikov, glazbu Matjušin, a Maljevič je radio scenografiju i kostime u skladu s morfološkim i konstruktivnim rješenjima kubofuturističkog i zaumnog realizma (npr. *Jutro na selu poslije kiše*, *Seljanka s vedrima* i dr.). *Pobjeda nad suncem* bila je prva demonstracija ideje o posve bez-predmetnoj umjetnosti. To je bio ne samo prvi potpuni prekid sa tradicionalnim teatrom, prva "totalna dezintegracija ideja i riječi, stare teatarske i muzičke harmonije" (Matjušin), nego i jedno kompletno pomicanje vizualnih odnosa uvođenjem novih prostornih odnosa na scenu. Zaum-realizam libreta, kao i razbijanje melodije disonancom sugerirao je i vizualni "apstraktni alogizam". Efektu jukstapozicije geometriziranih kartonskih kostima oslikanih na principu kolaža i apstraktne prostorne reprezentacije scene, Maljevič sam pripisuje porijeklo svoje ideje o bez-predmetnosti zasnovanoj na crnom kvadratu kao sažetoj formi. Ideja obespredmećivanja podržana je u samoj predstavi i posve novom imaginativnom upotrebom svjetlosti na sceni, koja na kubofuturistički način raspačava figure, stvarajući osjećaj slobodnog bestežinskog lebdjenja u beskonačnom prostoru. Figure su vizualno bile presijecane oštrim svjetlosnim snopom tako da su naizmjenice ostajale bez ruku, nogu, torza ili glave... Čak su povremeno i potpuno poništava-

ne, da bi se potom iznenada pojavile, ali pomaknute na uskoj traci pozornice (po kojoj su se, inače, kretale poput lutaka) i s promijenjenom ritmičkom gestom. Na otvorenoj sceni, s kojom je publika bila izravno suočena jer nije bilo rampe, dominiralo je golemo bijelo pamučno platno. Početak predstave najavljuje "jedan Ja-ne-znam što ću s krvavim rukama i velikom cigaretom". Publika je mislila da je to samo poigravanje s umjetnošću, "da je to šala, a zatim će otići doma i sve će biti kao prije", kako je opisivao ovaj događaj Viktor Šklovski. Međutim, jedan svijet institucionalizirane umjetnosti i kulture nepovratno se rušio, ubrzan svjetskim ratom i oktobarskom revolucijom.

Crni kvadrat

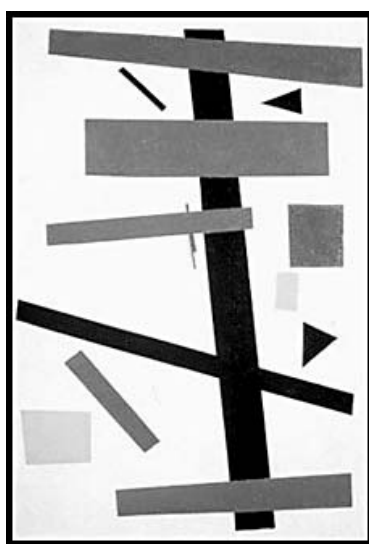
U Maljevičevim se znamenitim scenskim nacrtima za *Pobjedu nad suncem* (pozadinski zastor, 2. čin, 5. slika) prvi put pojavljuje crni kvadrat, koji će potom postati ikonom radikalne apstrakcije dvadesetog stoljeća. Umjetnik ga odmah prepoznaje i konceptualizira, prema vlastitim riječima, kao "začetak svih mogućnosti, koji u svom razvoju dobiva strahovitu snagu. Kvadrat je rodonačelnik kocke i kugle, njegova razbijanja donose izvanrednu kulturu u slikarstvu". U formalnom i medijskom kontekstu predstave kvadrat je kao znak pobjede stavljen na kraj starog semantičkog niza, a njegovim se prenošenjem u područje čistog slikarstva otvarao novi niz koji generira novu slikarsku kulturu. Sažeta forma kvadrata osigurava funkcionalnu energiju unutar svog sistema. Krajem 1915. Maljevič otvara izložbu pod nazivom *Posljednja futuristička izložba slika 0.10*, opraštajući se od futurizma i promovirajući svoju ulogu začetnika i izumitelja nove slikarske pojave za koju je već formulirao i teorijske okvire u brošuri pod naslovom *Od kubizma i futurizma do suprematizma*, s podnaslovom *Novi slikarski realizam*. Kada je Mihail Matjušin početkom 1915. odlučio publicirati materijal za *Pobjedu nad suncem*, Maljevič je tražio, svjestan svog pomaka, da se materijalu priključi i skica za scenografiju na kojoj je bio crni kvadrat, uz proročke riječi: "Ovaj crtež će imati veliku važnost za slikarstvo". Manifestu suprematizma odmah se pridružila grupa slikara (Ivan Punji, Ksenija Boguslavskaja, Ivan Kljun, Mihail Menjokov). U njemu su stajale proročke riječi:

"Kada se svijest oslobodi navike da u slikama vidi predstavljane fragmenata prirode, madona i bestidnih venera, jedino tada ćemo shvatiti čisto-slikarsko djelo. Ja sam se transformirao u nultu točku forme i izbavio iz vrtloga ništavila Akademске Umjetnosti."

Polazna osnova ovog koncepta nove slikarske bez-predmetnosti, koju je Maljevič nazvao suprematizmom, bila je u odbijanju reproduktivnog odnosa prema svijetu predmetne pojavnosti, te priznavanje samo svijeta slikarske realnosti iza kojega je tek svijet bića. Suprematizam oslobađa slikarstvo od zemaljskog tereta pojavnog svijeta, poništavajući ga konačno u "oslobodnom ništa", tj. u realnosti osjećaja beskonačne bez-predmetnos-

ti. U tom smislu "suprematizam nije humanizam", nije samo još jedna nova vizualna interpretacija realnosti u kojoj je čovjek s tradicionalnom hijerarhijskom vriednosti središte univerzuma. To je put k stvaranju nove umjetnosti koja odbija biti deskripcijom i afirmacijom pretpostavljenog svijeta; suprematizam je čak samo ovo odbijanje.

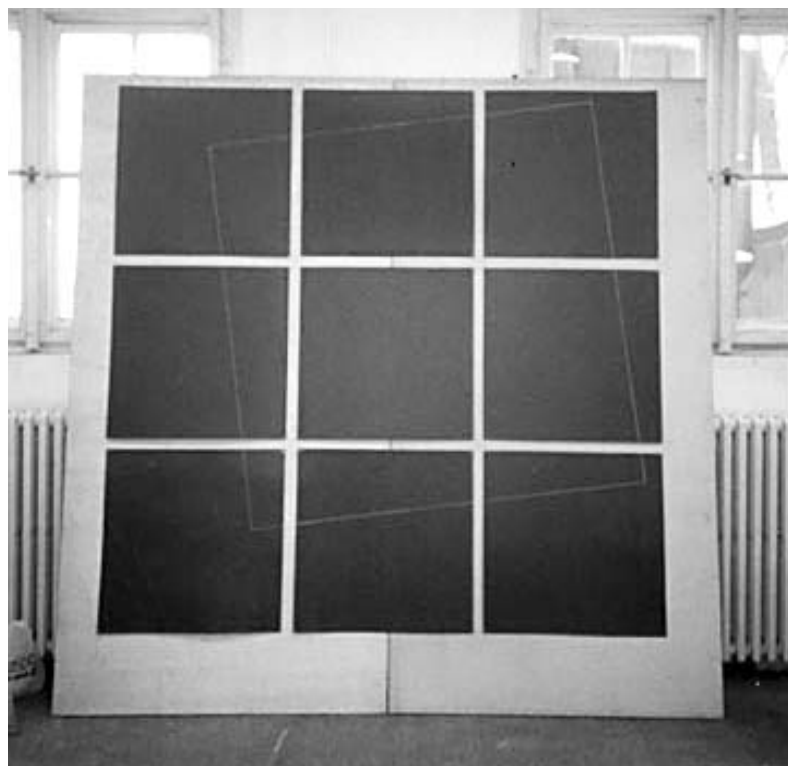
Da bi se umjetnost oslobodila podčinjenosti vanjskom poretku stvari, određenoj i utvrđenoj "stajališnoj točki", ona je odbila ne samo svijet predmeta nego i "umjetničku formu" koja je pratila ovaj svijet, dakako počev od poništavanja kanona tradicionalne perspektive sa svom njenom simboličkom konotacijom. Jer svaki sistem perspektive svojom koherentnom optikom ukazuje na hijerarhiju utvrđenih vrijednosti. Umjetnost je time odražavala etabrirane ili "apsolutne" principe postojećeg svijeta i njegove kulture. Trebalo je razoriti njegov statični unutrašnji mehanizam, te će otud koncept dinamizma igrati veliku ulogu u novoj umjetnosti

stupnja" slike. Tako Crni kvadrat potvrđuje kako umjetničko samoutemeljenje suprematizma, tako i utopijsko htjenje ruske avangarde da dospije do "nulte točke" umjetnosti i odatle krene u izgradnju nove umjetnosti.

Dinamički suprematizam

Kad je Maljevič disharmoniju života htio zamijeniti harmonijom umjetnosti, njegova je teza

koja, prema Maljeviču, konačno od statične i reproduktivne postaje dinamičnom i produktivnom. Tome se, dakako, odupiru tradicionalne strukture svijeta, a u umjetnosti "figurativno se opire oblikovnom", pa će stoga izgradnja novoga svijeta biti "bolna", kaže Maljevič.

Maljevičeva odluka da povuče jedan od najradikalnijih poteza u povijesti modernog slikarstva, tj. da se odrekne i posljednjih ostataka iskustvenog prostora i svijeta predmetnosti, makar oni bili već kubo-futuristički "pomaknuti" ili "alogični", bio je potez usmjeren k ukidanju tradicionalne funkcije slikarstva kao reprezentativne umjetnosti. Prema suprematizmu, slikarstvo treba prodrijeti u prostorno-vremenski kontinuum, stopiti se s njegovom biti i time dovesti do konačnog nadilaženja i pretvaranja slike u bezvremeni, autonomni, aperspektivni organizam, u objekt, u "novu realnost". Ta nova realnost je realnost same slike kao "anti-ekrana". Prekidajući tradicionalnu vezu s opažajnom slikom predmeta, medij slike je sam stupio na mjesto predmetnog svijeta. Zasnivanjem slike kao samoodređujuće realnosti, prostor slike se definitivno oslobodio iskustvenog prostora, stvarajući time prostor "nultog

(načelo "bez-predmetnosti") sasvim u duhu projekcija ruske avangarde; istodobno i "zaključak i polazna točka sistema dokaza, i lozinka i teorema". Ona pretvara svoje "ništa" (kvadrat) u "sve" (polaznu točku za univerzalni sistem suprematizma). Riječ je o tome da "suprematizam proizlazi iz jedne ideje koja prije svog pojavljivanja uzima oblik slikarstva kao novog konstruktivnog principa bez-predmetnog sistema. Taj se sistem može razvijati kao potpuno neovisan" – pisao je Maljevič 1921. nakon samoproglašenja kraja suprematizma kao isključivo slikarskog iskustva. No u početnoj fazi slikarske elaboracije on, međutim, razvija polaznu osnovu univerzalnog bez-predmetnog jezika: ugrađuje bez-predmetnost u suprematizam kao "program" novog slikarskog realizma. Time najprije potvrđuje medijску prirode same slike, odnosno dvodimenzionalnost slikarske podloge. Ali, tu se nije radilo tek o pokušaju iznalaženja neke nove slikarske tipologije jednostavnih geometrijskih oblika. Riječ je prije o stvaranju koncepta "znakova-formi", čija se sažetost potom usložnjava do znakovnog sistema koji se nalazi u stanju neprekidnog unutrašnjeg razvoja.

Prvi i temeljni element u tom konceptu, koji se zasniva na predstavi beskonačne bjeline u kojoj se kreću primarne forme s pomoću energetskog principa crnog i bijelog, crni je kvadrat. Kao idealna mjera pojmovnosti, on sadrži u sažetom obliku potencijalne mogućnosti dobivanja drugih složenijih znakova (npr. križ, pravokutnik itd.), sve do čitava sistema dinamičkih suprematističkih bez-predmetnih međuodnosa. Od statičnog crnog kvadrata – kaže Maljevič u svojim bilješkama – suprematizam se kreće k dinamičkoj fazi, gdje se ponovo prvo pomiče crni kvadrat unutar bijelog četvorokuta; zatim suprematizam ulazi iz crne u svoju kolorističku fazu, pa u bijelu; pojavljuje se i novi element – krug; iz križanja i prelamanja kvadrata nastaje oblik križa, treći temeljni element; kvadrat se može usložnjavati u izdužene pravokutnike, ili postati nepravilan u obliku četvorokuta "nejednakih kutova" (trapez), stvarajući najrazličitije "dinamičke strukture"; sljedeći mogući oblik je nagnut kvadrat u sta-

Utopijska aura

Unatoč analitičnosti u pristupu slici kao samosvojnom mediju, Maljevič na kraju uranja u svoje složene sintetičke svjetove, misticističko-teološkog ili filozofskog duhovnog ishodišta. Suprematistička bez-predmetnost, jer je ukinula svaki predmetni, prirodni i povijesni aspekt, postaje u Maljevičevoj teorijskoj interpretaciji neka vrsta mističkog prostorno-vremenskog kontinuum, senzacija ili emanacija energije nekakve neuhvatljive, pete ili šeste dimenzije, tajne univerzuma šifrirane kao slika-znak. Veliki skok od bez-predmetnog svijeta do iza-predmetnog sadrži u sebi značenjski obrat.

Tako se utopijska aura Maljevičeva suprematizma uzdiže nad cijelom umjetnošću dvadesetog stoljeća: Maljevič je htio pripremiti podlogu za ikoničku "Vriednost novog doba", no nije se mogao vratiti predmodernoj ikoni, a ikonu modernog vremena dosegnuo je kao duhovnu kategoriju totalnosti. Tek je s te "podignute" vidne pozicije vjerovao

tičnoj fazi, s nekoliko produženih formi kvadrata koje se onda dijele u sve manje i manje površine i raspadaju u nepravilne dijelove; zatim se pojavljuje zakrivljen oblik koji kasnije razara samog sebe; onda nastaju kombinacije crnog i bijelog kvadrata, pa uvođenje kolorita itd. Primjeri dinamičkog suprematizma tako se razvijaju iz skice crnog kvadrata iz 1913. godine. Od 1915. pojavljuju se suprematističke forme sa trećom, prostornom dimenzijom koje dostižu svoj puni razvitak 1919., a od 1923. one prijelaze u arhitektonske modele, ulaze u sam prostor (tzv. arhitektoni). Pod trećom dimenzijom Maljevič podrazumijeva magnetnu gravitaciju jednog suprematističkog elementa prema drugom i grupiranje po dinamičkim osama (kubofuturističke linije-sile!), pod četvrtom "čisto kolorističko kretanje", a pod petom energiju (ekonomiju bijelog i crnog). Elementi se, najzad, počinju rastvarati u senzaciju totalne ne-egzistencije. Krajnja suprematistička faza vodi k potpunom razaranju materijalnosti i raspršivanju granica, kad suprematistička bjelina (kao "bijeli znak") daje senzaciju apsolutne bez-predmetnosti i krajnje duhovne emancipacije, a Maljevič zamjenjuje slikarski kist ostrim teorijskim perom.

u najveću novinu i najradikalniji pothvat svoga vremena: u mogućnost projektivnog djelovanja. Unatoč tome što se posljednjeg desetljeća svoje karijere vratio figurativnom slikarstvu, nije vjerovao da je vizija novog svijeta dostojna ikoničke obrade. U povijesnoj se praksi upravo pokazalo koliko je vizija podložna ideologizaciji. Čak je i avangardna projekcija veoma brzo potpala pod manipulativno djelovanje nove države koja je potom, ostajući isključivo na zemaljskom, represivnom i materijalnom, ponovo obnovila onu reprezentaciju i perspektivu svijeta s kojom je avangardna praksa nove umjetnosti htjela radikalno prekinuti.

Utopijska se aura Maljevičeva suprematizma uzdiže nad cijelom umjetnošću dvadesetog stoljeća, šifrirana u znaku crnog kvadrata suprematističke bez-predmetnosti kao najbeskompromisnije apstraktne umjetnosti koju je stvorilo to stoljeće radikalnog modernizma. ■

*Iz neobjavljene doktorske disertacije *Ruska avangarda i konstruktivistička projekcija u budućnost*, 1984. Fragmenti poglavlja *Suprematističko samoutemeljenje između bez-predmetnosti i iza-predmetnosti*

U žarište interesa jednog od najvažnijih i najstarijih *cyber art* festivala došli su oni dijelovi zemaljske kugle koji se na satelitskoj snimci gradskih svjetala vide kao crni

Ars Electronica, Linz, Austrija, 2002.

Olga Majcen, Sunčica Ostoić

Tijekom posljednjih dvadeset i tri godine postojanja europskog "cyber art" festivala – *Ars Electronica*, u Linzu se izredao čitav spektar raznih, vrlo zanimljivih tema vezanih uz razvoj novih tehnologija, znanosti, umjetnosti i, naravno, uz implikacije koje taj razvoj može imati na društvo.

Nakon spektakularnih naslova kao što je, primjerice, bio *Next sex*, mislili smo da nas ništa više ne može iznenaditi. Međutim, odabir teme za ovu godinu bio je *Unplugged – nepriključeni*. Već sama kontradikcija u činjenici da jedan festival posvećen novim tehnologijama i umjetnosti, gdje većina posjetitelja nosi najnovije modele *laptopa* sa sobom, za svoju temu bira nedostatak tehnologije, temelja društva koje je takav festival omogućilo, probudila je interes mnogih znatiželjnika.

Etnički raznoliko ljudstvo

Tako su u žarište interesa jednog od najvažnijih i najstarijih *cyber art* festivala došli oni dijelovi zemaljske kugle koji se na satelitskoj snimci gradskih svjetala vide kao crni. Linz je, u doba *Ars Electronica*, prvi put preplavilo etnički raznoliko ljudstvo kao s Benetton plakata. Tema *Unplugged* bila je zastupljena kroz simpozij, zvučne projekte i čitav niz pratećih sadržaja, poput projekta *Radiotopia*, u kojem je sudjelovalo mnoštvo afričkih umjetnika. Na simpoziju su se pojavile zvijezde poput Jeremyja Rifkina, pisca knjige *Biotehnoško stoljeće*, te francuskog filozofa i teoretičara medija Paula Virilioa, koji se istina nije pojavio u svom fizičkom obličju, nego samo kroz spoj digitalnih kvadratića. Taj žestoki kritičar globalizacije na telekonferenciji debatirao je s Derrickom de Kerckhoveom, direktorom McLuhan instituta za kulturu i tehnologiju Sveučilišta u Torontu.

Na simpoziju je sudjelovalo mnoštvo afričkih kulturnjaka – umjetnika i teoretičara. Jedan od zanimljivijih fenomena koji smo mogli vidjeti *uživo* svakako predstavljala Oumou Sy, koja je otvorila prvi *cybercafe* izvan Južnoafričke Republike na Afričkom kontinentu, a sama ne zna čitati. Nije naučila čitati i pisati iz poštovanja prema svom ocu, koji nije želio da ona to zna. Međutim, snalaženje na Internetu ne predstavlja joj problem jer sliku svatko razumije.

Podnaslov manifestacije bio je *Umjetnost kao mjesto globalnih konflikata*. Na simpoziju se taj podnaslov uglavnom odnosio na jedno od svojih mnogih značenja – na one dijelove svijeta koji unatoč globalizaciji nisu *umreženi* u dominantne tehnološke, ekonomske i političke tokove. Uz to se postavilo i pitanje vodećih pozicija

sim Davida Rokebyja koji je dobio *Zlatnu Niku* za interaktivnu umjetnost, nagrade su dobili Josh On/Future framers za Internet projekt *Oni vladaju*, za kompjutorsku animaciju/vizualne efekte *Monsters, Inc.*, za digitalnu glazbu Yasunao Tone za rad *Man'yo Wounded 2001*, a u kategoriji cyber-generacija do 19 godina nagrada je dodijeljena Karoli Hummer za projekt *TI-92*.

PLUG IN! Make a Network!

Sama kontradikcija u činjenici da jedan festival posvećen novim tehnologijama i umjetnosti za svoju temu bira nedostatak tehnologije probudila je interes mnogih znatiželjnika

cija moći, progresa te mnoga druga potaknuta velikim američkim datumom 9/11.

Razina igre

Za razliku od simpozija i pratećih događanja na kojima se na neki način tema nepriključenih mogla realizirati, uz sudjelovanje raznih «egzotičnih» umjetnika, na samoj glavnoj izložbi u «O.K. centru za suvremenu umjetnost» to nije bilo moguće, tako da je izložba interaktivne umjetnosti pokazala recentna ostvarenja u proteklih godinu dana.

U žarištu zanimanja bili su različiti načini rješavanja korisničkog sučelja (interfejsa) s minimalnim angažmanom oko umjetničkog sadržaja, zbog čega je većina radova ostala na razini igre. Kvalitetnih umjetničkih projekata koji otvaraju nova pitanja ove godine nije bilo suviše. Jedan od zanimljivijih radova bio je drveni stol za proročanstva nazvan *Nevidljiva sila* britanskog umjetnika Crispina Jonesa. Površina golemog starinskog drvenog stola sastoji se od pomičnih kockica. Nakon što se umetne karta s pitanjem, površina stola se uzburka i kockice se formiraju u slova, riječi, odgovore... No postoji obrat – onaj koji pita drži kartu rukom pritisnutu u otvor za nju, a mjesto gdje je

ruka rapidno se zagrijava. Samo ako izdržiš bol od moguće opekline, saznat ćeš svoju sudbinu. Međutim, od konceptualizacije same ideje preuzimanja cjelokupne odgovornosti za vlastite odluke (za razliku od horoskopa ili drugih metoda gatanja) stol je zanimljiviji kao dobro dizajnirani objekt.

Glavnu nagradu, Zlatnu Niku za interaktivnu umjetnost, treći put je dobio kanadski umjetnik David Rokeby za rad *ncha(n)t* (prije toga nagrađen je i 1991. i 1997.). Za razliku od nekih ranijih Rokebyjevih radova u kojima je naglasak bio na odnosu tehnološkog entiteta i čovjeka, u ovom projektu važniji su međudodnosi unutar zajednice računala koja međusobno komuniciraju. S obzirom na to da računala sabiru sve zvukove koji im dopiru iz okoline, u slučaju da se zasite informacija mogu odabrati da vas ne slušaju ako im se obraćate.

Tad okrenu glavu koja se nalazi na ekranu, stvarajući frustrirajuću situaciju: stroj ne želi komunicirati s čovjekom.

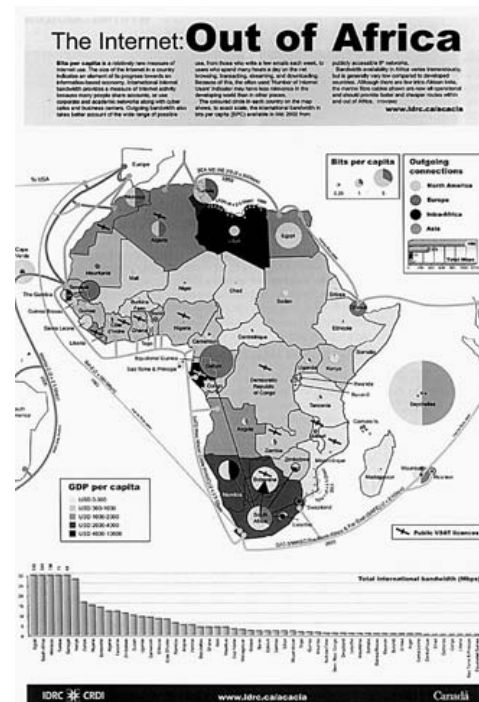
Usponi i padovi

U slaboj konkurenciji kakva je bila na izložbi očekivalo se da će Rokeby dobiti ovakvu prestižnu nagradu. Ovaj umjetnik

Više od dvadeset godina tradicije dobrih festivala i golem budžet u iznosu od oko dva milijuna eura učinili su da festival i kad nije dobar – to bude sa stilom

se jedini istaknuo na izložbi sa svojim *user unfriendly* radom, otvarajući zanimljivu problematiku kontrole nad strojevima koje izrađujemo ili mogućnosti da jednom postanu neposlušna prijetnja. Ipak, pitanje je bi li u normalnoj konkurenciji klasično dobrih izložbi *Ars Electronica* ovaj Rokebyjev rad dobio Zlatnu Niku.

Pošavši od politički korektno teme prema kojoj se na isti način i postavio festival za umjetnost, tehnologiju i društvo ovaj put, nije bio ni provokativan ni inspirativan. *Ars Electronica* je institucija koja ima svojih uspona, ali kako smo ove godine svjedočili, i padova. Međutim, više od dvadeset godina tradicije dobrih festivala i golem budžet u iznosu od oko dva milijuna eura učinili su da festival i kad nije dobar – to bude sa stilom. Nadamo se da će se sljedeći festival nekom inventivnom i svježom temom ponovo uključiti u žižu svjetskih zbivanja te pokazati kvalitetnu umjetnost. ☑

tih različitih *inputa* stvaraju zvučni kolaž.

Koji je Vaš specifični doprinos tom projektu?

Austriji. To je jedan svjetski projekt i naša uloga u njemu je da to pokušamo spojiti i stvoriti koherentnu cjelinu.

Honor Harger, kustosica londonskog muzeja Tate Modern Izostavljeni s medijskog pejzaža

U sklopu utopijsko akustičnog projekta *Radiotopia* sudjelovala je i Novozelandska Honor Harger, osnivačica net projekta *Radioqualia*, kustosica londonskog muzeja Tate Modern

Ars Electronica, Linz, Austrija, 2002.

Kakav je projekt *Radiotopia*?

– To je projekt na otvorenom, slojeviti akustični projekt čiji je kustos Rupert Huber, a udomili su ga i podržali *Ars Electronica* centar i *Kunstradio*. Projekt nastoji putem različitih sustava predstaviti zvukove iz čitavog svijeta: na licu mjesta, putem Interneta i etera. Na licu mjesta projekt *Radiotopia* prezentiran je u Klangparku gdje se nalazi

Drukčiji pristup značio bi redovitu prisutnost tih ljudi na festivalima, a ne fokusiranje čitava festivala na jednu takvu temu

golemi sustav ozvučenja za vanjske prostore. To je na samoj obali Dunava, kuda prolazi svojevrsan oblak zvukova. Putem Interneta projekt je prenošen uz pomoć MP3, te Real Audio programa, a također se pojavljuje u eteru austrijskog nacionalnog radija, te na kratkim valovima, tako da se može čuti u čitavu svijetu. U smislu sadržaja, *Radiotopia* je sastavljena od priloga koje su napravili umjetnici zvuka, radijski umjetnici, aktivisti, redatelji dokumentaraca, ljudi koji su nešto snimili, a smješteni su po čitavu svijetu. Ovdje imamo nekoliko ljudi koji miksanjem svih

– Radim s *Kunstradiom* i malim timom od sedam drugih ljudi na produkciji *Duge noći radijske umjetnosti*, koja se odvija od 11 navečer do pet ujutro. Pokušavamo stvoriti emisiju koja obuhvaća glasove i zvukove koji su obično izostavljeni iz medijskog pejzaža – tu su glasovi umjetnika, muzičara i aktivista koji žive u raznim dijelovima Afrike, Latinskoj Americi, ili južno-pacifičkim i azijskim regijama. Nastojimo predstaviti ljude koji ne mogu biti prisutni iz raznih razloga, te ispričati priče koje u drugom slučaju ne bi došle u eter, pogotovo ne u ovom kontekstu u

Možete li prokomentirati samu temu izložbe *Unplugged i činjenicu da je ovogodišnja Ars Electronica velikim dijelom posvećena Africi*?

– Ovogodišnja tema predstavlja vrlo zanimljivu priliku za ljude koji se bave novim medijima i umjetničkim praksama vezanim uz nove tehnologije da dobiju uvid i da rade na teorijskim idejama u koje inače ne bi imali uvid, jednostavno zbog toga što su mnogi sudionici ovogodišnjeg festivala iz afričkih zemalja, a zbog sociopolitičkih i ekonomskih razloga, njima nije uvijek moguće sudjelovati na poznatim europskim festivalima. Velika je to prilika da vidimo glazbenike, umjetnike i teoretičare iz Afrike. S druge strane, ipak me malo zabrinjava to stvaranje posebnog festivala koji se usmjerio na afrička dostignuća. Možda je to samo znak pažnje prema nečemu što je u biti izuzetno kompleksan, slojevit i neizmjeran kontinent raznih praksi.

Drukčiji pristup značio bi redovitu prisutnost tih ljudi na festivalima, a ne fokusiranje čitava festivala na jednu takvu temu. Brinem se da bi se ovo moglo iščitati kao pokroviteljska gesta. Ako niste iz Europe, nego kao na primjer poput mene s Novog Zelanda, a naše kolege koje rade s nama na *Radiotopiji* su iz Južne Afrike, čini vam se da su pozvani ljudi koji pripadaju u neku ruku egzotičnim scenama.

Pitam se je li nužno u jednoj godini ovdje dovesti sve Afrikance?! Pitam se ne bi li možda znakovitija gesta bila da su ovdje prisutni od samog početka, odnosno da su uključeni u festival već određeno vrijeme?! Iako je divno imati mogućnost stjecanja novih prijatelja, vidjeti nova lica i vidjeti vrstu kulturalne različitosti kakva nikad do sada na *Ars Electronici* nije viđena, mislim da je pravo pitanje koje bi trebalo postaviti, na kakav se to točno način može postići? ▣

Stahl Stensley, norveški umjetnik Prosječni fenomen i sustavi

Norveški umjetnik Stahl Stensley, koji predaje na umjetničkoj akademiji u Kölnu, na *Ars Electronici* poznat je od prije nekoliko godina kada je prezentirao rad *Cybersex odijelo*. Ove godine u sklopu *Ars Electronice* nije predstavio vlastiti rad, nego radove studenata multimedijalnog odsjeka akademije na kojoj predaje.

Budući da ste prije nekoliko godina sami sudjelovali na jednom, možete li prokomentirati ovogodišnji simpozij?

– Načelno mi se čini da je simpozij važan zbog teme kojom se bavi, ali u praktičnom smislu onoga što je ovdje izrečeno čini se da se pričalo o nekim prosječnim fenomenima i sustavima na stereotipnan način. Ta pitanja su stara barem trideset godina i od tada vlada crno-bijeli način gledanja na konflikt europeiziranja Afrike ili pozapadnjivanja afričkog svijeta. Vjerojatno je za govornike strašno teško u pola sata iznijeti napredan opis i viziju prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, ali zaista sam očekivao kontroverznije i autorefleksivnije doprinose od onoga što sam do sada čuo. Većina govornika pokušava se utopiti u kolektivno distanciranje od činjenice da bijelci podčinju Afrikance, ali nitko ne priča o afrič-

kim problemima kao takvima.

Što mislite o temi *unplugged, nepriključenih, i njenoj vezi s festivalom kao što je Ars Electronica, koji se bavi novim tehnologijama*?

– Ako doslovno uzmete termin *unplugged*, on se ne odnosi na Afriku, jer ljudi tamo nikad nisu imali priključena i umrežena (*plugged in*) računala. U Africi tako postoji jedinstvena prilika da se stvori alternativna mreža, koja bi bila strateška. Imamo, primjerice, ručne radio-prijemnike i bežične aplikacije koje možemo izgraditi ili primijeniti, te ih uz vrlo niske troškove upotrebljavati za komunikaciju na velikim udaljenostima, ako kultura takve komunikacije postoji.

Mislim da najveći problem Afrike nije u nedostatku komunikacijskih uređaja, iako i taj problem naravno postoji. Veći problem je to što stanovnici sudjednog sela misle o tvom selu. Riječ je o multietničkom kontinentu, a ne o jednoj zemlji s jednom kulturom. Time se ovdje naravno nitko nije pozabavio. Malo se dotaknula tema površne europske podjele Afrike iz devetnaestog stoljeća kad su ravnalom potezali granice i nisu obraćali pažnju na prirodne granice i kulture. Danas je Afrika još multietnički kontinent s raznim jezicima, religijama i običajima. Tako da ako Afrikancima date PC-je i vezu s Internetom, najvjerojatnije se neće dogoditi očekivana komunikacija. Možda će pratiti vremenske prognoze i CNN vijesti, ali ne može se očekivati skok u budućnost. Osim toga, možda su blagoslovljeni time što nemaju Internet, jer ga naš svijet upotrebljava na vrlo specifičan, komercijaliziran, vrlo *bjelacki* način. Imamo određenu kulturu upotrebe Interneta i možda je bolje da je Afrikanci ne preuzmu takvu. Naravno, to su sve samo hipoteze. ▣

Kristijan Lukić, tvorac *Eastwood – Real Time Strategy Group*

Uvijek na strani Windowsa

U *Electrolobbiju* *Ars Electronice* održano je niz prezentacija na temu *Kingdom of Piracy*, koja je zamišljena kao nezavisni kustoski projekt. Zbog teme – piratski potezi na Internetu – došlo je do čitava niza okolnosti koje su izložbu onemogućile, pa je projekt udomila *Ars Electronica*. U sklopu tog projekta predstavili su se 0100101110101101.org, uber-

morgen.com, Diane Ludin, doubleNegatives i drugi. Jedan od sudionika bio je i Kristijan Lukić, tvorac *Eastwood – Real Time Strategy Group*.

Kakav je projekt *Kingdom of Piracy*?

– *Kingdom of Piracy* je projekt koji traje oko godinu dana. U početku je bio zamišljen kao *on line* projekt koji bi se *on site* dogodio na Tajvanu u svibnju 2002. Kustosi, Armin Medosch, Yukiko Shikata i Shu Lea Cheang zamislili su izložbu na temu piratstva i različitih aspekata njegova umjetničkog tretiranja. Tajvan je u tom smislu bio vrlo zanimljiv kao kraljevstvo piratstva, tako da je Shu Lea Cheang koja potječe s Tajvana, htjela napraviti tu izložbu u suradnji s tamošnjim muzejem suvremene umjetnosti. U međuvremenu se dogodila velika intervencija Microsofta na tajvan-

sku vladu da svim sredstvima spriječi piratstvo, i zaista su se promijenili zakoni, a vršio se i veliki pritisak na *underground* organizacije koje su se time bavile. U međuvremenu se promijenio

direktor Acer Digital Art Centra i novi direktor je zahtijevao od kustosa da promijene ime izložbe. Kako kustosi nisu pristali na to, šifre za pristup serveru su promijenjene i čitava je izložba onemogućena. Nakon toga, u posljednjem trenutku kustosi su stupili u kontakt s Gerfriedom Stockerom, umjetničkim direktorom *Ars Electronice* koji je prihvatio projekt. U kontekstu tematike «nepriključenih», kojom se bavi ovogodišnji festival, *Kingdom of Piracy* postao je prateći dio programa *Electrolobbija*.

Kakav ste sadržaj predstavili u sklopu te kompleksne teme *piratstva*?

– Zvonko Gorečan i ja napravili smo igru koja se zove *Explorer 98*. Igra tematizira dva osnovna elementa suvremene industrije zabave, konkretno, video igara. Prvi element je operativna plat-

forma na kojoj se igrice igraju, od kojih je najrasprostranjenija *Windows 98*, to je u najvećoj mjeri *mainstream* platforma. Uz operativne platforme, drugi element su kompanije koje proizvode igrice, u ovom slučaju *Westwood*. Uzeli smo elemente, jezik igara i operativnog sustava *Windows*. Za svoje polje igranja ova igra koristi *print screenove* *Windows Explorera* i nalikuje na jednu klasičnu RTS-strategiju poput *Command and Conquer*. Vojnici su ukradeni iz igre *Tiberian Sun*. Glazba je uzeta iz *Command and Conquer*. Sve to zajedno čini perverznu konvergenciju svih tih elemenata suvremene industrije zabave.

U igri ne možete birati stranu, nego se uvijek borite na strani *Windowsa*, za *Windows-imperiju* protiv terorista, a krajnji cilj je uništiti zapovjedni centar igrice. ▣

priređila Olga Majcen

određenu razinu poticaja. Ako pred *Imenovatelja* stavite naranču, "okruglo" i "narančasto" su najviše potaknuti, stvari koje su

značilo imati nekoliko takvih međusobno povezanih sustava. Napravimo li neku vrstu inteligencije s raznim kvazi-ljudskim

maju kontrolu tako da se isključe iz okolnog svijeta, mogu odlučiti da ne slušaju. Kako ih je rad u susjednoj sobi stalno poticao, zajednica se na *Ars Electronici* osjećala ugrožena pa je većinom odlučila ne slušati... Ja sam i želio da se računala ponašaju kao grupa pojedinaca, a ne da slijede nešto što im je određeno «izvana». To također znači da im treba vremena kako bi se uskladili. Struktura i sadržaj rada mogu se vidjeti samo ako ostanemo unutra dovoljno vremena. To je izazov jer je za rad potreban djelomično pasivan promatrač. Treba biti aktivan, ali i obraćati pažnju.

verzan je, iskrivljen, zbrkan, a ipak je preživio i služi svojoj svrsi. Moji projekti pomogli su mi da ga shvatim iz druge pozicije od one lingvističke, gramatičke, ili one komparativne književnosti.

Ne mislite li da jezikom stalno lažemo?

– To je veliko pitanje. Zanimala me povijest programiranja jezika, pa sam čitao tekstove koji se bave Platonom i neoplatonističkom grčkom filozofijom. Posebno su me zanimali smiješni paradoksi kao, primjerice, kako govoriti o onome što ne postoji. To je Grke izluđivalo. Nama je to priguplo, no tada su riječi za razmišljanje i viđenje bile jako slične. Prevladavala je ideja o jeziku kao o doslovnom prijevodu stvarnosti. Nisu shvaćali da postoji nešto između svijeta i onoga što putem jezika vraćamo u njega, što ga promijeni. U procesu zamišljanja kako je moguće da jezikom lažemo izmislili su sebstvo, tu stvar koja ima maštu, koja iskrivljuje, koja laže, a zatim, zbog vjerovanja filozofa u diskurs metode i dijalog, strogu jezičnu disciplinu – logiku. Da im jezik nije služio za otkrivanje istine, bili bi izgubljeni. Tu nastaju korijeni programiranja.

U računarskom jeziku nema nejasnoća, može biti grešaka, ali pojam znači samo i upravo ono što znači. To su logičari željeli postići, jezik koji mogu koristiti za diskusije i s kojim su sigurni da govore o istoj stvari. U trenutku kada se stvorila ideja sebstva i logike nastalo je razdvajanje.

Frustriranje publike

Pritom mi je zanimljivo kako je pojam svijesti i samosvijesti na drugoj strani evolucije jezika od logike i kompjutorskog programiranja. Jezik je uvijek laganje osim ako ne govori o sebi ili nekom sustavu koji je jasan. Ali to ne znači da ne možemo komunicirati. Komuniciramo upotrebljavajući skup jezičnih gesti koje u kombinaciji obuhvaćaju prostor koji sadrži određenu stvar oko koje pokušavamo komunicirati i nadamo se da osoba s kojom razgovaramo u tom slučaju dobije više od površinskih laži koje govorimo pokušavajući komunicirati. U stvari, vješto laganje je istinitije od onog lošeg. U engleskom se kaže: laž koja govori istinu. Kao umjetnik moraš lagati kako bi uspješno prikazao istinu.

Projekt je frustrirajući za posjetitelje, a uz to se dotiče problema poput mogućih opasnosti u slučaju kada bi se takvi modeli primijenili na inteligentnije strojeve?

– Iako ne želim frustrirati publiku, ovo je jedini način da ostvarim rad. Što se tiče opasnosti, važno je pažljivo promotriti kako se posljednjih dvadeset godina tehnologija upotrebljava u kulturi. Korištenje tehnologije na način na koji ja to radim nosi dodatno breme odgovornosti. Umjetnik je tradicionalno shvaćen kao onaj koji da bi se izrazio, može upotrijebiti bilo koji trik. S novim tehnologijama se može isto, no to je tako snažna civilizacijska sila s kojom je potrebno biti vrlo oprezan i iskren. Računala nam mogu puno ponuditi, no mislim da sami sebe dovoljno ne poznajemo da bismo od njih mogli tražiti da budu ono što želimo. Trebamo biti svjesni sebe da bismo mogli dobro upotrebljavati tehnologiju. ☒

David Rokeby, dobitnik nagrade *Zlatna Nika* za interaktivnu umjetnost na festivalu *Ars Electronica 2002*.

Nisam tehno-utopist

U ovom radu interakcija među strojevima važnija je od interakcije s ljudima, što predstavlja bitnu razliku u odnosu na moje ostale radove, u kojima je naglasak uvijek bio na odnosu čovjeka i stroja

Ars Electronica, Linz, Austrija, 2002.

Sunčica Ostoić

Projekt koji ste izložili na Ars Electronici je zajednica računala. Ona djeluje na dvije razine interaktivnosti: računala komuniciraju međusobno te s posjetiteljima. Objasnite što Vas je potaklo da razvijete ovako specifičan sustav.

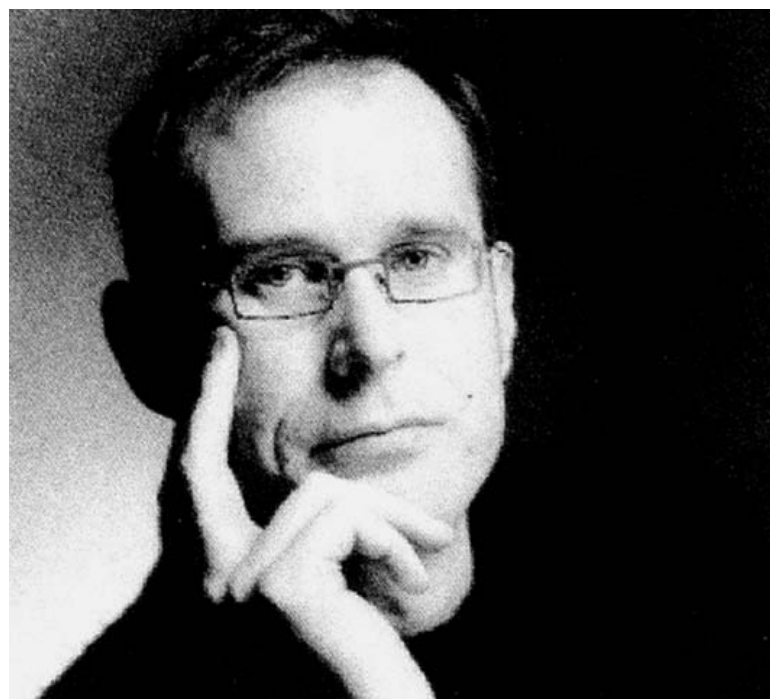
– Rad koji sam ovdje izložio *n-cha(n)t* je posljednja očitovanje projekta na kojem radim od ranih devedesetih, koji se zove *The giver of names*, to jest imenovatelj. Taj rad motiviran je frustracijom mojim prijašnjim projektima iz osamdesetih godina, posebice onim pretvaranja pokreta tijela u glazbu. Ljude je toliko razveselila takva izravna interaktivnost i povratak informacije da su otupili, nisu razmišljali o onome što sam smatrao važnim, na primjer o mogućim uznemirujućim posljedicama odnosa tijela i stroja, te o načinu na koji se ta iskustva opisuju.

To se osobito odnosi na modnu buku koja se digla oko virtualne stvarnosti i interaktivnosti kasnih osamdesetih godina. Umjetnici više nisu imali iskustvo prema djelima koja su zamišljali, ona su se odnosila na utopijsku budućnost. No ja sam bio protiv toga jer nisam tehno-utopist. Htio sam se baviti interaktivnošću koja potiče na razmišljanje i promišljanje. Uz to, želio sam istražiti koliko širok spektar reakcija mogu stvoriti unutar interfejsa, te koliko on može biti otvoren.

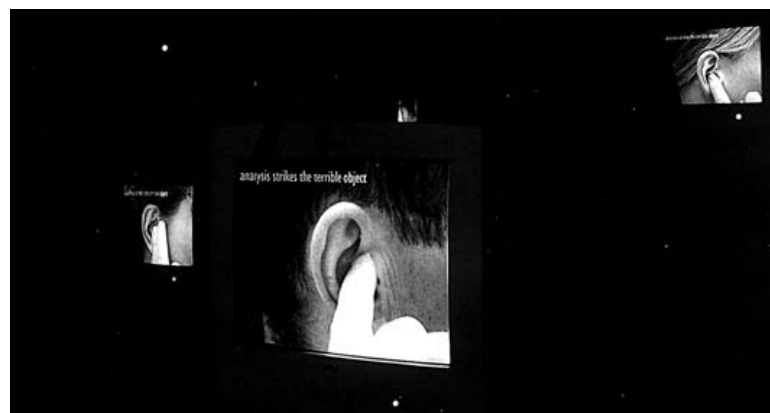
Na koji način djeluje Imenovatelj?

– *Imenovatelj* pogleda predmete koje stavite ispred njega, analizira ih i govori o njima. Analizira obris, boju, oblik te odnose između oblika i formi.

Interfejs se sastoji od vas koji stavljate objekte ispred sustava. Imenovatelj skuplja sve informacije o onome što vidi i ima veliku bazu znanja od sto tisuća riječi i ideja. Način na koji ulazna informacija postaje izlazna složen je i sadrži puno mogućnosti. Ako mu pokažete naranču, to potiče narančastu boju, a ona potiče stvari koje su narančaste. No, naranča je i okrugla, što potiče ostale okrugle stvari poput lopte, zemaljske kugle i slično. Svaki element baze podataka sadrži

Računala nam mogu mnogo ponuditi, no mislim da sami sebe dovoljno ne poznajemo da bismo od njih mogli tražiti da budu ono što želimo

povezane s ta dva pojma su nešto manje potaknute, sljedeće su potaknute još manje... Dobijete neku vrstu «stanja svijesti». Na kraju procesa sustav glasno izgovara rečenice o predmetu.

Usamljeno računalo

Zašto ste napravili upravo zajednicu računala?

– *n-cha(n)t* je potaknut raznim razlozima. S *Imenovateljem* sam proveo neko vrijeme u galeriji i imao sam glupav ljudski osjećaj da je usamljen jer je govorio čudne stvari koje nisu bile potpuno nasumične, nego vrlo dosljedne. Gramatičke pogreške, neuobičajeni izbor riječi i čudna rečenična struktura počeli su zvučati poput nekog šašavog engleskog dijalekta. Počeo sam ga doživljavati kao dosljedan strani subjekt koji nisam mogao razumjeti. Tada sam pomislio da je usamljen jer ni sa kim ne može uspostaviti odnos. Palo mi je pamet da bih trebao napraviti zajednicu koja bi međusobno komunicirala.

Ozbiljniju stranu projekta predstavlja zanimanje za Internet i mreže, zatim razmišljanje o inteligentnom posredniku te pitanja koja iz toga proizlaze, što bi

sposobnostima, pitanje je čime se bave kada ne pretražuju Internet za tebe, pretvaraju li se u zajednicu i ako da, što rade? Tako je 1997. došlo do ideje za projekt.

Koja je osnovna razlika između projekta na Ars Electronici i Vaših prijašnjih radova?

– U ovom radu interakcija među strojevima važnija je od interakcije s ljudima, što predstavlja bitnu razliku u odnosu na moje ostale radove, u kojima je naglasak uvijek bio na odnosu čovjeka i stroja. To proizlazi iz teze o demokratskom svojstvu interaktivnosti i sličnim besmislicama, koje nisu dodirivale socijalnu, političku, psihološku i ekonomsku stvarnost vezanu uz taj pojam. Tu je također bila prisutna pozicija "korisnik je Bog". U svim radovima sustav odgovara na tvoje postupke izravno i ti postaješ najvažniji. To može biti zabavno, ali ja kao umjetnik ne želim tako nešto prenositi posjetiteljima. U mojim radovima nikad se ne radi o kontroli.

Tko ima kontrolu u ovom radu?

– Ovdje računala imaju kontrolu. Ako su previše stimulirana, isključit će se i posvetiti pažnju samo jedni drugima. Oni preuzi-

Sklisko tlo umjetnosti

Odabir finalista jasno je i opširno obrazložen, za razliku od, uobičajenih u nas, tajanstvenih i undercover selekcija

Nagrada Radoslav Putar

Silva Kalčić

Institut za suvremenu umjetnost u Zagrebu u suradnji s *The Foundation for a Civil Society* i *Trust for Mutual Understanding* iz New Yorka te slovačkim SCCA ove je godine otvorio natječaj za godišnju nacionalnu Nagradu Radoslav Putar za "profesionalne i amaterske" (upitna formulacija, ako je kriterij profesionalnosti sposobnost preživljavanja vlastitim radom u struci) likovne umjetnike do 35 godina starosti, za kvalitetu i inovativnost umjetničkih djela nastalih u tradicionalnim i tzv. novim medijima tijekom 2001. i 2002. godine. Nagrada umjetniku sastoji se od sedmotjednog boravka u Headlands Center for the Arts u Sausalitu u Kaliforniji, i potom New Yorku u organizaciji *Zaklade za civilno društvo* (koja je već nešto slično organizirala u Češkoj i Slovačkoj), te samostalne izložbe u Galeriji *Miroslav Kraljević* u Zagrebu u travnju 2003. godine.

Utemeljena nagrada nosi ime uglednog povjesničara umjetnosti, kritičara, kustosa i teoretičara Novih tendencija Radoslava Putara, koji je bitno usmjerio hrvatsku kulturnu scenu prema suvremenom likovnom jeziku, "čime se želi istaknuti povezanost suvremene tradicije i sadašnjeg trenutka u kreativnom stvaralaštvu i kulturi", stoji u obrazloženju Nagrade. Dodaje se i da je Putar promicao ideje demokracije i zagovarao dijalog, snošljivost, slobodu izražavanja i otvorenost prema drugim kulturama. U Putarovu djelu *Prokleta avlija kritike* iz 1960. nalazimo misli još uvijek zlokobno aktualne: "...zlo nastaje... kad se pobrkaju umjetnički i materijalni kriteriji; kad netko ukrade plašt službenog mišljenja..., stane na kakav podij i esetske kategorije slijepi s moralnima i – demontira neki broj glava!"

Finalisti

Stručni odbor Nagrade, u sastavu Jasna Galjer, Ljiljana Kolečnik, Igor Španjol, Slaven Tolj i Janka Vukmir, odabrao je među prispjelim prijavama četiri finalista (rođeni između 1968. i 1970. godine pripadaju istoj generaciji javnosti dobro poznatih umjetnika), koji su se predstavili novim radovima na zajedničkoj izložbi u zdravom *laissez faire* duhu (popratna brošura naslovljena je s *finale 2002!*) u rujnu u Gliptoteci HAZU.

Video instalaciju *Arka* potpisuje Marijan Crtalić, izabran jer "u svojem radu na izravan i provokativan način propituje vlastiti identitet u različitim situacijama i uvjetima, u svim dostupnim likovnim medijima". Paulina Jazvić izlaže *Pinky room*, pos-

ljednju u nizu instalacija kojima "dominira skupljački element", sastavljenim od različitih materijala, nađenih i napravljenih predmeta. "Predmeti iz svakodnevice autorskom intervencijom prebačeni su u domenu umjetnosti, stvarajući novu atmosferu jakog kolorističkog naboja i poprimajući novi smisao suprotan stereotipima". U obrazloženju odabira Ines Krasić (predstavljene s *Tomorrow Superstar*, instalacijom s performansom potaknutom ljetnim migracijama) među finalistice Nagrade, navodi se da su njezini

radovi temeljeni na iskustvima novih generacija čiji su životi povezani s novim tehnologijama i medijima komuniciranja. Nagrada je dodijeljena četvrtom finalistici Tanji Dabo zbog "dosljednosti koncepcije, promišljanja umjetničkog procesa, propitivanja statusa djela i analize institucionalnog okvira" u svom radu pod nazivom *Čistoća* – dokumentaciji akcije izvedene ljetos u Narodnom muzeju u Zadru u sklopu projekta *Zadar uživo/Internuros*.

foto: Stipe Surac

radovi temeljeni na iskustvima novih generacija čiji su životi povezani s novim tehnologijama i medijima komuniciranja.

Nagrada je dodijeljena četvrtom finalistici Tanji Dabo zbog "dosljednosti koncepcije, promišljanja umjetničkog procesa, propitivanja statusa djela i analize institucionalnog okvira" u svom radu pod nazivom *Čistoća* – dokumentaciji akcije izvedene ljetos u Narodnom muzeju u Zadru u sklopu projekta *Zadar uživo/Internuros*.

Laštenjem do visokog sjaja

Umjetnica je izvela akciju laštenja poda Muzeja, a integralni dio rada je preseljenje vozila i opreme, kao i djelatnika gradskog komunalnog poduzeća Čistoća u muzejski prostor. Tanja je svaki dan otključavala vrata Muzeja, ispraćala i dočekivala radnike koji na svoj svakodnevni posao čišćenja grada kreću iz Muzeja, umjesto iz svojih dosadašnjih spremišta u gradskim zidinama (u kojima se tada odvija dio programa *Zadra uživo*, a zbog čega ih je Čistoća pristala privremeno isprazniti).

Preseljenjem u novi prostor, njihova oprema i dolasci i odlasci na posao postaju umjetničina *pokretna* instalacija. Tih pet dana dok Muzej ugošćava Čistoću, radnici za vrijeme svog rada na održavanju grada na radnim odijelima nose amblem sa znakom i

nam i nagađanja" (uostalom, dokumentacija nema smisla bez analize). Interpretacija rada, ponuđena od samog autora, postaje sastavnim dijelom rada te funkcionira kao svojevrsna umjetnikova brana pred ispraznim teoretiziranjima teoretičara. Tanja Dabo u svojim akcijama laštenja polazi od osobnog iskustva – kad je bila mala pomagala je mami u subotnjim pospremanjima koja su redovito završavala laštenjem poda. U radu *Najranija sjećanja* iz 2000. lašti obuću svojih ukućana i fotogenične Doc Martinske svoga dečka, na *before/after* zoran način dokazivanja učinkovitosti nekog sredstva/postupka, preuzet iz područja marketinga. Tanjina simulacija rutinskog i podcijenjenog manualnog rada domaćica svojevrsna je "diskretna feministička kritika". Naime, laštenje, prema stereotipu ženski posao, zahitjeva fizički napor, a posljedica tog rada je nevidljiva, besmislena i bespotrebna – nakon njega ostaje samo običan sjaj, a ponekad i opasno sklizak pod.

Osobno iskustvo

Čistoća dotiče još jednu temu: u doba "nezanimljivosti" taktičkih medija, umjetnika koji u svoje radove uključuju vlastitu interpretaciju rada, ili umjetnosti kao "izrada ideje" (prema Kožariću), postoji li još potreba za likovnim teoretičarima? I postoji li uopće objektivni realitet te *prava i kriva* čitanja umjetnosti? Dokumentacija zadarske akci-

je je u Gliptoteci prezentirana "s pomakom za jedan medij", odnosno prevedena je u drugi medij, tako je video zapis laštenja poda Muzeja isprekidan crno-bijelim *still* fotografijama čistača koji dolaze i odlaze iz Muzeja, nadopunjenim dnevnim tekstom koji svjedoči o dugom trajanju, kontinuiranom ponavljanju uvijek istih radnji. Audio dimenzija snimke autoričin je glas koji objašnjava o čemu se tu zapravo radi, navodi činjenice koje određuju značenje rada i stavljaju ga u kontekst te "otklanjanja mogućnosti nespo-

mogao iščitati kao ironičnu vizualizaciju potrebe institucija za podvrgavanjem i posluhom s obzirom na to da umjetnica tijekom laštenja kleči. Umjetnica nastavlja s devet polusatnih laštenja (55 kvadratnih metara) poda Galerije Miroslav Kraljević neposredno pred otvorenja izložbi iz programa Galerije i bez prisutnosti publike.

Safari za zapadnjačke kustose

Vrlo zanimljiv "igrokaz" *Laštenje Galerije Miroslav Kraljević 2001* Tanja izvodi u sklopu *Pro-*

jekta: *Broadcasting (Superflex predstavlja..., net.kulturni klub [mama], Zagreb)*, u kojem biva konstruirana "lažna stvarnost" Galerije – koju utjelovljuje njen voditelj Branko Franceschi, i koji stoga s pozicije institucije (feministice bi prokomentirale "i muškarca"), ne radeći ništa, što-više ležeći, daje upute umjetnici koje dijelove poda još jednom treba proći krpom.

Što znači nacionalna nagrada – počiva li na identitetu umjetnika kao sociokulturnom konstrukt? Postaje li dobitnik nacionalne nagrade poželjan, "državni umjetnik"? Teško, kako kaže M. Jergović, "državni umjetnik više mora biti očaran carem, nego što je car očaran njime". Svakako, utemeljenje Nagrade Radoslav Putar hvale je vrijedno na našim prostorima, tim više što nagrada nije simbolična i deklarativna, nego donosi konkretni boljitak, "simbolički kapital" umjetniku. Također, odabir finalista jasno je i opširno obrazložen, za razliku od, uobičajenih u nas, tajanstvenih i undercover selekcija... Ne smeta ni mogućnost da, s obzirom na to da je utemeljena kao jedna u nizu sličnih na prostoru Istočne (nekoć u političkom smislu, danas prema podjeli na "tvrdu jezgru i periferiju") Europe i potkrijepljena američkim dolarima, može značiti prostor za, riječima Miroslawa Balke, "safari za zapadnjačke kustose".

skupovi

volja da se takvo stanje promijeni. Prije svega u iskaze te dobre volje svakako treba uvrstiti političku izjavu koalicijske vlade ko-

nanciranju na području kulture, pa uostalom i odluka i spremnost Vlade da zadatak izrade modela povjeri nezavisnoj instituciji.

dio koji govori o potrebi neupitne vladavine prava u kojem je zapisano i da je «redukcionistička koncepcija vlasti kao pukog nadglasavanja u političkim odlučujućim tijelima bila obilježje čitavog prvog desetljeća samostalne Hrvatske... Nadglasavanje bez poštivanja prava, građanskog osjeća-

kalnoj i područnoj samoupravi iz travnja prošle godine. Sustav se temelji na velikom broju malih jedinica, ne razlikuje urbane od ruralnih dijelova strukture, niti nadležnosti između gradova i općina. S obzirom na vrlo složene povijesne, prirodno-geografske, političke, gospodarske i druge faktore bit će vrlo teško primijeniti jedinstvene kriterije za određivanje veličine i područja jedinica lokalne samouprave. Nema sumnje, razrješenje tog problema zahtijevat će mnogo iznimaka od pravila i prilagodljivosti, ali i kontinuirano praćenje promjena.

Prvi dan skupa u Novinarskom domu završio je prezentacijom koncepta decentralizacije socijalnih službi koji je kao i svi prethodni obuhvatio široku analizu stanja u Hrvatskoj, kao i komparativnu analizu drugih zemalja. Zanimljivo je bilo isticanje poteškoća u provedbi decentralizacije socijalnih službi. Općine kao osnovne jedinice lokalne uprave mahom su ruralnog karaktera, s nedovoljnim ljudskim i gospodarskim resursima te se promjena teritorijalnog ustroja nameće kao nužnost. Kao druga važna poteškoća ističe se snažno ukorijenjen sindrom ovisnosti o državi kao svemoćnoj, paternalističkoj instituciji što onemogućava decentralizaciju koja pak podrazumijeva veću odgovornost lokalnih vlasti, građana i subjekata civilnog društva. Kao dva osnovna cilja koja valja postići su povećanje učinkovitosti i demokratizacija javnih službi, a što se postiže većom socijalnom kohezijom, te većim utjecajem građana i socijalnih skupina na rad socijalnih službi. Kolikogod je to moguće pasivni korisnicimoraju postati aktivni korisnici usluga, jer samo tako socijalna usluga postaje sredstvo za integraciju u svijet rada i u društvo u cjelini.

Zdravstvo, školstvo i kultura

Zdravstvo, školstvo i kultura svojih su pet minuta dobili drugi dan skupa, ali ocjene koje su se mogle čuti vrlo su različite. Prijedlog decentralizacije zdravstva prema mišljenju prisutnih vodi u veću centralizaciju i najnapadaniji je prijedlog skup; tripartitni model upravljanja javnom školom ocijenjen je kao najbolja prezentacija, ali i kao najkonzistentniji prijedlog; područje kulture u raspravu je unijelo veće inzistiranje na budućem regionalnom razvoju i neke sasvim nove ideje poput one o policentričnom razvoju. Posljednja tri područja svakako će biti predmeti našeg posebnog interesa koje ovaj put tako kratko naznačujemo samo uslijed ograničenog prostora.

Za kraj spomenimo jednu konstantu kojom su završavale sve prezentacije a to je ona o nužnosti edukacije kadrova. Ocjena je svih stručnih timova da su znanja i vještine kadrova na lokalnoj razini daleko od zadovoljavajućih, ali da ne postoji ni neko sistemsko rješenje za dodatnu naobrazbu postojećih i novih kadrova. Prisjetimo li se pritom rezultata o obrazovanosti nacije s kojom smo suočeni nakon rezultata posljednjeg popisa stanovništva, shvatimo ovo kao dodatni argument za uvođenje doživotnog obrazovanja. Ma što cinici mislili većina ipak voli učiti ako im se za to pruži prilika. ▣

Misli globalno, upravljaj lokalno!

Ocjena je svih stručnih timova da su znanja i vještine kadrova na lokalnoj razini daleko od zadovoljavajućih, ali da ne postoji ni neko sistemsko rješenje za dodatnu naobrazbu postojećih i novih kadrova

Decentralizacija u Hrvatskoj, 4. i 5. listopada 2002., Novinarski dom, Zagreb

Nataša Petrinjak

S jedne strane riječ je o projektu koji ima namjeru dekoncentrirati monolitnu vlast, ali on mora biti i poligon za modernizaciju javnog sektora. Značajan je i po tome što je prvi put jedan *policy model* radila nevladina organizacija – istakla je u uvodnom govoru Inge Perko Šeparović otvarajući dvodnevni skup *Decentralizacija u Hrvatskoj*, koji se 4. i 5. listopada održao u Novinarskom domu. Riječ je skupu na kojem su predstavljene prvi rezultati projekta Hrvatskog pravnog centra *Decentralizacija javne uprave* započetog prije dvije godine, a kao svojevrsan doprinos stručnoj legitimaciji projekta. Premda je od prvog trenutka, uključivanjem više od 50 domaćih stručnjaka u stručne timove, te međunarodnih recenzata, bila na iznimno visokoj razini. Prema riječima voditeljice projekta Inge Perko Šeparović, nakon stručne uslijedit će i politička legitimacija, rasprava u kojoj će mišljenje o tom sveobuhvatnom projektu dati Vlada, političke stranke, ali i građani kojih se zakonski okvir, funkcioniranje i kontrola rada javne uprave izravno tiče. Anketa koju je Hrvatski pravni centar u suradnji s agencijom Puls proveo za potrebe spomenutog projekta, pokazala je ne osobito velik interes i znanje građana o potrebi decentralizacije, što samo pojačava nužnost izrade tog projekta, ali i odgovornost svih onih koji sudjeluju u njegovoj izradi.

Daleko od idealnog

Premda je dvodnevni skup patio od nekih organizacijskih propusta – previše zgusnut raspored, što nije ostavljalo dovoljno vremena za sveobuhvatnije predstavljanje i diskusiju, nepostojanje pisanih materijala, barem sažetaka dijelova projekta – bila je to prigoda za uvid u postojeće stanje i upoznavanje s osnovnim smjernicama promjena koje nas očekuju, kao i sasvim određenih mjera kako zacrtane ciljeve postići. Kratko rečeno, trenutno stanje daleko je od dobrog, a kamoli idealnog, jer javna je uprava u Hrvatskoj centralizirana, neefikasna, neekonomična, nekvalitetna, neujednačena, nedovoljno transparenta i kontrolirana, ali ohrabruje činjenica da postoji

S obzirom na vrlo složene povijesne, prirodno-geografske, političke, gospodarske i druge faktore bit će vrlo teško primijeniti jedinstvene kriterije za određivanje veličine i područja jedinica lokalne samouprave

jom daje jaku potporu konceptu i provedbi opsežne politike decentralizacije, izmjene hrvatskog Ustava od 2000. godine koja omogućuje uvjete za proširenje djelokruga lokalne samouprave, te uvodi pojam područne (regionalne) samouprave, potom Zakon o lokalnoj i područnoj samoupravi čijim se izmjenama omogućava ili izravno ostvaruje decentralizacija, izmjene i dopune Zakona kojima su uređena područja osnovnog i srednjeg školstva, zdravstvenog osiguranja i socijalne skrbi kojim je izvršena djelomična decentralizacija upravljanja i financiranja, Zakona o financiranju jedinica lokalne i područne samouprave kojima je posebno uređeno pitanje financiranja decentraliziranih poslova, niz zakona kojima je izvršena decentralizacija u odlučivanju i fi-

Kad je o financiranju riječ, nacrtni modela definirao je dva temeljna cilja – korekcija načina financiranja jedinica lokalne i područne samouprave i dinamičan model decentralizacije. Prvi uključuje određivanje financijskih mogućnosti financiranja osnovnih (obaveznih) i dodatnih (neobaveznih) rashoda uz izdvojeno razmatranje određenih područja, utvrđivanje fiskalnih kriterija kod osnivanja nove jedinice lokalne i područne samouprave, te poticanje povezivanja općina, gradova i županija radi ostvarenja ciljeva od zajedničkog interesa, više razine prihoda, kao i više sredstava za ulaganje u zajedničke kapitalne projekte. Dinamičan model decentralizacije pretpostavlja kontinuirano praćenje učinaka zakonskih rješenja kako bi se početni proces decentralizacije integrirao, revidirao ili odbacio.

Vladavina prava, a ne ljudi

Uvodni tekst stručne grupe za pravni položaj i nadležnosti lokalne samouprave mogao bi u budućnosti vrlo dobro poslužiti za edukaciju šire javnosti koja je, kako smo već dali naslutiti, jedan od preduvjeta za uspješno implementiranje projekta. Prije svega je istaknuta demokratizacija kao temeljna vrijednost koja se želi unaprijediti političkom decentralizacijom i jačanjem lokalne samouprave, te niz vrijednosti ekonomske naravi koje u procesu decentralizacije valja unaprijediti poput učinkovitosti, djelotvornosti, štedljivosti. Proširenje političke decentralizacije i autonomije lokalnih jedinica pritom nikako ne smije ići na štetu autonomije javnih ustanova koje obavljaju lokalne javne službe, odnosno čvrst nadzor s razine središnje vlasti ne smije biti zamijenjen jednako čvrstim nadzorom lokalnih političkih elita. No možda nam se najvažnijim čini

ja za pravdu i stvarnih političkih želja građana znači arbitrarne političke intervencije podložne promjenama političkih konstelacija, znači vladavinu ljudi, a ne prava». Ciljevi koji pridonose ostvarenju navedenih vrijednosti su širenje kruga lokalnih poslova, širenje autonomije lokalnih jedinica u odlučivanju i izvršavanju javnih poslova, te sužavanje nadzora središnjih državnih organa, zatim jačanje kapaciteta lokalnih jedinica za ekonomično, efikasno i efektivno obavljanje poslova, osiguranje jednakosti građana i efikasnija zaštita prava građana, približavanje lokalnih procesa građanima decentralizacijom unutar samih lokalnih jedinica, obuhvatnija briga, pomoć, zaštita i razvoj lokalne samouprave od središnje vlasti, stvaranje uvjeta za racionalizaciju teritorijalne strukture lokalnih jedinica.

Promjene su nužne

Teritorijalni ustroj od kojeg zavise temeljni principi organizacije i podjele nadležnosti između lokalnih jedinica i države svakako je područje u kojoj šira javnost najčešće razgovara kad razgovara o decentralizaciji. Prema ocjeni stručnog tima teritorijalna organizacija lokalne i regionalne uprave u Hrvatskoj kroz povijest je doživljavala česte promjene, dapače u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata imala je najnestabilniju teritorijalnu organizaciju u okvirima bivše države. Postojeća teritorijalna organizacija – izraženo u brojkama to je 424 općine, 122 grada, 20 županija i Grad Zagreb koji ima status i grada i županije – u praksi osigurava centralističko upravljanje javnim poslovima. Okvir za razvoj lokalne samouprave postavljen je Ustavom 1990. godine, no njegove negativne posljedice, nažalost, nisu uklonjene ni novim Zakonom o lo-

Rituali desnice

Povratak u devedesete?

Ideološka monomanija

Hrvatska književnost devedesetih u službi nacionalne države

Rade Dragojević

Nemoguće bi bilo na ovom mjestu pobrojati sve one knjige objavljene u prethodnih deset-dvanaest godina koje bi po svom određenju pripadale desnom političkom spektru. Stoga izdvajamo tek nekoliko naslova i imena autora kao izbor koji bi trebao ilustrirati presjek desne publicistike i fikcije u nas.

Opravađavanje politike

Jedan od prvih trendova koji se pojavio u devedesetima kod autora desne provenijencije bilo je tekstualno opravdanje ili najavljanje ekspanzionističke hrvatske politike. Možda ponajbolji primjer takve vrste pisanja je knjiga *Što sam rekao o Bosni* Ivana Aralice, objavljena 1995. godine. U njoj su skupljeni Aralićini raniji tekstovi, iz 1992. i 1993. godine, prvotno objavljivi po dnevnim novinama.

Riječ je o člancima koji prethode ili su vremenski podudarni s ratom između Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini i u kojima autor ratu pokušava dati ideološko utemeljenje, odgovoriti zašto je, zapravo, rat s Muslimanima neizbježan, na neki način pripremiti rat u mediju jezika. Pritom kreće od patronizirajućih stavova o Muslimanima, poput ovoga: "Taj narod nema jasnu misao što treba raditi kad se raspadne federacija; treba li i sam stvarati državu i poduprijeti raspad ili treba li, podupirući federativnost iz koje je niknuo, stati na put stvaranju samostalnih država". Takav kolonijalni, docirajući Aralićin stav samo je prepisana postavka tadašnjeg predsjednika njegove stranke Franje Tuđmana, koji je jednom prilikom ustvrdio kako samo Hrvatska može Bosnu i Hercegovinu povesti u Europu. Aralica nastavlja otvorenim belicističkim tvrdnjama da nema ni vječnih saveznika ni neprijatelja, te da svaki narod u jednom trenutku može biti jedno (saveznik), a u drugom posve drugo (neprijatelj). Još se neki karakteristični toposi za tu vrstu pisanja nalaze u Aralice. Najprije odij prema bilo kakvoj ideji građanske države. U slučaju BiH takva se ideja odmah proglašava podvalom Alije Izetbegovića, jer da je takav koncept samo drugo ime za muslimanski unitarizam.

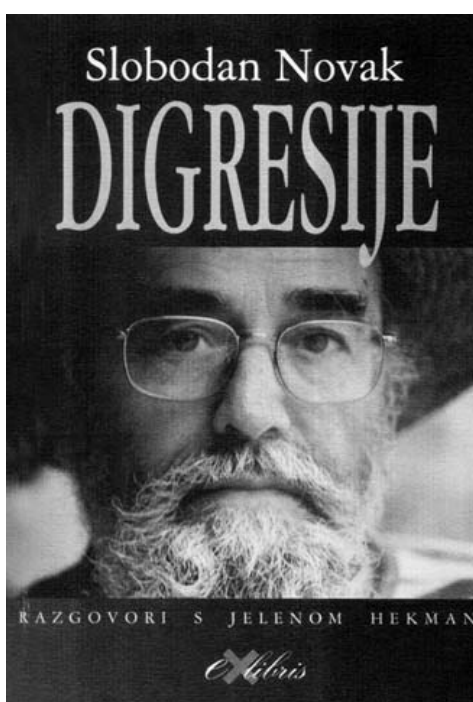
Povijesne nužnosti

Tezom da su Muslimani «prelivo», sakrivajući se iza maske da ih "tako narod naziva", Aralica, kako sam kaže, kritizira muslimansku kolebljivost, služeći se pritom metaforom klatna, a kad kaže da se "Muslimani od amorfne mase pretvaraju u naciju", Aralica, kao i većina drugih autora iz toga kruga, upada u zamku *kultur-rasizma*. Kad se tome dodaju i drugi tipični momenti u takvom diskursu (kritika multikulturalizma, kritika ekumenizma kod dijela bosanskih franjevaca, te ukazivanje na hrvatske izdajice, tzv. Alijine Hrvate), postaje jasno da je riječ o pokušaju ustanovljavanja željeznog zakona povijesne nužnosti u političkim odnosima, što je opet tek repriza, gotovo bi se moglo reći, ishodišne knjige za ovakve stavove, Tuđmanovih *Bespuća povijesne zbiljnosti*. U tuđmanističkoj ideologiji, kao što znamo, vlada historicism, što će reći da je ono što se dogodilo okovano željeznim zakonom neminovnosti. Dakle, da je, primjerice, nacionalna država ona dugoočekivana politička Arkadija kojoj prigovora nema, posve je jasno, a historicistički je pravorijek tu neopoziv.

Ta nekakva Tuđmanova verzija hegelijske lukavosti uma dala se primijetiti i u

Pečarić neizravno tvrdi da su ustaše zapravo čitavo vrijeme endehazije spašavali Židove, a ako je Jasenovca i bilo on je bio tek kamuflaža, paravan za Nijemce, iza kojeg je tekao postupak spašavanja Židova

najbanalnijim situacijama, recimo, kad god bi svojim oponentima prigovarao da oni nešto "ne razumiju". Dakle, da, na primjer, ne razumiju povijesnu nužnost osvajanja zapadne Hercegovine, dok je razumijevajućim snopom svijetla povijesne nužnosti obasjan tek taj izabrani sin hrvatskog naroda.

Na istom je fonu i knjiga *Sudbonosci* Josipa Jovića u kojoj autor daje političke biografije petorice, po autorovu mišljenju, najznačajnijih hrvatskih političara u dva-desetom stoljeću: Supila, Radića, Pavelića,

Tita i Tuđmana. Sve su te političke biografije dane čitateljima u dajdžestiranom obliku i predstavljaju samo etape na putu prema jednom jedinom cilju, samostalnoj Hrvatskoj. Naknadno upisivanje današnje političke situacije – samostalna država – u ponašanje davnih povijesnih aktera autora otkriva kao zastupnika mono-ideje za koju se smatra da stoji na kraju povijesnog hoda.

Viktimizacija Hrvatske

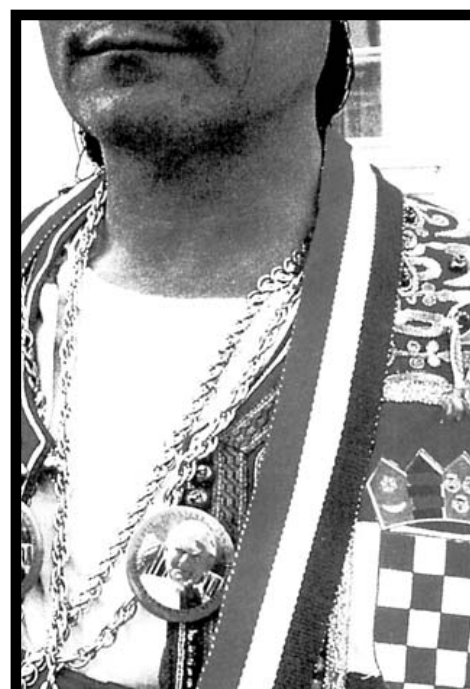
Takva vrsta milenarističkog zanosa nekakvim krajem povijesti, konačnog nastupanja državne idile na scenu, ideološke monomanije, česta je u pisaca konzervativne ideološke potke. Drugi tip pisanja mogli bi svesti pod egidu esencijalističkog uvjerenja o etničkoj posebnosti i iznim-

Uz bok kletvi prema eurokraciji idu i psovke upućene ideokratima, proizvođačima političkih apstrakcija i, u konačnici, producentima unutarnacionalnih podjela

nosti onoga što bi se, rječnikom tih autora nazvalo, hrvatskog nacionalnog bića i njegova povijesnog usuda. Najartikuliraniji u tome je bio Vlado Gotovac. Svojedobno je napisao: "Ne mogu, nikako ne mogu pristati na to, da je užas hrvatskog slučaja uzaludna krvava provincijska epizoda, besmisleni eksces na rubu sna zadovoljnog svijeta blagostanja. Ja osjećam, vjerujem i nalazim više od toga u ovoj nesreći mog naroda: između Vukovara i Dubrovnika Bog je nešto zamislio".

Nešto vulgarniju inačicu ovakva stava nalazimo kod Zorana Vukmana u knjizi *Kuda ideš, Hrvatska*, kad kaže da identitet Hrvatske tvore "autohtoni sadržaji skupnog jastva...". Iz takve identitetne ideologije proizlaze svi kulturološki nesporazumi sa svijetom. Upravo Vukmanova knjiga to dobro ilustrira, posebno u onom dijelu gdje se autor izravno pita: "Što Europa toliko mrzi u Hrvatskoj?". I inače je europska problematika u ovoj vrsti diskursa svedena na već otrcane ovdašnje psovke "Europe kao kurve", koja nas ne

desno do dna

razumije i koja je bez osjećaja. Dominira osjećaj prevarenosti, za vrat nam pušu multikulturalisti, a Zapad se doživljava kao makijevalistički, anglosaksonski svijet koji samo teži zadržati supremaciju. Dakako, stalna tema ovakvih napisa je i viktimizacija Hrvatske, njeno pozicioniranje kao vječne žrtve, u najnovijim uvjetima žrtve globalizma. Na vanjskom planu ovaj tip pisanja ima nešto reći i o Bosni. No, ne ide se dalje od Aralićinih hantingtonovskih prijedloga za 'slučaj Bosna'. Uz bok kletvi prema eurokraciji idu i psovke upućene ideokratima, proizvođačima političkih apstrakcija i, u konačnici, producentima unutarnacionalnih podjela. U tom smislu Vukman kritizira i stranački život nalazeći u njemu samo opasno sektašenje i ništa više, kao što kritizira i kulturni život, koji da je pod opsadom klanskih podjela. Lako se prepoznaje populistička retorika sa sljedećim naglascima: borba protiv korumpiranih elita (naša verzija antibirokratske revolucije), odbijanje svih političkih ideja u ime nacionalnog jedinstva, naglašavanje vrijednosti doma i ognjišta, kritika materijalističkog transa i uzdizanje vrijednosti kao što su smjernost i skromnost, protekcionizam u privredi, autarkičnost u kulturi itd. Vukman se inače bavi i duhovno-vjerskim aspektom hrvatskog slučaja, i tu rješenje vidi u reevangelizaciji društva.

Duhovitija sekcija

Nešto duhovitiju sekciju desne publicistike zauzima u najvećem dijelu Nenad Ivanković. Njegov bestseller *Ratnik, puštolov i general* svojedobno nije silazio s vrhova top ljestvica najprodavanijih knjiga. Tema je životopis generala Ante Gotovine, optuženika s liste Haaškog suda, trenutačno nedostupnog hrvatskim vlastima. Ivanković u ritmu dostojnog kakva avanturističkog romana izmjenjuje sekvence generalovih ratničkih uspjeha, od razdoblja kad je vojevao u Legiji stranaca, preko priključenja Hrvatskoj vojsci do zaključno operacija 1995. godine. Knjiga je garnirana i ništa manjim brojem seksualnih uspjeha generala Gotovine. Vojnim moćima odgovara seksualna moć časnika, reklo bi se. Njegovim su ciljem tako postajale djevojke sa svih meridijana, da bi se konačno skrasio s jednom iz ovih krajeva i s njom proveo par medenih dana na Brijunima, odakle je krenuo u *Oluju*. Naravno, ovakvo povezivanje vojničke i seksualne potencije odmah budi i povijesne sjenke sumnje – sjetimo se 1945. godine kad su borbovnapačene crvenoarmeje u Berlinu bodrili na silovanje Njemica, ili pak događaja na Balkanu proteklih godina – da epotele ne igraju samo ulogu veselog paradiranja, nego se koriste i u svrhu prisiljavanja žena na spolna općenja.

Nešto ozbiljniji pristup Ivanković pokazuje u knjizi *Predsjedniče, što je ostalo?*, zbirki tekstova napisanih kako bi se prikazale zakulisne dvorske igre. Autor se tu pokazuje, s jedne strane, kao tumač Tuđmanovih političkih poteza. Pokazuje i zavidnu razinu čitanja tuđih misli, kao kakav vrač nagada što bi pokoji potez mogao značiti, je li Tuđman Bosnu mislio razdijeliti, je li hrvatsku kiflu mislio popuniti bosanskim nadjevom, što je zapravo dogovorio s Miloševićem u Karadorđevu, ili je pak riječ o nečemu sasvim suprotnom, nije li zapravo Tuđman rijetko viđeni politički pomirljivac. Autor prenosi i atmosferu u Tuđmanovim dvorima. Posebno je zanimljiv opis posljednjeg autorovog ručka s predsjednikom u ljeto 1999. godine, nekoliko mjeseci prije vrhovnikove smrti, kad vođu pokušava razvedriti političkim tračevima s njemačke scene. Ivankovićeva dvorska proza posve je nezanimljiva u svom ideološkom dijelu, gdje, uostalom, ponavlja stare teze. Tek je nešto zanimljivija u opisima unutarstranačkih borbi za

mjesto Tuđmanova nasljednika, iako i tom dijelu izostaje sočnijih opisa i prizora. Ostaje tek na razini plaćenog stranačkog kroničara.

Poplava revizionizma

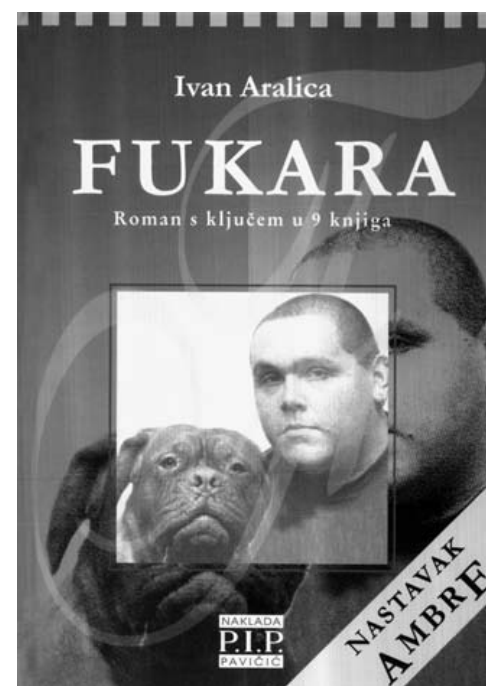
U devedesetima u Hrvatskoj je publicirano čitavo more revizionističke publicistike. Brojne su knjige napisane samo kako bi se umanjila endehazijska zločinačka bilanca i ustaški pokret prikazao kao pravovjerni i dragi Hrvati koje su povijesne silnice utjerale pod Poglavnikove skute. Posljednja u nizu takvih ekskulpirajućih knjiga ona je iz pera Josipa Pečarića pod nazivom *Brani li Goldstein NDH?*. Knjiga je svojevrsni polemički odgovor na *Holokaust u Zagrebu* Ive i Slavka Gol-

Ivan Aralica. U dva romana s ključem, *Ambri* i *Fukari*, pisac se – a to izravno i kaže povodom izlaska svog drugog romana – osvećuje svima onima koji su ga na bilo koji način povrijedili u proteklih deset-dvanaest godina. Frustracija je izrodila gotovo tisuću stranica proze u žanru novog žurnalizma, u žanru koji kod čitatelja pokreće čitav sistem povezivanja fikcionalnih likova sa stvarnim javnim osobama. Tako se Aralica u *Ambri* osvetio političarima, prije svih aktualnom predsjedniku, dok se u *Fukari* osvećuje svojim kolegama, novinarima i izdavačima.

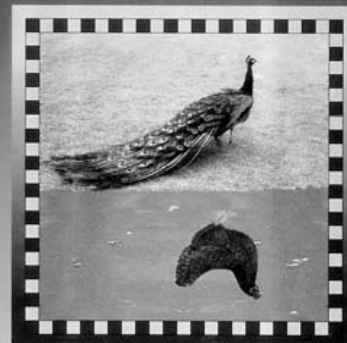
Starački inat

Aralica je čovjek s više od sedamdeset godina i njegove su opservacije kao i doživljaj stvarnosti nužno reducirani. Nešto se slično, samo u bitno radikalnijem obliku, dogodilo i Slobodanu Novaku. Pisac koji je odavno izabrao otočnu osamu i koji se više desetljeća nije javio nijednim značajnijim književnim tekstom, nedavno je objavio *Digresije*, seriju razgovora s urednicom knjige Jelenom Hekman. Novaku je sve,

Kolonijalni, docirajući stav Ivana Aralice samo je prepisana postavka tadašnjeg predsjednika njegove stranke Franje Tuđmana, koji je jednom prilikom ustvrdio kako samo Hrvatska može Bosnu i Hercegovinu povesti u Europu

AMBRA
Dodatak

NASTAVAK
P.I.P.
DAVIGIG

U tuđmanističkoj ideologiji vlada historicizam, što će reći da je ono što se dogodilo okovano željeznim zakonom neminovnosti

dsteina. Zanimarimo li, ovom prilikom, brojne Pečarićeve amaterske uvide, ipak ostaje vidljiva jedna dosta opasna teza. Naime, neizravno se u knjizi tvrdi da su ustaše zapravo čitavo vrijeme endehazije spašavali Židove, a ako je Jasenovca i bilo on je bio tek kamuflaža, paravan za Nijemce, iza kojeg je tekao postupak spašavanja Židova.

Poseban odjeljak u ovom nevelikom popisu desne literature pripada tzv. *osvetničkoj prozi* čija je perjanica bez sumnje

baš sve, vrijedno samo i jedino prijezira, na sve se, uključujući tu i svoje djetinjstvo, školovanje, mladost, partizane, partijski i profesionalni staž osvrće cinično, s omalovažavanjem, pa i gnjevno. Samo mu je jedno *sancta sanctorum* – uz pomoć Tuđmana održavljeno hrvatstvo. Takav žalosni misaoni redukcionizam koji dominira u ovoj retrospekciji rapskog romanopisca, ponešto uvjetovan, kako rekosmo, poznim godinama koje, opet, posljeduju ciničkim odnosom prema događajima iz mlađih godina, a što uslijed priklanjanja svojevrsnoj protonacističkoj filozofiji iskona (izvorni hrvatski lik, autentično ruho hrvatstva, vlastitost hrvatskog bića i dr.), učinio je od Slobodana Novaka hrvatsku inačicu Knuta Hamsuna, norveškog pisca koji Hitlerov nauk prihvaća u poznim godinama. Dakako, poredba je nategnuta, jer niti je Tuđmanov režim bio ekstreman poput Hitlerova, niti će zbog nekoliko svojih tekstova Novak u nas ostati zapamćen kao kakav rigidni sljedbenik tuđmanizma, niti će mu čitatelji, razočarani u njemu zbog njegova političkog angažmana, vraćati knjige, ali će im *Digresije* ostaviti gorak okus u ustima.

Hamsun je, a to znamo i iz predgovora Mirka Kovača izboru Hamsunovih priča, iz svog germanofilstva zabrzadio u nacizam. "Hamsunov je nacizam iracionalan, gotovo neobjašnjiv, možda ponajviše starački inatljiv." Baš takvo je i Novakovo adoriranje Tuđmana, ponajviše rezultat staračkog inačenja. Kao bivši komunist koji je godinama zatomljivao svoju nacionalnu osviještenost, Novak je u devedesetima svim srcem stao uz novu ideologiju. No, ne treba ga suditi strogo, kao što ni Hamsuna nije trebalo onako mučiti poslije rata. Jer, kako kaže Kovač, "od čovjeka u poodmakloj dobi nije se moglo očekivati da bude politički pronicljiv, i to u vremenu kad su gubili razum mnogo mlađi pisci i filozofi." Gotovo se navlas isto može kazati i za Novaka, a sve više i za Aralicu. **Z**

Rastko Moćnik, sociolog

Mozak bez "etnografskog izgleda"

Politički je stalež spreman ljude napumpati kulturalističkim rasizmom, samo zato da bi poduprl njegov projekt... Pitanje, vjeruju li sami u to što govore, suvišno je: oni to rade

Nataša Govedić

Koliko fašizma prepoznajete u političkim retorikama stranačkih elita lijevog i desnog spektra postjugoslavenskih zemalja?

– Fašizam je bio gotovo posvuda snažan u vrijeme raspada jugoslavenske federacije i tijekom rata. U to sam vrijeme i napisao knjigu *Koliko fašizma?*, koja je vjerojatno i razlog što ste me htjeli intervjuirati o toj temi. Knjiga se neposredno odnosi na slovensku situaciju: bio sam šokiran – bijesan i zabrinut što je gotovo cjelokupna vladajuća nacionalna kultura postala žarište političkog fašizma. Tu poziciju danas još njeguje dio književne inteligencije – ali je u političkom pogledu već zastarjela. U usponu je ono za što je Tonči Kuzmanič predlagao izraz «postfašizam»: taj se oblik ideologije odrekao kontinuiteta s povijesnim fašizmom, ne smeta ga demokracija i čak i naklapa o ljudskim pravima, a njegova su paradna tema «kulture razlike». Iz njih izvodi sve, što je potrebno represivnoj i potencijalno autoritarnoj politici. Postfašizam u Europi, primjerice, zastupaju Berlusconi ili Haider. U Sloveniji je, bojim se, u konsenzusu stranačkog establišmenta poprilično elemenata postfašizma. Svi se pozivaju na «euroatlantsku civilizaciju», ministar vanjskih poslova govori o sukobu između «zločestog i civiliziranog svijeta», premijer Drnovšek svoju politiku reklamira geslom: «To je izbor između Europe i Balkana».

Kojim se kulturalnim ritualima danas legitimira krajnja desnica?

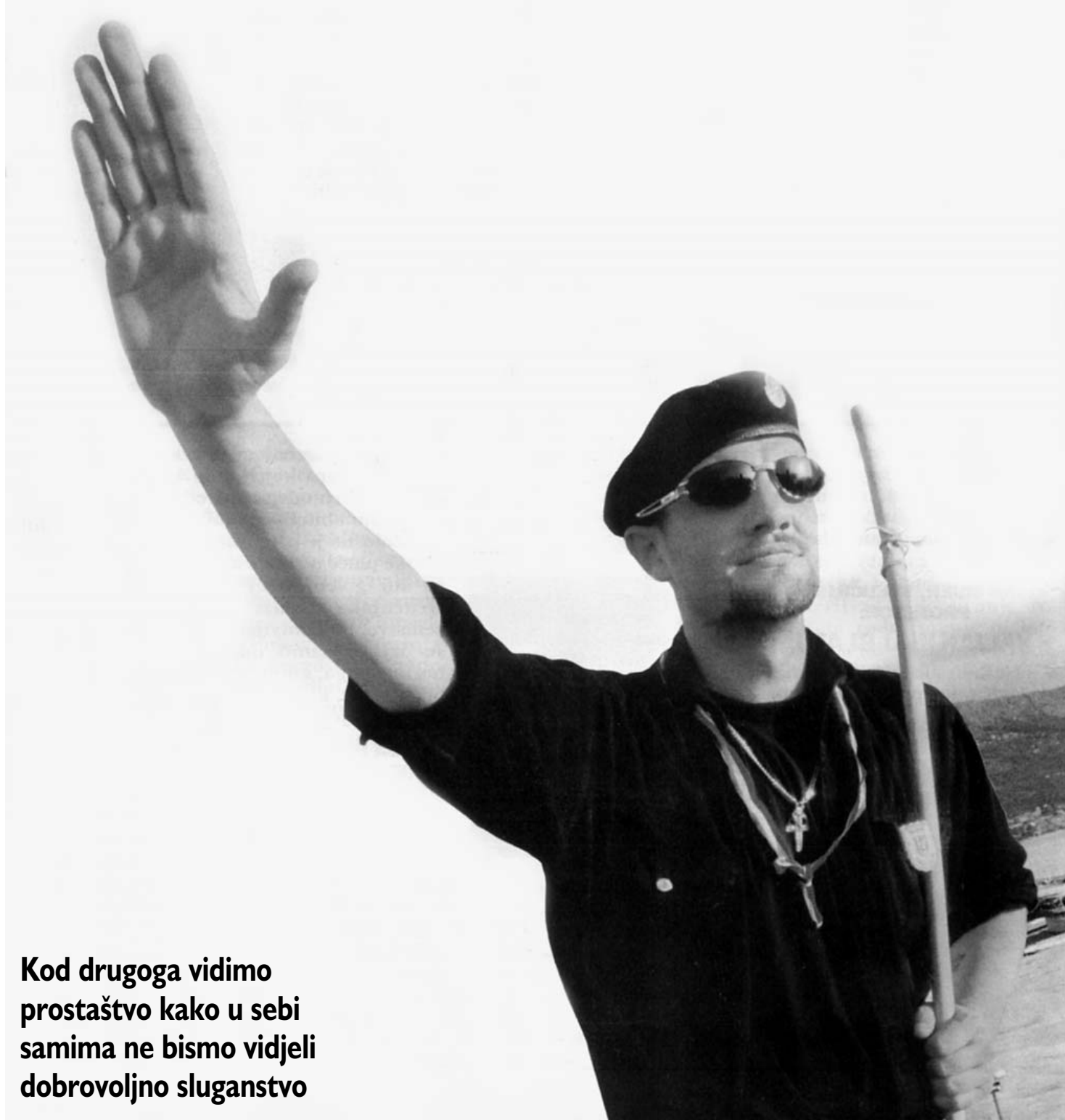
– Možda bismo odnos među članovima trebali obrnuti: *vladajuća se kultura u politiku prevodi kao krajnja desnica*. U položaju kad stranački establišment čine samo desne stranke – od «socijaldemokratskog» desnog centra do liberalne desnice i nadalje do krajnje desnice – vrlo je opasno što je vladajuća («nacionalna») kultura krajnje desna: u značajnim pitanjima, naime, takozvano «civilno društvo» zastupa ju institucije nacionalne kulture.

Poplava desničarenja

Krajnja desnica tako dobiva, u već i onako desnom kontekstu, neproporcionalno veliko značenje – veće no što je njena stvarna potpora u državnom tijelu. To, dakako, snažno utječe na javno mnijenje, a može djelovati i na način «samoozbiljujućeg proročanstva», itd.

Kako tumačite eskalaciju ekstremnih, posebno radikalnih desnih stranaka u Europi?

– Svjetski je sustav kapitalizma u krizi. Neoliberalna strategija, kojom su krizu ublažavale bogate zemlje sistemskog centra, došla je, čini se, do svojih granica. Kriza se zaoštava, tradicionalne stranke (socijaldemokrati, liberali i konzervativci) gotovo unisono i nadalje vrte neoliberalnu ploču. Posebice skupine, koje krizu ponajvećma osjećaju, tragaju za novim opcijama... Le Pen je u priličnoj mjeri arhaična figura, pa ipak se za njega glasovalo: i to nezaposleni, dio radništva i dio mladeži. Drugim riječima, upravo oni koje kriza u najvećoj mjeri ugrožava. Sadašnji trendovi pokazuju da bi neke, dosada siromašnije zemlje, mogle biti sposobne

Kod drugoga vidimo prostaštvo kako u sebi samima ne bismo vidjeli dobrovoljno sluganstvo

sustići zemlje bogatog centra – Indija, Kina, azijski Pacifik, postsocijalistička Europa... Razlike između bogatih zemalja i barem nekih siromašnih zemalja smanjuju se – razlike unutar zemalja, međutim, posvuda se dramatično uvećavaju... Kada bi se to tako i nadalje razvijalo, «država blagostanja» postala bi samo povijesna epizoda i osobitost 20. stoljeća. Stoga oni, koji su se nauživali dobrobiti državnog blagostanja, nastoje spriječiti da se «to tako i nadalje razvija». Riječ je upravo o nižim i srednjim staležima zapadne Europe. A kako na raspolaganju nema nikakve lijeve opcije, nasjedaju desnim demagozima.

Arhaične statusne hijerarhije

Kako znanstvena i akademska zajednica legitimiraju fašizam?

– «Znanstvena i akademska zajednica» hijerarhije su moći. Njihova je specifičnost u tome, što *nisu* hijerarhije moderne političke moći, koje barem formalno regulira demokratski proces – nego su arhaične statusne hijerarhije, koje se reproduciraju po načelu kooptacije, a to znači «od gore prema dolje»: gornji sloj odlučuje koga će primiti u svoje redove. Povrh toga, riječ je o hijerarhijama, koje su esencijalno povezane s nacionalnom konstrukcijom. Kako na krizu nacionalne konstrukcije reagira predmoderna struktura moći? Odgovor je, kako se kaže, sadržan u pitanju.

Kako biste definirali suvremeni klerofašizam?

– U Sloveniji to nije teško: riječ je o političkoj poziciji, koja se istodobno nadovezuje na povijesni fašizam, te se zauzima za institucionalizaciju političke uloge Crkve. Sadašnji vrh Katoličke crkve u Sloveniji tvrdi da je kolaboracija između dva rata bila samo borba protiv komunizma i za europsku civilizaciju, te se zauzima da Crkva dobije sva prava u javnom i političkom životu jer otjelotvoruje tradicionalnu narodnu kulturu. Nažalost, popriličan je dio laičkog stranačkog establišmenta na sličnim pozicijama: jedni se zauzimaju za «pomirenje» – drugi manipuliraju pojmom «prevladavajuće religijske okoline». I, da stvar bude još komičnija: riječ je o onom dijelu stranačkog establišmenta, koji za sebe tvrdi da je «ljeвица».

Može li se pravnim sredstvima doista efikasno spriječiti fašistička propaganda i politika?

– Mislim da pravna sredstva nisu dovoljna. Pravnim se sredstvima obično reguliraju ekscesi: s jedne strane postoji opasnost da konfliktnost zbog represivnih sankcija samo još više eskalira; s druge strane, ekscesi nisu nužno opasni jer ih je lako prepoznati.

Indirektna propaganda

Mnogo su opasniji indirektni načini propagande i pranja mozga. Kao, primjerice,

kada slovenska tiskovna agencija objavi da je mozak, koji je pucao ispred palače OZN, bio «azijatskog izgleda» (uz to je izraz «azijatski» u važećem pravopisu označen kao «pothranjen»). Ili kada dopisnica *Dela* izvješćuje da su u frankfurtskoj zrakoplovnoj luci uhićeni naoružani muškarci «arapskog izgleda». To je u mnogo manjoj mjeri uočljivo, o tome ni časno vijeće novinarskog društva neće raspravljati – ali ako se svakog dana šire tako jedva zamjetne manipulacije u stotinu tisuća primjeraka, tada će se, bojim se, to i odraziti na javno mnijenje.

Možemo li otići korak dalje od Benjaminove teze kako je fašizam «estetizacija politike» i pokušati ga, barem na tlu Thompsona i Cece, prepoznati kao estradizaciju politike?

– Svaka epoha ima svoju estetiku: Benjaminova je imala historijsku avangardu, ekspresionizam i «novu stvarnost» – naša ima turbo-folk.

Kako tumačite političku platformu i komercijalni uspjeh turbofolk glazbe?

– Slično kao i uspon ekstremne desnice u zapadnoj Europi: ako je to jedina glazba, koja se bavi «svakidašnjim problemima svakidašnjih ljudi», «svakidašnji ljudi» će je i prihvatiti. Ali, kako je to rekao Adorno: nakon desetljeća zaglupljivanja suvišno je pitanje, što je bilo prvo – loš ukus publike ili debilni programi masovnih medija. To je, dakako, zamršenije pitanje. Ako imate

dovoljno prostora na raspolaganju, iznijet ću vam svoje obrazloženije stajalište: komercijalni proizvodi služe «očekivanjima javnosti», drugim riječima, svoju kvalitetu sustavno potiskuju prema dolje.

Prostaštvo i vlastiti puzni položaji

Zašto je služenje «zahtjevima javnosti» uvijek služenje prostaštva, konformizmu i oportunističnosti? Dakako, ne zato što bi «narod» bio pokvaren, prostački, itd. – kako, barem između redaka, tvrde apologeti medijskog komercijalizma, kada odgovaraju na prigovore o vulgarnosti, te se izgovaraju na «ukus» i «očekivanja» javnosti. Ono što osjećamo kao «prostaštvo», reprodukcija je vladajuće ideologije: u suprotnosti sa stoljetnom tradicijom i u suprotnosti s etimologijom, koja prostaštvo povezuje s nižim slojevima, vulgarnost je učinak vladajuće ideologije: prostaštvo gospodara. Između govora nekog visokog političara i jezika žutog tiska nema nikakve razlike – oba se jezika služe stereotipima pretpostavljenog «zdravog razuma». Učinak prostaštva izniče, kada se vladajuća ideologija pojavi na mjestu na kojem mislimo da nije potrebna: na mjestu na kojem njezina reprodukcija pobuđuje dojam «dobrovoljnog sluganstva». Do istog učinka vulgarnosti dolazi, zanimljivo, i u suprotnom slučaju: ako se ono, što razumijemo kao aroganciju u vlastodržaca, očituje kod govornika za koje mislimo da za aroganciju nemaju pokrića. Ta vrsta prostaštva djeluje «dijalektički»: prostaštvo nije u tome što se netko neopravdano kočoperi – učinak je

prostaštva obrambeni refleks u spoznaji da smo automatski sami spremni nekima priznati pravo na kočoperenje i aroganciju. U tom slučaju kod drugoga vidimo prostaštvo, kako u sebi samima ne bismo vidjeli dobrovoljno sluganstvo. «Automatski» refleks, po kojem bi vlastodršci bili arogantni, a drugi otmjeni probisvijeti, djelovanje je vladajuće ideologije u nama samima. Stoga je, općenito uzevši, učinak prostaštva druga strana osjećaja srida: stid nas je zbog drugih, kada puze, stoga neugodni osjećaj prenosimo nazad na druge, te ih doživljavamo kao «prostake». Ili nas je stid zbog nas samih, kada se zateknemo u istom «niskom» pokretu. U oba slučaja prostaštvo pripisujemo drugima – kako se ne bismo morali suočiti s moći, koju vladajuća ideologija ima nad nama samima i nad drugima. U biti, «prostaštvo» je prvi korak prema psihologizaciji i moralizaciji političkog problema moći i učinkovitosti vladajuće ideologije. Budući da osjećaj «prostaštva» onoga, tko ga osjeća (a osjećamo ga uvijek kod drugih!) zasljepljuje svoj materijalni uzrok, a riječ je o djelovanju ideologije, taj osjećaj pripada djelovanju (vladajuće) ideologije i jedna je od njezinih značajnih mehanizama. Dojam prostaštva automatski je (ideološki) refleks koji u nama izniče kada se pokaže da vladajuća ideologija zaista vlada – a komercijalizam je prostački, kako po svojim metodama, tako i sam po sebi upravo zato jer reproducira vladavinu vladajuće ideologije i stoga se «kladi» na najpouzdanijeg konja, upravo na tu vladajuću ideologiju. A to iznova znači da komercijalizam služi vladajućem monopolu, čime i stranačkom establišmentu već sam po sebi, strukturalno (čak i onda kada se njegovi producenti ne bi «svjesno» ulizivali vlastodršcima). Komercijalizam voli i obnavlja vlast *sans phrase*, drugim riječima, bez nepotrebnih razlikovanja parlamentarnog folklor.

NATO i kulturni rasizam

Kako biste definirali kulturni rasizam?
– Riječ je o onoj vrsti izjava kada se pita: «Jesu li tako glupi ili tako pokvareni?» Navest ću nekoliko primjera – svi govore o istoj temi. «NATO... je savez... za uspostavljanje vrijednosti euroameričke civilizacije» (Milan Kučan u Državnom saboru, 16. siječnja 2002.) – «Željeli bismo s Balkana krenuti u novu, stabilniju okolinu. Učlanjenje u NATO značilo bi konačnu potvrdu...» (Janez Drnovšek, na istoj sjednici Državnog sabora). – «/Kada je riječ o pristupanju NATO-u/ riječ je o pitanju, kojem svijetu želimo pripadati» (Borut Pahor, na programskoj konferenciji ZLSD, 13. travnja 2002.) – «Islamski fanatici žele uspostaviti novu civilizacijsku granicu, a Slovenija leži na prijelomnici svjetova. Mora se

svrstati na stranu civilizacije, stoga mora pristupiti NATO-u» (Dimitrij Rupel, web-stranica Ministarstva za vanjske poslove, 14. siječnja 2002.) – «Slovenija mora pristupiti NATO-u zbog temeljnih vrijednosti, koje savezništvo štiti i predstavlja» (Lojze Peterle, na sjednici Državnog sabora, 16. siječnja 2002.) – «Pristup NATO-u simbolički bi značio konačno razdvajanje Slovenije od Balkana» (Ivo Hvalica, na istoj sjednici Državnog sabora, 16. siječnja 2002.) – Većina stanovništva protivi se gotovo konsenzualnom projektu političkog sloja (u rujnu je 38,5% ispitanika bilo ZA pridruživanje Sloveniji savezu NATO, PROTIV 39,4%, a 22,1% bilo je neodlučnih). Politički je stalež spreman ljude numpupati kulturalističkim rasizmom, samo zato da bi poduprli njegov projekt... Pitanje, vjeruju li sami u to što govore, suvišno je: oni to rade.

Vidite li kraja nacionalnoj državi i njenu (nerijetko militantnom) etnografskom narcizmu?

– Nacionalnu je državu demontirala neoliberalna politika «globalizacije». Ne smijemo zaboraviti da su u toj demontaži sudjelovale nacionalne političke elite. Pojava, dakle, nije tako nova: tako su djelovale već i postkolonijalne lokalne elite – bez takva njihova djelovanja ne bi bilo moguće ono što smo nekad nazivali «neokolonijalizmom». Samo što su danas dimenzije mnogo veće. Mislim da treba nadići jednostavnu opoziciju «globalizacija/nacionalna država» – i početi radije govoriti o «neoliberalnoj politici globalizacije» nasuprot kojoj bismo morali uspostaviti neku drugu globalnu politiku u interesu čovječanstva. Ni to nije ništa novo: prvi je eksplicitni pokušaj bio *Komunistički manifest*.

Po vašem mišljenju, treba li HRT odgovarati pred Europskim sudom zbog prenošenja koncerta s eksplicitnim ustaškim porukama?

– Ne, ja vjerujem u unutarnja rješenja. Vjerujem i da je Hrvatska danas sposobna da sama riješi taj svoj problem.

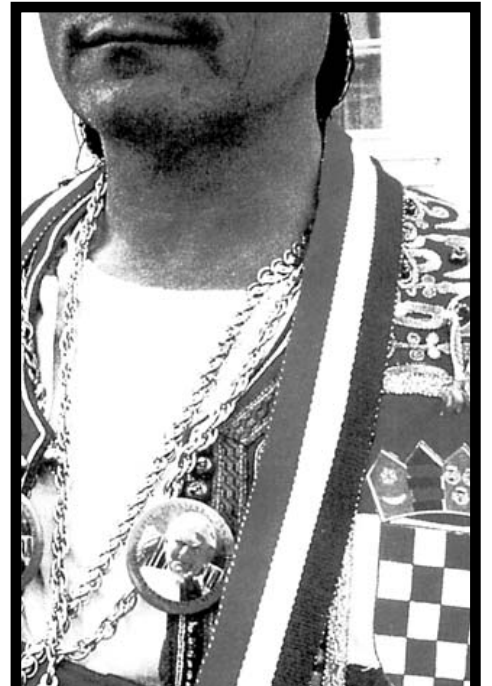
Defašizacija

Vidite li mogućnost deustašizacije, posebice medijske, u Hrvatskoj?

– Dakako: ja još imam vrlo visoko mišljenje o medijskoj sceni u Hrvatskoj. Moguće je to tako vidjeti «izvana». U Sloveniji, međutim, ne bih mogao nabrojati ni pet neovisnih medija. Za Hrvatsku bih ih, mislim, mogao nabrojati. Ali neću, da ne bih nekoga zbog površnosti zaboravio....

Biste li američku vanjsku politiku Georgea Busha mlađeg okarakterizirali kao fašistoidnu?

– Povijesne su analogije opasan način mišljenja. U Drugom svjetskom ratu fašističke su se snage upustile u bitku za svjetsku prevlast u vrijeme uspona hege-

**desno
do dna**

monije SAD-a. Predsjednik Bush mlađi nastoji spasiti hegemoniju SAD-a vojnim sredstvima u vrijeme kada je ta hegemonija na kraju snaga. Nacistički je rasizam bio «biološki», arhaičan, bio je rasizam 19. stoljeća. Bushov kulturalizam je ideologija 21. stoljeća.

Možete li na primjeru Palestine prokomentirati medijsko opravdanje političkih i vojnih poteza Izraela?

– Posvuda svijetom mediji su danas zarobljenici vladajuće ideologije – ili čak ideologije vladajućih. To se pokazalo već, primjerice, prigodom manifestacija u Seattlu: tek su rijetki mediji bili sposobni autonomno reagirati na neočekivane događaje, a još su ih rjeđi korektno komentirali. Vrlo je opasno što mediji slijede dekadentnu službenu politiku. Time umanjuju mogućnosti za rješenje sadašnje krize političkog sustava: rješenje će nadoći od čimbenika koji djeluju *izvan* stranačkog sustava – i koji se moraju boriti da ih mediji koliko-toliko korektno prikažu. Prava se politička borba danas odvija oko toga tko će svojom politikom uopće moći dospjeti u javnost. Mediji igraju tu odlučujuću ulogu: i nadalje se može održavati stranački monopol nad javnim debatama – ali mediji isto tako mogu u javnost propustiti i povezanosti i nove ideje iz alternativnih prostora društvenosti. ☒

*Sa slovenskoga prevela
Ksenija Premur*

Između govora nekog visokog političara i jezika žutog tiska nema nikakve razlike – oba se jezika služe stereotipima pretpostavljenog «zdravog razuma»

Davor Gjenero i Nenad Zakošek

Povratak u devedesete?

Davor Gjenero: Da je Hrvatska imala bilo kakvu lustraciju 1990. godine, tipovi poput Bobetka bi nestali s javne scene

Omer Karabeg

Gospodine Gjenero, da li vas atmosfera koja je nastala u Hrvatskoj nakon podizanja haške optužnice protiv generala Janka Bobetka podsjeća na Tuđmanova vremena, posebno na atmosferu koja je vladala nakon akcije Oluja?

– **Davor Gjenero:** U nekoj mjeri da. Mislim da je najvažnije primijetiti da ta atmosfera govori o tome da je projekt pogodbene tranzicije, što ga vodi vlada gospodina Račana, definitivno propao. Lako je vidjeti da je i kroz medije i kroz djelovanje političke arene, neposredno nakon objavljivanja optužnice, stvorena radikalno antipluralistična klima, pa se nekoliko dana praktički nitko nije usuđivao jasno reći da je Hrvatska obvezana međunarodnim, ali i političkim obvezama, koje je preuzela ova administracija, da raščisti probleme s ratnim zločinima koji su činjeni s hrvatske strane. Tek je mudar državnički govor predsjednika Mesića promijenio atmosferu u zemlji. Tek nakon što je Mesić upozorio na to da Hrvatska, ako želi funkcionirati kao normalna demokratska država, mora ispunjavati svoje međunarodne obaveze i da sebe radi mora raščistiti s ratnim zločinima nestalo je to umjetno stvoreno jedinstvo.

– **Nenad Zakošek:** Moram priznati da je nakon prvih reakcija na optužnicu i nakon Vladine odluka da se ide u spor s Haškim sudom moja prva misao bila – Bože moj, vratili smo se u devedesete godine. Djelomice su mediji, ovaj put pretpostavljam neudirigirano, pridonijeli tom dojmu. Ali, mediji su vrlo brzo pripomogli da dođe do diferenciranja, da se čuju disonantni glasovi. Bez obzira što je postojao pritisak, i osobno sam ga osjetio, mnogi intelektualci, odvjetnici i javni akteri, tu uključujem i sebe, zauzeli su vrlo kritično i diferencirano stajalište i to su prenijeli mediji što se ni u kom slučaju ne bi moglo dogoditi devedesetih godina.

General-pravednik i predsjednik-izdajnik

– **Davor Gjenero:** Mislim da je profesor Zakošek u pravu kad kaže da je bilo reakcija koje su bile implicitno suprotstavljane politici homogenizacije. Bilo je stručnoga govora o tome što su hrvatske obveze prema Haškom sudu i da Hrvatska ne može izbjeći provoditi svoje obveze. Činjenica je, međutim, i to da su mnogi ljudi percipirali kako je politička igra previše opasna da bi govorom o nužnosti suradnje s Haškim sudom bez potrebe izlagali kožu u političkoj areni i time u krajnoj konzekvenci davali argumente desnim radikalima za zaoštavanje krize. Mislim da se time može objasniti činjenica da se nije oglasio dio medija i dio ljudi koji inače u javnosti nastupaju sa nezavisnih pozicija.

Kako tumačite činjenicu da su sve institucije vlasti, osim predsjednika Mesića, kao i sve političke partije, i opozicijske i one koje su na vlasti, stale iza generala Bobetka?

– **Nenad Zakošek:** Nisam siguran koliko imate uvida u ovdašnju situaciju. Što znači stati iza generala Bobetka, jer taj je čovjek svašta govorio, tu je bilo svakojakih gluposti i nepovezanih stavova. Činjenica je da su se Vlada i Sabor u početku re-

Nenad Zakošek: Mislim da bi u ovom trenutku bilo najopasnije kad bi se u vrtlogu emocija i nacionalističke mobilizacije sasvim raspala sadašnja koalicija i kad bismo ponovo dobili desnu vladu u Hrvatskoj. To bi onda doista bila restauracija

lativno unisono opredijelili za osporavanje optužnice i za zaštitu Bobetka što ne znači da su sasvim stali iza njega i da su potpisali sve njegove stavove. Međutim, nakon intervencije predsjednika Mesića nastala je druga situacija – počelo je opredjeljivanje za i protiv njegova istupa. I tu sad imate čitav raspon reakcija od HDZ-a i Pašalićeva bloka, koji traže Mesićev opoziv i govore o tome da je njegov istup skandal, preko reakcija Budiše i njegove Hrvatske socijalno liberalne stranke, koji to također smatraju skandalom, ali imaju neke druge prijedloge, do Hrvatske narodne stranke i Socijaldemokratske partije koji su izričito rekli, koliko god je to možda neiskreno, zato što prije toga nisu tako jasno iskazali takav stav, da zapravo nema razlike između njihove i Predsjednikove pozicije. To je jedna stvar. Drugo, reagirali su mnogi komentatori – ovdje ću spomenuti Ivana Zvonimira Čička (koji je po meni napisao značajan tekst) – koji su navodili dijelove optužnice i govorili o kojim je zločinima riječ i koliko je civila stradalo. Čini mi se da kritičke snage doista izlaze iz defenzive.

Međutim, nakon istupa predsjednika Mesića na njega se sručila lavina uvreda. Ovih dana sam pročitao da ga hrvatski branitelji čak nazivaju veleizdajnikom. Dakle, legalni predsjednik države nazvan je veleizdajnikom samo zato što je rekao da Hrvatska treba da poštuje svoje međunarodne obaveze, a koliko znam, niko na to nije reagovao.

– **Nenad Zakošek:** Tu ste u pravu, čak postoji prijedlog HDZ-a i još nekih desnih stranaka da se ide na opoziv Mesića. Čujte, takvi su politički odnosi u Hrvatskoj, to nije ništa novo. Mesić je vrijedan u raznim prilikama prilikom obavljanja svoje dužnosti.

Ali nikad nije nazvan veleizdajnikom, koliko znam.

– **Nenad Zakošek:** Pa nisam siguran. Mislim da ga je Šeks tako nekako nazvao. Možda ne veleizdajnikom, ali Mesić je svakako dobivao od HDZ-a takve epitete.

Zbog svjedočenja u Haagu već prije su ga sumnjičili da radi protiv interesa Hrvatske. Uostalom, načelni stav desnice je da je čitava ova vlast zapravo izdajnička, ne samo Mesić. Svi oni marševi i demonstracije, kojih smo bili svjedoci prošlih godina, imali su parolu da tu izdajničku vlast treba maknuti.

Grijesi biološke tranzicije

– **Davor Gjenero:** Mislim da postoji ozbiljna opasnost da se pod desno-radikalnim pritiskom kriminalizira proces hrvatske suradnje s međunarodnim sudom u Haagu. Dio desnih radikala tvrdi da do optužnice protiv gospodina Bobetka ne bi ni došlo da Hrvatska nije najprije ilegalno, kako oni tvrde, a poslije kroz Vladin ured za suradnju s Haškim sudom dostavila tom sudu dio dokumentacije s oznakom državne tajne. Tu se, prije svega, optužuje predsjednika Mesića da je on dostavljao transkripte i druge kompromitantne dokumente Haagu. Predsjednik Mesić bi se mogao naći u relativno neugodnoj situaciji ako se u Saboru pokrene postupak utvrđivanja njegove ustavne odgovornosti. Desnica će tvrditi da je svojim nastupom djelovao protiv jedinstva vlasti, ugrozio poziciju Hrvatske u inozemstvu i svojim obraćanjem narodu iskočio iz ustavnih ovlasti. Da bi opoziv mogao biti pokrenut, oni bi morali skupiti dvije trećine glasova u parlamentu, što oni ne mogu, ali mogu inicirati vrlo neugodnu političku raspravu unutar stranaka današnje koalicije. Za razliku od profesora Zakoškeka, nisam tako uvjeren da je glavna stranaka vladajuće koalicije, Socijaldemokratska partija, tako nedvosmisleno stala na stranu predsjednika Mesića. Čini mi se da se radi o taktičkom potezu, a da premijer Račan, što sam, što posredstvom svog najbližeg suradnika gospodina Gorana Granića, pokušava delegitimirati postupke predsjednika Mesića i javnosti poslati implicitnu poruku kako do povećanog međunarodnog pritiska na Hrvatsku da ispunji svoje obveze prema Haškom sudu

ne bi došlo da nije bilo pukotine u hrvatskoj izvršnoj vlasti koju je navodno prouzročio Mesić svojim istupom.

Mislite da premijer Račan igra dvostruku igru?

– **Davor Gjenero:** Po mom mišljenju gospodin Račan snosi golemu političku odgovornost za neuspjeh ove administracije. Da je Hrvatska namjeravala postati ozbiljnom tranzicijskom državom, ona je nakon smjene vlasti 3. siječnja 2000. godine morala provesti ozbiljan unutarnji lustracijski proces. Morali su biti otklonjeni grijesi počinjeni u prethodna tri totalitarna ili autoritarna poretka i iz javnoga života uklonjeni ljudi koji su u različitim periodima zagovarali autoritarne ili totalitarne političke koncepte. U Hrvatskoj se to nije dogodilo ni u naznaci, nego se tranzicija dogodila biološki – silnik je umro, opozicija je dobila vlast na pladnju i nastavila se pogadati s nositeljima autoritarnoga poretka. Vijeće Europe je još 1996. godine u svojoj rezoluciji upozorilo da novim demokracijama prijete baršunasta restauracija totalitarnih poredaka, ne provedu li lustracijski proces. Hrvatskoj se, kroz Bobetka i kroz to što danas 60 posto hrvatskih građana osuđuje predsjednika Mesića, dogodila baršunasta restauracija autoritarnog i totalitarnog mentaliteta tuđmanovskog režima. Tuđman je danas živ i oni koji su bili nositelji njegova protodemokratskog režima danas ponovo dominiraju javnošću zbog toga što je gospodin Račan promašio u konsolidaciji demokratskog poretka.

Put u izolaciju

– **Nenad Zakošek:** Mislim da ne možemo zagovarati lustraciju. Meni se čini da s tim revolucionarnim metodama ne bismo mogli daleko dogurati, završili bismo u kaosu. Riječ je o nečem drugom. Mislim da Hrvatska ima dvostruko tešku baštinu. Ona, s jedne strane, mora da izađe na kraj s posljedicama nekadašnjeg komunističkog režima, a, s druge, s posljedicama raspada jugoslavenske države i načina na koji je

stvorenja hrvatska država, prije svega, sa kršenjem ljudskih prava i zločinima koji su u tome počinjeni, a da istodobno ne dovede u pitanje legitimnost oba ta procesa – raspada komunizma i formiranja nezavisne, samostalne hrvatske države. Uvijek sam tvrdio da nova vlast, ali ne samo ona nego ni intelektualci i drugi društveni akteri, nisu bili u stanju formulirati jasnu alternativnu poziciju. Riječ je o tome da se u odnosu na proces osamostaljenja Hrvatske, na rat koji se dogodio u Hrvatskoj, nisu jasno iskristalizirale alternativne pozicije u odnosu na ono što su HDZ-ova vlast i Franjo Tuđman zagovarali, a oni su zapravo zagovarali to da Hrvati nisu činili zločine i, ako su nešto i učinili, onda je to bilo legitimno i nitko nema pravo to preispitivati. Riječ je, dakle, o hipoteci zločina koji su se dogodili tijekom oslobodilačkog rata u Hrvatskoj koji dovode u pitanje legitimnost procesa osamostaljenja. Mislim da su hrvatski građani s pravom ponosni na to što su uspjeli, kao slabija strana, izboriti se za samostalnost i obraniti se od nadmoćnijeg neprijatelja. Ali ujedno su postali žrtva, ja bih to tako nazvao, izvjesnog nacionalističkog narcizma što su ga Tuđman i HDZ pothranjivali, jer su stalno govorili – ako je osamostaljenje bilo legitimno, onda mi nismo mogli počinuti nikakve zločine. Tu su zakazali ne samo vlada nego i mediji i intelektualci koji nakon 3. siječnja 2000. godine nisu omogućili da se to raščisti. Međutim, kako gospodin Gjenero govori o restauraciji, mislim da bi u ovom trenutku bilo najopasnije kad bi se u vrtlogu emocija i nacionalističke mobilizacije sasvim raspala sadašnja koalicija i kad bismo ponovo dobili desnu vladu u Hrvatskoj. To bi onda doista bila restauracija.

– Davor Gjenero: S tim se slažem, ali smatram da je za činjenicu da je HDZ danas snažniji nego što je ikad bio u posljednjih pet-šest godina najveći krivac sadašnja vlada koja nije bila spremna niti sposobna započeti ozbiljno rastakanje Tuđmanova autoritarnog poretka. Kad sam govorio o lustraciji, mislio sam na katastrofalnu hrvatsku sudbenu vlast i na katastrofalnu hrvatsku javnu upravu koja je regrutirana mimo svakog kriterija sposobnosti, znanja i kompetentnosti i koja je nastavila potpuno neizmijenjeno funkcionirati nakon 3. siječnja 2000. godine. Mislio sam i na to da se jedan dio ljudi koji je sudjelovao u kreiranju totalitarnog poretka kroz medije i političke nastupe trebalo zamoliti da nestanu s političke scene. U ozbiljnim tranzicijskim zemljama to se dogodilo i učinci su uglavnom bili povoljni. Bojim se da nam neizbježno slijedi izolacija koja je počela sa slučajem Ante Gotovine, ne samo zbog toga što ne vidim način da se zaustavi restauracija nacionalboljševičkog poretka što ga personaliziraju gospodin Sanader i njegov HDZ nego i zbog toga što ova administracija nije sposobna europeizirati Hrvatsku.

Ime rata, generali i židovska imovina

Ako se slažete da se vratimo atmosferi koja je nastala u povodu optužnice protiv generala Bobetka. Meni se čini da nikada takva homogenizacija ne bi bila postignuta da optužnica protiv generala Bobetka nije shvaćena kao napad na Domovinski rat. Zašto je to tako protumačeno?

– Nenad Zakošek: Moram priznati da nisam prostudirao optužnicu, pa se ne smatram sasvim kompetentnim komentirati je. Specifičnost ove situacije je što imamo posla s čovjekom koji ima 83 godine, koji ima aureolu nekog partizanskoga generala, koji je bio načelnik Glavnog stožera Hrvatske vojske i koji je osobno odlučio ne ponašati se kooperativno, nego zauzeti ofenzivan stav prema haškoj optužnici. U ovom slučaju jako je važna njegova osoba i način na koji je postupio. Da je Bobetko drukčije postupio, i da je pokazao kooperativnost, ne bismo imali ovu situaciju.

Ali i Vlada je indirektno rekla da je to napad na Domovinski rat.

– Nenad Zakošek: Da, naravno. U trenutku kada je vidjela koje su joj opcije i

ona je krenula u potezanje političkih argumenata. Da se optužnica protiv Bobetka pojavila u prvim mjesecima nakon što je sadašnja vladajuća koalicija preuzela vlast, bilo bi također mobilizacije, ali bi ishod bio sasvim drukčiji, u to sam uvjeren. Ovakom optužnicom se pojavila u trenutku kada je Vlada slaba, jer nisu provedene reforme, jer nema ekonomskih i socijalnih učinaka. Tako da mislim da je doista riječ o djelovanju iz nužde koje u sebi sigurno ima i manipulativnih elemenata.

Kako vi, gospodine Gjenero, tumačite činjenicu da je optužnica protiv generala Bobetka protumačena kao napad na Domovinski rat?

– Davor Gjenero: Ne želim upotrebljavati termin Domovinski rat, jer je to groteskni, staljinistički termin koji je gospodin Tuđman donio u svom general-skom kovčegu i ostavio nam ga za vratom. Gospodin Bobetko je u svakom slučaju groteskna figura i ni u kom slučaju ga ne možemo vezati za obrambeni rat u Hrvatskoj. Obrambeni rat u Hrvatskoj su dobili generali Tus i Špegelj. Gospodin Bobetko je preuzeo zapovijedanje Hrvatskom vojskom nakon što je potpisano sarajevskom primirje i nakon što je Hrvatska kao država obranjena. Drugo, Bobetko nije nikakav partizanski general. Bobetko je niži oficir partizanske vojske, ranjen u Drugom svjetskom ratu u završnim ope-

Davor Gjenero: Bobetko je u krajnjoj konzekvenci vrlo sumnjiva osoba. Taj gospodin, koji se predstavlja kao najstariji europski antifašist, bez ikakva krznanja svojim domom naziva ljetnikovac ugledne židovske obitelji koji su ustaše rekvirirale i u koji se uselio kao oficir JNA, na isti način kao što se u drugu židovsku vilu uselio njegov pajdaš Franjo Tuđman

racijama kod Dravograda, što mu daje poseban status u ovim neohrvatskim, profašističkim pričama o zločinu nad hrvatskim narodom kod Dravograda i Blajburga. Bobetko je, dakle, u krajnjoj konzekvenci vrlo sumnjiva osoba. Taj gospodin, koji se predstavlja kao najstariji europski antifašist, bez ikakva krznanja svojim domom naziva ljetnikovac ugledne židovske obitelji koji su ustaše rekvirirale i u koji se uselio kao oficir JNA, na isti način kao što se u drugu židovsku vilu uselio njegov pajdaš Franjo Tuđman.

– Nenad Zakošek: Ali to su radili svi partizanski kadrovi. To je radila komunistička vlast. To ima veze s načinom na koji su se komunisti odnosili prema ustaškim, fašističkim zločinima

– Davor Gjenero: Govorim o tipu mentaliteta koji ta gospoda predstavljaju. Samo o tome, ni o čemu drugom. Da je Hrvatska imala bilo kakvu lustraciju 1990. godine, tipovi poput Bobetka bi nestali s javne scene.

Homogenizacija i Vladin strah od Haaga

Kažete da je Bobetko groteskna figura. Međutim, on je sad nacionalni heroj. Zašto je toliki dio hrvatske javnosti stao iza njega, zašto se Vlada stavila na čelo njegove odbrane ako je on groteskna figura?

– Nenad Zakošek: Mislim da je riječ o nekom specifičnom stjecaju okolnosti, Bobetkovu ponašanju i simboličkim vrijednostima koje su u njega projicirali mediji i desnica. Slažem se da on nije imao značajniju vojnu ulogu, ali je ipak bio načelnik Glavnog stožera Hrvatske vojske.

– Davor Gjenero: Taj gospodin je vodio dvije vojne operacije – *Miljevački plato* i *Maslenica* koje su bile dio Tuđmanove predizborne kampanje. Dio hrvatske političke arene homogenizirao se oko Bobetka po tuđmanovskom tipu političkoga mentaliteta, a Račanova vlada, koja se ponaša kao vlada kontinuiteta, brani ga na isti način na koji bi branila gospodina Tuđ-

mana da je nadživio smjenu vlasti i našao se u poziciji da Haški sud traži njegovo izručenje zbog zapovjedne odgovornosti za zločine koji su činjeni po Bosni i Hrvatskoj.

Prema ispitivanju javnog mnijenja, velika većina hrvatskih građana protivi se izručenju Bobetka čak i po cijenu da Hrvatska zbog toga dobije sankcije. Slušamo izjave hrvatskih građana koje nevjerojatno liče onima koje smo mogli čuti u Srbiji u Miloševićovo vrijeme, u smislu – važno je sačuvati nacionalni ponos, pa makar i gladovali. Mislite li da su takve reakcije posljedica medijske propagande ili je riječ o nečemu što je duboko ukorijenjeno u ljude?

– Nenad Zakošek: Mislim da je to posljedica konfuzije koja je nastala kao rezultat ofenzive desnice i politike vlade. Kako bi obični građani mogli drukčije reagirati, ako predstavnici Vlade kažu da je to napad na Domovinski rat? Meni se čini da je glavni problem u tome što u hrvatskom društvu nema konsenzusa oko temeljnih vrijednosti na kojima je nastala hrvatska država, a ja mislim da se do toga moglo doći kritičkim odnosom prema našoj najnovijoj prošlosti, preispitivanjem zločina, ali i isticanjem zasluga za nastanak hrvatske države. To se nije dogodilo zbog toga što je desnica zlorabila svoje zasluge u obrambenom ratu i nastojala da njima pokri-

desno do dna

– Nenad Zakošek: Mislim da će desnica ili ekstremna desnica u načelu braniti stav da nikakav međunarodni sud nema što ovdje raditi, uključujući i srpske zločine.

Po toj logici oni bi onda trebalo da se zalažu da Haški tribunal ne treba da sudi ni Miloševiću.

– Nenad Zakošek: Ovdje nema nekih velikih simpatija za taj sud. Možda je u Bosni drukčije, ali nisam primijetio da u Hrvatskoj ima nekog prevelikog interesa za procese protiv počinitelja zločina, prije svega iz Srbije, koji su okrivljeni za zločine u Hrvatskoj, a kad je riječ o suđenju počiniteljima zločina u Bosni, tu nema nikakva interesa.

Ali, koliko znam, iz Hrvatske se itekako zamjera Haškom tribunalu što nije privo "Vukovarsku trojku", prije svega Vesselina Šljivčanina.

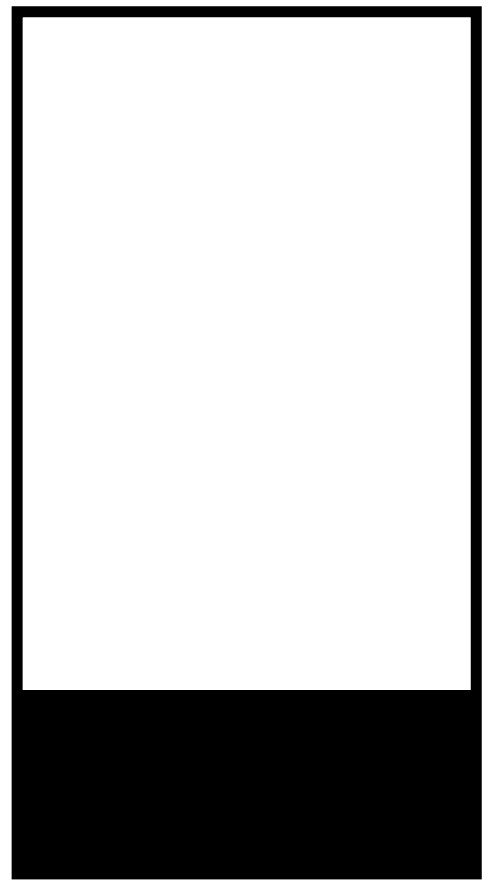
– Nenad Zakošek: Da, sigurno. U načelu postoje očekivanja. Hrvatska je bila jedna od prvih zemalja koja je tražila da se osnuje jedan takav sud, na to je nedavno upozorio i predsjednik Mesić, ali je onda pod utjecajem manipulacije kojoj je hrvatska javnost bila izložena tijekom devedesetih, jedan značajan dio komentatora, medija, a onda i samih građana, izgubio sposobnost razlučivanja.

I na kraju, mislite li da će visoki stepen nacionalne homogenizacije, koji je sada postignut, ostaviti dublji traga na političke procese u Hrvatskoj?

– Davor Gjenero: Mislim da je ta homogenizacija kratkotrajna i da polako nestaje. Ono što mene, međutim, brine, to je što Hrvatska nije naučila da se međunarodni ugovori moraju poštivati i onda kada nam ne odgovaraju, da zakone valja provoditi i onda kada nam nisu najugodniji i da nije istina da je iznad Sabora, kako su zastupnici ovih dana patetično govorili, samo bog. Iznad Sabora su Ustav, zakoni i međunarodni ugovori.

– Nenad Zakošek: Vidim glavni problem ne toliko u tome što nismo u stanju razlučiti što su obveze Hrvatske u odnosu na međunarodne aktere i međunarodne ugovore, nego u tome što nismo u stanju kritički sagledati vlastitu prošlost i raščistiti sa zločinima koji su počinjeni. Zbog toga Hrvatska ostaje podijeljeno društvo, društvo unutar kojeg nema temeljnog konsenzusa i u kome jedan dio društva, desnica, zlorabi situaciju da bi nametao svoje interese. I dok god se to ne razriješi, Hrvatska će biti bitno hendikepirana. Ova sadašnja homogenizacija neće ostaviti trajne posljedice, ona je tek simptom jednog dubljeg nedostatka hrvatskog društva koji je vjerojatno dugotrajniji. ■

* Razgovor je emitiran u emisiji *Most* Radija Slobodna Evropa.

Hrvatski poučak

Desnica i ljevica ponekad nalikuju jedna drugoj kao da su jednojajčani blizanci s različitom bojom očiju i tipom gestikulacije. Ne zbog tzv. povratka desnice, nego zbog neprovedene treće modernizacije

Sanjin Dragojević

V eć je uobičajeno zadnjih par godina govoriti o «povratku europske desnice», pri čemu se podrazumijevaju dvije početne pretpostavke. Ponajprije da je riječ o radikalnoj desnici koju obilježava potpuni animozitet prema drugome s obzirom na dominantnu kulturu koja se definira uglavnom kao skup pozitivnih stereotipova. Pritom se, kao povezan postupak u obliku koncentričnih lažno-zaštitnih membrana šire negativni stereotipovi o drugome, bez obzira kako se različito definirala: etnički, vjerski, jezično, rasno ili drukčije. Druga pretpostavka je da je zapravo riječ o zapadnim europskim zemljama tzv. razvijene demokracije pa otud i jest riječ o pojavi koja duboko zabrinjava. U tome smislu, kao što je znano, u posljednje vrijeme više zemalja biva navođeno: Austrija, Francuska, Nizozemska, Italija, ali i neke druge.

Za zemlje u tranziciji veća ili manja isključivost prema drugome gotovo je karakteristična i već postoji značajan broj ne samo članaka nego i cjelovitih publikacija

koje su posvećene toj temi. U tome smislu, desnica iz njih nije nikud ni odlazila niti se vraćala nego je njihov trajni i vjerni stanar. Treba opet napomenuti da i zapadne političke analitičare nemilo zna iznenaditi činjenica da tzv. radikalno desne stranke znaju dobiti manje glasova u ovim potonjim zemljama negoli je to slučaj na Zapadu. U isto vrijeme, prema određenim istraživanjima Vijeća Europe zemlja koja ima najbolje riješen odnos prema nacionalnim manjinama na kontinentu je Mađarska smetnu li se, pošteno je reći, neki na baš do kraja domišljeni postupci prema Romima. Slika izgleda nije baš jednostavna i jednoboja i svugdje ima svega lošeg. Pa ipak nije tako.

Treća modernizacija

Kad su u pitanju tranzicijske zemlje optiku i prosudbe čisti njihova uspješnost u provedbi tzv. treće modernizacije, dok – kad je u pitanju zapadni svijet – ključnim ostaje održavanje marginalnog političkog utjecaja radikalne desnice i nemogućnost ukidanja stečevina višedesetljetnog napora da se usuglase nacionalne kao i europska politika promicanja i očuvanja različitosti, i to one utemeljene u nasljeđu i tradiciji kao i one novonastale, uzrokovane migracijama i naseljavanjem. Čini se da je ovo razlikovanje posebno poučno u slučaju Hrvatske. Upravo ovdje se vidi da desnica i ljevica ponekad nalikuju jedna drugoj kao da su jednojajčani blizanci s različitom bojom očiju i tipom gestikulacije. I upravo ova činjenica, a ne tzv. «povratak desnice» čini položaj Hrvatske različitim kako prema zapadnoeuropskim zemljama, tako i prema onim tranzicijski uspješnim.

I dok su neke i od naših susjeda uspješno završile proces treće modernizacije (prva je bila ona koja je naročiti uzlet imala od sredine devetnaestog stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata – koju se obično smatra više ili manje uspješnom; druga je pak ona nakon 1945. do sloma komunizma – koja se obično prosuđuje manje uspješnom) za Hrvatsku se to, na žalost, ne može tvrditi. Dapače, još nisu jasni pravac, ritam i obilježja modernizacije. I upravo to onemogućuje jasno razlikovanje ljevice i desnice kako devedesetih tako i danas. I dok se za vrijeme pokojnog predsjednika Tuđmana s pravom prigovaralo da je uveo oblik vlasti posve nalik crvenim režimima u njihovim rigidnim fazama, današnjoj vlasti se, istina, priznaje kako je zemlju otvorila i normalizirala, ali ne i modernizirala.

Zaobilazanje ključnih pitanja

Primarne zadaće ostavljene su po strani već više od deset godina, tako da građani ove države ne u kojem segmentu ne mogu raspoznati koji se scenarij razvoja nudi. Ostaje nam, uglavnom, da svoje simpatije vezemo uz boju očiju ključnih pripadnika kako ljevice tako i desnice, te da se priklonimo dražem nam tipu političke retorike. Međutim, kako je vrijeme koje je proteklo relativno dugo ne treba čuditi paradoks da su i retorike sve sličnije pa čak i stavovi koji, gle čuda, brižljivo zaobilaze ključna pitanja naše sadašnjosti: jasnu ekonomsku politiku, administrativni preustroj zemlje s naglaskom na regionalnom razvoju (svidalo se to kome ili ne), izgradnju novog pravosuđa (u čemu se zastoj upravo plaća golemim kamatama), aktivan i konstruktivan odnos prema zemljama jugoistočne Europe i drugih. Nemogućnost radikalne promjene stanja s obzirom na poželjan i prepoznatljiv model razvoja (za što su sve tranzicij-

desno do dna

ski uspješne zemlje bile sposobne) dovela nas je u stanje malodušne izgubljenosti gdje i vlast i građanstvo drhti pred mogućim nemirima, pa i sankcijama. Upravo se stoga u slučaju Hrvatske ne bi trebalo prepustiti bavljenju blaziranom temom «povratka desnice» (koji se, zapravo, i nije zbilo) ali se zato itekako moramo zamisliti nad «povratkom u devedesete» koji se upravo zbiva. Veliki, zamašni i neodloživi poslovi koji se ne obave na vrijeme rade o egzistenciji kako pojedinaca tako i čitavih naroda ili zemalja. Hrvatska je u vezi s tim iznimno poučan slučaj. ▣

Ne TKO, nego ODAKLE govori

Jedna je od mogućih strategija korištenih u slučaju Laibacha žižekijanska prevelika identifikacija (*overidentification*) sa strukturom moći

Marina Gržinić

N edavno mi je postavljeno pitanje na koji nam je način danas razmišljati o navodnim ritualima desničarskih ideologija i retorike korištenim na koncertu grupe Laibach u osamdesetim godinama. Treba li vas podsjetiti? Grupa Laibach pojavila se u kontekstu slovenskog/exjugoslavenskog punk pokreta, no ipak je odmah povezana s «nacizmom» zbog specifičnih umjetničkih izvedbi koje su ih pratile od samog početka. Pjevač grupe nastupao je izrezanih usnica i okrvavljenog lica, u skladu s inzistiranjem na preuzimanju kostima i poze Mussolinija (nosio je pseudovojnu uniformu). Suprotno od standardne muzičke izvedbe, u kojoj se kaos pretvara u novac, a zadovoljstvo publike u frazu «Doći ćemo ponovo», ukočenost i dosljednost Laibachova nastupa uživo dosegli su punu destrukciju fascinantno konstruiranog seta koji je uključivao zastave, rogove, svjetla, projekcije filma u pozadini itd. Napetost nije bila postignuta paralelnom montažom tih elemenata, nego uspostavom odnosa između njih: između filmskog materijala, arhitekture, dizajna pozornice i nastupa uživo. Namjera je bila uništiti sam koncept nastupa rock benda uživo. To je odbacilo svako suvišno slikovito obilježje, pa čak i stvaranje standardne atmosfere, dok na pozornici ostaje samo ono što Laibach smatra da ima posredničku vrijednost. To je također bilo povezivano s nestajanjem klasičnih muzičkih izvođača. Izvođači su

bili u drugom planu, bez ikakve individualnosti ili psihološke dubine, jer – što se više obuzdavaju – osjećaji su jači.

Fantazmički scenarij države

Nakon gotovo dva desetljeća mogu ustvrditi da je jedna od mogućih strategija korištenih u slučaju Laibacha žižekijanska prevelika identifikacija (*overidentification*) sa strukturom moći. Ponašanje baš na način koji otvoreno prikazuje fantazmički scenarij koji je proučavan, potican i impliciran u mehanizmima Države i državnih institucija, ali nije javan. To znači, ako se državne i institucionalne strukture moći oslanjaju na opscenost i promiskuitet te ostaju duboko ukorijenjene u totalitarni model, o kojem je dakako riječ u priči o ovoj umjetnosti i njenoj moći, tad će predložen proces prevelike identifikacije dovesti upravo do prevelikog egzibicionizma države u javnoj sferi. Čak i više, takav čin prevelike identifikacije izveden javno jest, prema Lacanu pa do Žižeka, čin premošćivanja fundamentalne fantazije, koja radikalno dovodi u pitanje naše podvrgavanje strukturama moći.

O oba sam ova problema pisala u povodu rasprave o umjetničkom projektu sr-

pske umjetnice Tanje Ostojić s naslovom: *Bit ću tvoj anđeo (ili prostitutka?)* u kojemu ona izvodi upravo takav čin. Stvar je u tome da se u umjetnosti anđeo vrlo brzo

pretvara u kurvu i ta promjena položaja duboko je strukturalna stvar, a ne jednostavno psihološka igra ili egzistencijalni pothvat. Autentičan čin, prema Žižeku, jest čin koji potkopava prevladavajuću fantaziju, napadajući je sa stajališta društvenog simptoma. Čin nadilaženja fundamentalne fantazije precizno je definiran i iskorišten kao strategija hvalisanja u javnim nastupima Laibacha osamdesetih godina. Inzistiranjem na doslovnom ponavljanju totalitarnih rituala, skupina je uspjela u očitom predstavljanju skrivenog fantazmičkog scenarija socijalističkih totalitarnih rituala.

Autentični i neautentični činovi

Sve ovo danas može izgledati kao gotovo stara priča. I moguće je uočiti neke projekte korištene u susjedstvu onoga što se naziva bivšom Jugoslavijom u mješavini umjetnosti i glazbe, uz ponavljanje rituale i potkopavanje populističke retorike. Moj kritički stav o tim projektima ispravljen je argumentom: Laibach je to radio prije dvadeset godina, zašto dakle ne bismo to učinili ponovo? Upustila sam se u teorijska istraživanja u potrazi za odgovorom, jer populizam ne može pobijediti

populizam. Danas čak i više nego u prošlosti, važno je točno razlikovati autentičan čin nadvladavanja fundamentalne fantazije od neautentičnog čina, koji još i više zamračuje nevidljive tragove praznine, prazni prostor kojemu sve gravitira, državne institucije koje se vrte oko toga, a konzervativna ideologija ustanovila je svoj kredo. Jedna opipljiva politička posljedica takve predodžbe autentičnog čina, inzistira Žižek, jest da u svakoj konkretnoj konstelaciji postoji delikatna čvorišna točka rasprave koja određuje gdje se pojedinac zapravo nalazi. I ta je čvorišna točka predugo u slučaju Laibacha bila odgurivana od interpretacije! Kod Laibacha, kako ja to vidim, riječ je o nesumnjivo dubokoj povezanosti i ukorijenjenosti u poziciji glazbe grupe Laibach unutar pokreta industrijske glazbe u osamdesetim godinama, dakle u najradikalnijem i avangardnom rock'n'roll izumu; to je točka rasprave apsolutne radikalnosti Laibacha, a ne – kako je to moguće pogrešno tumačiti ako krenemo stazom onkraj ponavljanja totalitarnih populističkih rituala – vezati Laibach s bilo kojim «populističkim pokretom». Kad bi to bio slučaj s Laibachom, tad bi sve rezultiralo apsolutnim dvojništvom zamračenih tragova praznine oko koje se okretao socijalistički (komunistički, tranzicijski?) totalitarni sustav.

Kritička izvedba totalitarnih rituala

Inzistiram na toj razlici, preuzetom od psihoanalitičara, jer danas imamo slučajeve u umjetnosti koji koriste samo formulu ponavljanja, kao i zato što mi se ne čini da je dovoljno ponavljati logiku sustava i da će «ponavljanje samo po sebi učiniti svoj posao». Kako je jasno navedeno u prethodnom odlomku, to je apsolutno kriva percepcija Laibachovih ponavljanja totalitarnog rituala. Čak i više inzistiranja na jednostavnoj populističkoj logici imat će efekt nove homogenizacije nacionalnog identiteta u vezi s poricanjem trauma/e u postojećim tranzicijskim društvima. ▣

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Put do škole...

... a putokaza niotkud

Grozdana Cvitan

Na putu prema Bribirskoj glavici ne vodi vas nijedan putokaz pa je nužno naučiti tvrda imena tamošnjih okolnih naselja (tipa Gačezeze, Čista Mala, Lađevci, Krković, Pramatovci) da bi se slijedeći njihove table stiglo do Bribirske glavice. Međutim, ni to nije garancija sigurnog dospjeća do lokaliteta jer mnogi dijelovi ceste nisu označeni ni središnjom crtom, a ona glavna (koja to zaista jest) u jednom dijelu gubi se u makadamu i opet izranja iz njega. U jednom trenutku Glavicu vidite pred sobom, ali teško se odlučujete znači li put do nje cesta lijevo ili desno. A putokaza nema... Ipak, to povremeno ne smeta turistima i upravo u trenutku kad se ekipa u kasno poslijepodne okupila oko ručka (za kojeg je, uz Koraljku kao pomoćnicu, najzaslužniji bio viši kustos Županskog muzeja u Šibeniku Željko Krnčević), četvero nizozemskih turista željelo je čuti koliko su stari nalazi i što zapravo predstavljaju. Ustaje ionako elegantna Josipa Baraka, nesigurna je li gore razgovarati s turistima ili novinarima. Prošle je godine, kažu mi, turista bilo cijelo ljeto i to zaista mnogo. Kako nigdje nema putokaza, svi su bili začuđeni kako toliki ljudi uspijevaju doći do Bribirske glavice. I taman kad su se navikli da oni dolaze ove godine brojnost je opala. Možda o jednostavnim stvarima treba razmišljati i prije nego se zna sudbina projekata za potporu. Među njima za početak najjeftiniji su putokazi i promidžba. Ipak, da bi se došlo do jednog i drugog treba napraviti još mnoge poslove.

Dugo naseljavanje

Na apsolutnoj nadmorskoj visini od 300 metara i relativnoj od 150, Glavica dominira nad krajobrazom, a od većih turističkih odredišta u blizini je Nacionalnog parka Krka i 12 kilometara udaljena od Skradina. Staro središte Šubića u punom procvatu za vrijeme bana Pavla, smatra se, napušteno je iznenada, vjerojatno u vrijeme nekog od prodora Turaka. Za tu tezu jedan od najpoznatijih dokaza jedna je zaboravljena kokoš pod pekom koju su arheolozi pronašli u prošlom stoljeću na jednom od ognjišta srednjovjekovnog grada. Za razliku od naglog odlaska naseljavanje je trajalo dugo, a o tome kako se tamo živjelo dugo i intenzivno uz ostatke arhitekture važan detalj je kolski put utisnut u izderanom kamenu nekadašnje rimske ulice. Govore o tome i brojna groblja koja su oni koji su naseljavali Glavicu ostavili iza sebe – svaka kultura tražila je novo počivalište za svoje mrtve. Za razliku od groblja temelji jednom podignutog hrama poslužili su ranokršćanskoj crkvi i njenim

kasnijim preinakama.

Bribirska glavica iza sebe čuva cijelo stoljeće istraživanja, ponekad samo kao središnje mjesto iz

Pedišić, muzejski savjetnik i Željko Krnčević. Krnčević predstavlja ostatak ekipe: stručni suradnik projekta je Rade Žunić iz Zadra, a sudjelovali su Josipa Baraka iz Zadra, Dubravka Zaninović, Siniša Krznar i Buga Pantlik iz Zagreba, Andrea Laktašić iz Siska – svi diplomirani arheolozi te studenti iz Šibenika i Zadra Petar Antić, Marija Krnčević, Domagoj Mengušić, Koraljka Kusanović, Ivana Mazić i Emil Podrug.

Među njima je i mladi elektrotehničar bez zaposlenja Ivan Pilić iz Drniša kojemu se sviđa posao i društvo vršnjaka. Na terenu je već drugu godinu i uz rad, čini se, obnavlja svoju ljubav prema povijesti. Svi mladi članovi ekipe ističu upravo neku ljubav govoreći o radovima na Bribirskoj glavici.

Kopanje u društvu

Domagoj Mengušić, student povijesti: *Sviđa mi se posao i šefovi, a boravak na Bribirskoj glavici tijekom dva protekla mjeseca smatram dobrom vježbom za rad kojim se u budućnosti namjeravam baviti. Najviše mi se sviđa rekonstrukcija, otvaranje sonde, razotkrivanje grobova... Ipak, uživam u rekonstrukciji. Hodamo okolo, otkrivamo nove stvari, zanimljive, nezanimljive, to kombiniramo. Ovo ljeto je bilo svega pomalo. Radili smo na dva lokaliteta, neolitskom naselju Krivača podno Bribirske glavice i lokalitetu Pećani pored Krkovića gdje radimo na dijelu srednjovjekovne arhitekture. Ovo ljeto smo radili i na tjemenu same Glavice.*

Buga Pantlik ove je godine diplomirala arheologiju, a na Bribirskoj glavici je već drugu godinu: *Lani sam bila prvi put i pukla je ljubav, a zahvaljujući pozivu kolega opet sam tu. Skraćujem njezine biološke lamentacije nad ljepotama Glavice i okoliša: Ove godine s ljudima iz Županijskog muzeja počela sam na Danilu, nastavila na Glavici, a završavamo na Pećanima. Kako smo radili mnogo na grobovima kasnog srednjeg vijeka nalaza uglavnom nema, pa me ove godine najviše razveselilo vođenje dnevnika i dokumentacije iz čega se dalo vidjeti koji posao je ovdje napravljen. Bribir je, zapravo, opet dobio značenje koje mu pripada, koje zaslužuje. Napravili smo sve nacрте i izmjere grobova.*

Petar Antić je brucš zadrskog Filozofskog fakulteta na studiju arheologije i povijesti. On točno zna kad se zaljubio u struku: *Baka me kad sam imao osam godina odvela na Veliku Mrdakovicu. Danas je to nalazište imenovano kao Arauzona i samo obližnji ugostiteljski objekt tog imena upućuje na istraživanje koje je nakon izložbe, kataloga i konzerviranja napušteno do nekih drugih vremena. Ipak, odedavno zanimanje za Arauzonu pokazuje Turistička zajednica Vodice.*

Petar: *Teren je sjajan, ovo mi je već druga godina i rad je super uz šefove i Bugu. Najviše volim upravo kopanje na lokalitetu. Ovo ljeto bilo mi je najzanimljivije na Gorišu i na večernjim sjelima, ali kako izgledaju ona mogu znati samo oni koji budu na njima.*

Da to i nije teško pobrinuli su se stari istraživači koji su za potrebe istraživanja napravili i potrebne objekte. U jednoj od dvije

kuće, što su ih kroz stogodišnju povijest istraživanja lokaliteta Bribirske glavice dali sagraditi fra Lujko Marun i Stjepan Gunjača, nalazi se dnevni boravak ekipe i mala muzejska arheološka zbirka kamene plastike i fragmenata, devastirana tijekom rata, koja se ponovno prikuplja i obnavlja. Muzejsku zbirku uredio je MHAS, a i kuće su njegovo vlasništvo.

Školski primjer

Za jedan od putova prema popularizaciji i punom smislu lokaliteta Bribirska glavica napravljen je projekt *Studia Varvariana*. U njemu je, između ostalog, ponuđen nacrt arheološke (ljetne) škole koja osim spomenutih prostora računa i s devastiranom ali postojećom zgradom napuštene osnovne škole, te blizinom nekih poznatih turističkih odredišta. Što se tiče lokaliteta, osim činjenice da pripada mnogim različitim pretpovijesnim i povijesnim razdobljima od njegovih 75.000 metara kvadratnih u prošlom stoljeću istražena je tek jedna trećina. Uz turistički (koji bi pripomogao dugotrajnom održavanju lokaliteta) i edukativni smisao projekta, njegovi autori Krnčević, Mengušić i Pedišić vide Glavicu kao «idealno mjesto za neku vrstu međunarodne arheološke škole. Svi uvjeti za to postoje, a ovaj je lokalitet školski primjer isprepletanja i uslojavanja građevina iz raznih vremenskih razdoblja... od starijeg željeznog doba do duboko u srednji vijek».

Kako od, kako mladi članovi ekipe kažu, šefova na lokalitetu nalazim samo Krnčevića, on mi govori o projektu kojeg bi uz Županijski muzej u Šibeniku nositelji bili muzej hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita, a očekujući rješenje financijske potpore, kao suorganizatore spominje Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Arheološki odsjek Filozofskog fakulteta iz Zadra, Institut za arheologiju, Hrvatsko arheološko društvo i HAZU.

Redovita, a to znači i ovogodišnja istraživanja financirali su Ministarstvo kulture te Županija šibensko-kninska i grad Skradin. Krnčević: I sad radimo na temelju projekta *Studia Varvariana*. Međunarodna arheološka škola već sad ima sve elemente osim materijalnih da se formira na prostoru lokaliteta Bribirska glavica.

Bogatstvo lokaliteta i nalaza

Proteklo ljeto radili smo sjeverno od tjemena na jednom dijelu gdje je velika vrtača za koju su neki pretpostavljali da je bio antički teatar. Ipak čini se da je riječ o velikoj akumulaciji vode, dakle o velikoj cisterni, ali tome još nismo ušli u trag. Da bi došli do te antičke arhitekture morali smo najprije istražiti srednjovjekovne grobove koji se nalaze u gornjem sloju nad samom antičkom arhitekturom. Grobovi su vjerojatno iz 16. i 17. stoljeća. Ostali radovi odnosili su se na sanaciju konzervirane arhitekture koja je godinama bila zapuštena, a dio je i konzerviran. Studenti su radili na inventarizaciji materijala pronađenih na Bribirskoj glavici te na slaganju lapida, tj. pronađenog obrađenog kamena koje je za vrijeme rata pobacano izvan lapidari-

ja. Uglavnom, Bribirska glavica vraća se u svoj prvobitni, prijelazni izgled.

Znači li to da se planirana škola može jednostavno uklopiti i proširiti u postojeće projekte istraživanja ne samo lokaliteta Bribirske glavice nego i druge?

– Naravno, jer to je zaista prostor u kojem je kopanje uvijek vezano s mogućnošću nalaza. Prošlo smo ljeto počeli i istraživanja na Krivačama – to je neolitsko naselje podno Glavice. Prva istraživanja na tom lokalitetu poduzeo je još 1951. akademik Josip Korošec iz Ljubljane. Pronađen je dio naselja iz danilske i hvarske kulture.

Završili smo dio istraživanja oko crkve Svetog Bartula u Piramatovcima gdje se istraživalo srednjovjekovno groblje iz vremena od 9. do 15. stoljeća. Preostalo nam je još istražiti i konzervirati starokršćansku crkvu koju će najvjerojatnije kolega Pedišić realizirati kad se za to odobere sredstva. Naime, zasad je taj posao odgođen jer iziskuje mnogo veća sredstva od onih kojima raspolažemo za trenutne projekte.

Položaj Pećani kod Krkovića ima jedno kasno srednjovjekovno groblje, a ovoljetnim radovima ušli smo u trag jednom kružnom objektu za koji još ne znamo je li sakralnog ili nekog drugog karaktera iz predromanike.

Istraživanja ove godine vodili smo vezano uz trasu buduće autoceste u istočnom dijelu županije. Bilo je nužno ispitati pretpovijesne gomile tzv. tumule. Pokazalo se da ih ima u blizini Danila Birnja i kod Perkovića. U jednim smo pronašli tragove keramike cetinske kulture, a u drugima ostatke iz željeznog doba.

Kolega Pedišić upravo završava radove na položaju Danilo šematorij gdje se nalazi *Vila rustica* i starokršćanski objekt u čijoj su konzervaciji ove godine otkriveni i neki novi elementi. Očekuju ga i radovi na bizantskoj utvrdi u uvali Stupica na otoku Žirju te u Skradinu na položajnom lokalitetu Maranguša gdje se nalazi rimska nekropola.

Kad završimo radove na lokalitetima Pećanima i Krivača, Marko Mengušić odlazi na gradinu Dragišić, gdje je bilo predrimsko i rimsko naselje. Trenutačno radi na jednoj nekropoli. Ja odlazim na lokalitet Sveti Lovre u šibenskom Donjem polju gdje već godinama radimo na velikom nalazu sa više od tristo starohrvatskih srednjovjekovnih grobova od 9. do 15. stoljeća. Puno je posla, a zahvaljujući potpori Ministarstva kulture neke od njih uspijevamo i napraviti. Uspijemo li u projektu *Studia Varvariana* mogli bi i mnogo više. Nadamo se da će škola i sve moguće prateće djelatnosti od izdavaštva do turizma jednog nedalekog dana biti brojnije i opširnije.

***

Dok sjedimo za kamenim stolom pod bajamima, nad dolinom vlada tišina toplog rujanskog poslijepodneva. Nešto rade samo muhe i leptiri. Muhe samo zuje, leptiri u parovima, ali bez zujanja. Josipa je upravo završila obilazak sa znatiželjnim Nizozemcima. Znatiželjnih je i više, ali putokaza nedostaje. Oni bi ipak trebali biti zasađeni u svaki ambiciozni projekt pa i ceste koje do njih vode. ☑

Bribirska glavica

Iskapanja na Bribirskoj glavici

Buga Pantlik

Ivan i Koraljka s netom pronađenim sječivom

Petar Antić

Željko Krnčević

kojeg se odlazilo na lokalitete u cijelom kraju. A da ih ima govori i činjenica da je uz poznate još moguće naći i nove. Radovi proteklo ljeto na samoj Glavici trajali su mjesec dana, dok je drugi mjesec "potrošen" na bliže lokalitete. Uz voditelja istraživanja, višeg kustosa Marka Mengušića, voditelja Arheološkog odjela Županijskog muzeja u Šibeniku, tamo su istraživali i kolege Ivo

glazba

Nevena Belamarića. Bez obzira što je riječ o jednom od u inozemstvu najangažiranijih hrvatskih pjevača, presjek Belamariće-

nut s repertoara nakon samo tri izvedbe – kao uostalom i još nekoliko vrlo uspješnih projekata zagrebačke Opere.

Kompletna kreacija

Bilo kako bilo, Neven Belamarić zagrebačkoj se publici predstavio ulogom koju je već

kreirao u opernim kućama u Ljubljani i Berlinu. Njegova je interpretacija Borisa prilično drukčija od one koju smo čuli od Paate Burchuladzea i Ivice Šarića. U odnosu na prvoga, Belamariću nedostaje glasovnog volumena, a u odnosu na drugoga ljudske topline. No, s druge stra-

junaka Musorgskijeva opere. Stoga se valja nadati da ćemo, nakon duljeg izbivanja, na sceni zagrebačkog HNK Nevena Belamarića moći ubuduće vidjeti češće nego proteklih godina.

Što se predstave u cjelini tiče, nije bilo previše prostora za poboljšanje. Stoga se u drugim ulogama našao čitav niz već poznatih solista, od kojih su se izdvojili tek Ruža Pospiš-Baldani kao Marina, te Luciano Batinić kao Pimen, a dobar je dojam ostavio i prvi nastup Marijana Jurišića u ulozi Varlaama.

U iščekivanju Bellinija

Ipak, glazbeni je dio predstave živnuo dolaskom ruskog dirigenta Fuata Mansurova. Istina, nije teško biti dobar dirigent nakon Vladimira Kranjčevića, no Mansurov je svoj posao odradio i više nego samo korektno. U samo tri dana pokusa uspio je zaobliti zvuk orkestra, izgraditi čitavu paletu dinamičkih odnosa i skladno oblikovati široke fraze. Osobito je pak zablistao zbor, oslobođen stege neprestanog skandiranja koje je Kranjčeviću uvijek bilo osobito drago. Sve u svemu, koliko god to nevjerojatno zvučalo, ponesrećeni prošlosezonski Boris Godunov sada se pretvorio u glazbeno vrlo dobru predstavu, koja će se u HNK i ubuduće zacijelo rado gledati. Pravi ispit novog vodstva Opere HNK očekuje se, međutim, za mjesec dana, kada će na scenu biti postavljena i prva ovosezonska operna premijera – Bellinijevi *Capuleti i Montecchi*. ▣

Novi život ponesrećene predstave

Belamarićeva je dikcija bespriječna, a poimanje čitave uloge proizlazi iz pomnog udublivanja u značenje teksta i njegovu psihološku pozadinu

Modest Petrovič Musorgski, Boris Godunov, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 30. rujna 2002.

Trpimir Matasović

Već je u prvom mjesecu svog intendatskog mandata u zagrebačkom HNK obnovom Messenetova *Werthera* Mladen Tarbuk pokazao da, barem u Operi, okreće novi list, za početak popravljajući pogreške prethodne uprave. Uz nekoliko novih solista, predvođenih Dujnom Vejzović, te novim dirigentom, nekad slaba predstava zaživjela je novim životom.

Sličan slučaj zbio se i 30. rujna s predstavom Musorgskijeva *Borisa Godunova*, kojom je obilježena trideseta obljetnica umjetničkog djelovanja bas-baritona

ve biografije objavljen ovom prigodom podsjeća nas da je "zbog nesuglasica s bivšim vodstvom zagrebačke Opere njegov jedini nastup u njoj zadnjih godina bila izvanredna kreacija Modrobradog u *Dvorcu Modrobradog* Bele Bartóka". Bilo je to prije više od tri godine, Belamarić je za ovu ulogu dobio i *Nagradu hrvatskog glumišta*, ali je čitav projekt ski-

Glazbeni je dio predstave živnuo dolaskom ruskog dirigenta Fuata Mansurova

ne, Belamariću se ne može odreći ljepota i nosivost glasa, kao uostalom ni umjetničko nadahnuće. Pritom je njegova dikcija bespriječna, a poimanje čitave uloge proizlazi iz pomnog udublivanja u značenje teksta i njegovu psihološku pozadinu. Pridodamo li tome i scensku sugestivnost, jasno je da se radi o uistinu kompletnoj kreaciji naslovnog

glazba

tniji element ovoga glazbenog događaja, valja reći ponešto o solistu i orkestru. Orkestar Marijinskog kazališta ansambl je sastavljen od uglavnom solidnih glazbeni-

Spontanost bez karizme

Ako gostovanje Orkestra Marijinskog kazališta bude koncert godine, govorit će to više o ostatku zagrebačke koncertne ponude, a manje o ovom konkretnom koncertu

Koncert Orkestra Marijinskog kazališta iz Sankt Peterburga, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 27. rujna 2002.

Trpimir Matasović

Od gostovanja Orkestra Marijinskog kazališta iz Sankt Peterburga i dirigenta Valerija Gergijeva mnogi su očekivali potencijalni koncert godine. Tome je uvelike pridonijela silna pompa uoči koncerta, u kojoj su se iz stranih medija prenosile bombastični hvalospjevi o Gergijevu kao o "kulturnom Mesiji našeg doba" i jednostavno pretjerane konstatacije tipa one da je "zacijelo baš Valerij Gergijev onaj dirigent o kojemu se diljem svijeta danas najviše piše i govori." No, unatoč oduševljenju nemale Gergijevljeve zagrebačke sljedbe, glazbeni spektakl kakva se očekivalo je izostao, a ako gostovanje Orkestra Marijinskog kazališta bude koncert godine, govorit će to više o ostatku zagrebačke koncertne ponude, a manje o ovom konkretnom koncertu.

Prirodno i jednostavno glazbovanje

Prije nego se pozabavimo samim Gergijevim, koji je nedvojbeno najintran-

ka. Naravno, postoje kvalitativne varijacije među pojedinim skupinama (pa i unutar njih), a u cijelom ansamblu stječe se dojam da se u *forte* dijelovima mogao postići i dinamički stupanj više od ostvarenog, što međutim ne umanjuje vrijednost muzikalnog oblikovanja fraze i konstantnog suglasja unutar čitavog orkestra.

Violinist Vadim Rjepin u svom je tehničkom majstorstvu tipičan predstavnik ruske škole, no način na koji predstavlja to majstorstvo za tu je školu krajnje netipičan. U solističkoj dionici Beethovenova *Koncerta za violinu i orkestar* Rjepinu su na prvom mjestu logika glazbenog slijeda i suradnja s ansamblom, pa stoga njegovo glazbovanje zvuči potpuno prirodno i jed-

Gergijev gotovo potpuno iz vida gubi Brucknerovo ponizno udivljenje pred božanskim

nostavno, kao da se radi o ljupkoj i nezah-tjevnoj pjesmici, a ne o jednom od najtežih primjera violinističke koncertantne literature. Stoga prigovore valja uputiti na korištenje kadenci Fritza Kreislera, koje svojim *paganinijevskim* virtuozištetom stilski posve odudaraju od klasicistički preglednih Beethovenovih obrazaca, kao i na nedostatan zahvaćanje širokog luka čitave skladbe.

Arhetipski elementi

Što pak reći o Valeriju Gergijevu? Nema sumnje, riječ je o velikom dirigentu. Razloge njegovoj planetarnoj popularnosti vjerojatno treba tražiti ponajprije u njegovoj različitosti od većine drugih velikih dirigenata njegove generacije. Naime, nakon ere *dirigenata-diktatora*, posljednjih desetljeća scenu su preuzeli *dirigenti-intelektualci*, koji svoje interpretacije temelje na pomnoj muzikološkoj i filološkoj analizi notnih tekstova, te je stoga svaki odmak od tradicionalnih rješenja rezultat promišljanja koje prethodi samom radu s ansamblom i izvedbi. Valerij Gergijev, međutim, ostavlja dojam spontanog i intuitivnog dirigenta, što zacijelo ima učinka kod ljubitelja glazbe koji se s nostalgijom sjećaju *zlatnog doba* dirigenata prethodne generacije. K tome, u Gergijevljevu pristupu glazbi gotovo konstantno na površinu izlaze arhetipski elementi svake glazbe koju izvodi, što, na podsvesnoj razini, kod publike potiče danas silno popularno razmatranje *povratka korijenima* i *kolektivne podsvijesti*, koji se, eto, mogu

iščitati čak i iz najsofisticiranijih stranica zapadne umjetničke glazbe.

U konkretnom slučaju zagrebačkog koncerta, razvidno je da se Gergijev najmanje ne opterećuje idejom *povijesne obaviještenosti* pri čitanju Beethovenova *Violinskog koncerta*. No, on ne upada ni u zamku romantičarske pretjeranosti. Umjesto toga, potpuno opravdano, predstavlja Beethovena kao klasičara vizionarski zagledanog u romantizam. Arhetipnost njegova pristupa očituje se ponajviše u posebnom pridavanju odsjecima skladanima u d-molu, tonalitetu koji je uvijek imao posebne konotacije u zapadnoj glazbi, od dostojanstvene sakralnosti Bachove *Tokate i fuge u d-molu* i Mozartova *Rekvijema*, sve do kozmogonijskih početaka Beethovenove *Devete* i Mahlerove *Prve simfonije*.

Referencijalnost tonaliteta

Podcrtavanje referencijalnosti tonaliteta još je više došlo do izražaja u Gergijevljevoj interpretaciji Brucknerove *Sedme simfonije*. Brucknerova posveta Wagneru može se pritom osjetiti ne samo u tristanovskom *Adagiu* ili monumentalnom *Finalu* nego već i u samom uvodu *Simfonije*, u kojem nas Gergijev podsjeća da je riječ o istom onom tonalitetu E-dura kojim Wagner otvara svoj gorostasni *Prsten Nibelunga*. Mnogo je značajnije, međutim, što Gergijev posebno ističe i primordijalne elemente Brucknerova simfonizma, od pomalo sirove troslojne instrumentacije, do uglate tvorbe forme tehnikom tematskih blokova.

No, usredotočujući se na nesumnjivo bitnu Brucknerovu arhetipnost, Gergijev zanemaruje skladateljev tipično germanski pristup glazbenim gradacijama i, što je još bitnije, gotovo potpuno iz vida gubi Brucknerovo ponizno udivljenje pred božanskim. A to je nešto što su pukom spontanosti i intuitivnošću tek donekle mogli kompenzirati samo najveće karizmatičke ličnosti *zlatne ere* prošlostoljetnih dirigenata. Valerij Gergijev takva ličnost ipak nije. ▣

glazba

koncert – novine bi bile pune njegova povratka u Zagreb, a gostovanje frankfurtskog orkestra završilo bi na vijestici od par redaka.

simfoniji, a gudači u kao dodatak izvedenoj Glinkinoj uvertiri *Ruslan i Ljudmila*.

Najveća atrakcija koncerta bila je ipak mlada američka violinistica Leila Josefowicz, jedna od najperspektivnijih violinističkih zvijezda u sponu. I opet se sama po sebi nameće usporedba s Vadimom Rjepinom, kojeg smo slušali uz Orkestar Marijinskog kazališta iz Sankt Peterburga. U pogledu kvalitete tona i tehničkog majstorstva razina njihova glazbovanja uglavnom je podjednaka. No, za razliku od Rjepina, Leila Josefowicz je u stanju nametnuti se svojom osobnošću čitavom ansamblu. Pritom ona, također za razliku od Rjepina, uspijeva

ka, preko kantilene drugog, sve do impozantne, ali posve logične virtuoznosti Finala.

Skakanje po podiju

Možda je upravo zbog dominantne osobnosti solistice Bruchov *Koncert* bio najuspjelije izvedeno djelo na programu gostovanja Simfonijskog orkestra Radio Frankfurta. U ostatku programa odgovornost za interpretaciju nosio je, naime, dirigent Hugh Wolff, s kojim se frankfurtski orkestar i nije baš previše usrećio, posebice uzmemo li u obzir da je prije Wolffa njihov šef-dirigent bio Dimitrij Kitajenko, jedna od najznačajnijih dirigentskih osobnosti druge polovine prošlog stoljeća. Wolff je pak nešto poput amerikanizirane verzije našeg Vjekoslava Šuteja – mnogo skakanja po podiju, još više velikih gesta, a vrlo malo promišljanja simfonijskih cjelina.

Srećom, Simfonijski orkestar Radio Frankfurta jedan je od onih kojima dirigent, zapravo, i nije potreban. Glazbenici u njemu čitavo vrijeme pažljivo prate zvuk čitava ansambla, u bezazlenijim odsjecima prave se da slijede dirigenta, a kad dođe neka delikatnija situacija, oslanjaju se jedni na druge. Bilo je tako povremeno upravo dražesno gledati Wolffa kako se svim silama upinje što preciznije odrediti određena osjetljivija mjesta, dok istodobno orkestar uopće ne obraća pažnju na njega, nego slijedi svog koncert-majstora. I bolje da je tako, jer dirigenti dolaze i odlaze, a dobar orkestar ostaje dobar orkestar. ▣

Dobar orkestar je dobar orkestar

Simfonijski orkestar Radio Frankfurta jedan je od onih kojima dirigent, zapravo, i nije potreban

Koncert Simfonijskog orkestra Radio Frankfurta, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 5. listopada 2002.

Dominantna osobnost

Stoga je, ako ni zbog čeg drugog, dobro da je Ivo Pogorelić svoj koncert otkazao. Jer, premda nije ni približno medijski razvikan kao Orkestar Marijinskog kazališta iz Sankt Peterburga, Simfonijski orkestar Radio Frankfurta je, kratko i jasno, bolji ansambl. Kompaktnost i usklađenost zvuka čitava sastava jasno se čula već u Beethovenovoj uvertiri *Leonora 3*. Pojedine su pak sekcije blistale u drugim djelima – drveni i limeni puhači u Brahmsovoj *Prvoj*

Trpimir Matasović

Što zbog čudnovate programske politike Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, što zbog ograničenog prostora koji se kulturi, a posebno takozvanoj ozbiljnoj glazbi daje u većini medija, lako se moglo dogoditi da koncert Simfonijskog orkestra Radio Frankfurta ostane gotovo nezapažen. Naime, dan kasnije trebao je u istom tom *Lisinskom* biti održan recital Ive Pogorelića. Jasno je što bi se dogodilo da Pogorelić nije otkazao

Leila Josefowicz u stanju je nametnuti se svojom osobnošću čitavom ansamblu

obuhvatiti čitav glazbeni luk Bruchova *Prvog koncerta za violinu i orkestar*. To, međutim, ne znači da ona značajnu pažnju ne posvećuje i detaljima – od dobro promišljene uvodne kadence prvog stav-

glazba

za priredbu Cavallijeve opere suvremenoj izvedbi; te da je orguljaš Anđelko Igrec dobitnik

Festival bez crvene niti

Ovogodišnje Varaždinske barokne večeri odigrale su se između financijski i promidžbeno-težišnog projekta festivala – opere *Pompeo Magno* – i ostalog festivalskog programa čija je skromnost i 'domaćinstvo' ostavila gorak dojam da je, u skladu s preostalim financijskim sredstvima, sklepan zbrda-zdola

Festival nije ponudio bitan uvid u novija interpretativna istraživanja i zahvate

nagrade *Jurica Murai* za najbolju interpretaciju.

Odsutnost suvislog programskog koncepta

U sjeni ovih manje ili više blještavih podataka i ne pretjerano suptilnom promatraču neće promaknuti da su se ovogodišnje Varaždinske barokne večeri odigrale između financijski i promidžbeno-težišnog projekta festivala – opere *Pompeo Magno* – i ostalog festivalskog programa, čija je skromnost i 'domaćinstvo' ostavila gorak dojam da je, u skladu s preostalim financij-

skim sredstvima, sklepan zbrda-zdola. A nedostatak novaca je odsutnost suvislog programskog koncepta – što je i inače bolna točka Varaždinskih baroknih večeri – ove godine učinio još uočljivijom. Svi ti uspjesi izraženi brojevima i imenima neće, naime, pripomoći činjenici da se iz ponudjenog programa, kao i njegovih izvedbi, nije mogla, osim baroka kao okvira, iščitati nikakva sustavnost na koju se festival – koji svojim nazivom podrazumijeva promicanje određenog glazbenog razdoblja – obvezuje.

U izvodilačkom smislu, to znači da je na Varaždinske barokne večeri pozvana tek nekolicina glazbenika i ansambala koji se barokom bave u smislu uže specijalizacije – Hrvatski barokni ansambl, Catherine Mackintosh, ansambl *Musica viva* – pri čemu treba imati na umu da se radi o stilskom razdoblju koje obuhvaća ogroman vremenski raspon, što ga čini toliko raznolikim i raznorodnim da i samo zahtijeva subspecijalizacije. Slijedom toga, festival nije ponudio bitan uvid u novija interpretativna istraživanja i zahvate. Iako bi se gore navedenim glazbenicima interpretativnom imaginacijom slobodno mogli pridružiti još neki, primjerice orguljaši Natalija Imbrišak i posebice Anđelko Igrec, ili Varaždinski komorni orkestar, drugi aspekt koji gornjem problemu pridonosi u obrnutom smjeru (festival nije ponudio novi uvid u poznate interpretativne zahvate) je taj što su, osim festivalskog ansambla koji je realizirao operu, podosta neiskusnog Ante Knešauřeka, za kojeg mi nije jasno čime je zaslužio dva termina u čak dva različita programa, te Hrvatskog brass kvinteta, program pokrivali publici Varaždinskih baroknih večeri sve redom poznati ansambli i glazbenici: bilo kao stalni gosti festivala (Mirko Cuderman i Slovenski komorni zbor i orkestar; Vladimir Kranjčević i Zbor i orkestar HRT-a; Hrvatski barokni

ansambl), bilo kao povremeni gosti (Tartini kvartet), bilo da su iz Varaždina, odnosno u Varaždinu stalno ili povremeno djeluju (Natalija Imbrišak, Varaždinski komorni orkestar pod umjetničkim vodstvom Catherine Mackintosh, Anđelko Igrec, ansambl *Musica viva* Višnje Mažurran, Lidija Horvat-Dunjko).

Koncerti bez korelacije

Uz promicanje glazbe određenog razdoblja, posebice manje poznatih ili novootkrivenih skladatelja, odnosno novootkrivenih djela, što je izvedbom Cavallijeve opere i Cecchinijevih duhovnih skladbi ostvareno, festival tipa Varaždinskih baroknih večeri u programskom smislu zahtijeva *crvenu nit*, kohezivni sastojak koji će mu davati čisto glazbeni, znanstveni i socijalni smisao. Toga, međutim, Varaždinske barokne večeri nemaju ni u tragovima. Ni za jedan koncert festivala se ne može reći da nije bio osmišljen. Tako je, primjerice, *Musica viva* svoj koncert naslovlila *Händel u Londonu*, izvevši, uz majstorova, i djela njegovih suvremenika koji su u Londonu djelovali; Anđelko Igrec oblikovao ga je u smislu orguljskih večernje, u čemu mu je pomogao Oktet Varaždinske katedrale; Tartini kvartet svoj je koncert posvetio Tartinijevim sonatama *a quattro*; Varaždinski komorni orkestar i Catherine Mackintosh posvetili su se koncertantnom slogu J. S. Bacha i G. F. Händela; Hrvatski barokni ansambl duhovnim skladbama T. Cecchinija, i tako dalje. Svaki je, dakle, koncert za sebe na određen način bio logično zaokružena cjelina, ali međusobno nisu bili ni u kakvoj korelaciji u smislu prepoznatljivosti šireg programskog koncepta festivala.

Ovacije inače suzdržane publike

Što se samih izvedbi tiče, raspon je bio širok: od precizno strogih (*Musica viva*), preko

urednih (Tartini kvartet), do žestokih (Varaždinski komorni orkestar); od *šlampavih* (prije svega Zbor HRT-a), preko neizdradenih (Ante Knešauřek u Katedrali), do neprimjerenih (obrada Scarlattijevih sonata u izvedbi Hrvatskog brass kvinteta). U svakom bih slučaju izdvojila koncert Varaždinskog komornog orkestra s Catherine Mackintosh kao umjetničkom voditeljicom i solisticom, a posebice nadahnutu izvedbu Bachove *Uvertire u C-duru*, BWV 1066, s Brankom Mihanović i Jelenom Ilčić-Đapić na oboama, te Istvanom Matayem na fagotu, koju je inače suzdržana varaždinska publika ispratila ovacijama.

Jednaku pozornost zaslužuje i Anđelko Igrec, ovogodišnji laureat nagrade za najbolju interpretaciju. Doradene u svakom smislu – artikulacijski, registracijom i tehničkom spretnošću – njegove su izvedbe djela orguljskih majstora 17. stoljeća oživjele svu ljepotu njihova strukturalnog i kolorističkog bogatstva. Doda li se tome da je u program uvrstio i dva verseta – *Kyrie della Domenica* Girolama Frescobaldija i *Magnificat-Fugen* Johanna Pachelbela – vrlo rijetko izvođen oblik, u čijoj mu je izvedbi više nego uspješno pomogao Oktet Varaždinske katedrale, približivši se gotovo u potpunosti suvremenoj predodžbi izvornog koralnog pjevanja, dobiva se potpuna slika ozbiljnosti njegova pristupa raznovrsnosti i raznolikosti glazbenog nasljeđa. I na kraju, ne treba zaboraviti ni izvrsnu sopranisticu Barbaru Tišler, koja je suptilnim izvodilačkim nijansama ne samo nosila nego i bitno obogatila izvedbu Carissimijeva oratorija *Jefeta* sa Slovenskim komornim zborom i orkestrom pod ravnanjem Mirka Cudermana.

Festival je prošao. Bio je kakav je bio. Komentar o tome kako je Dennis Stevens bitno pridonio istraživanju naše glazbene baštine prepustit ću nekom drugom. ▣

32. varaždinske barokne večeri, Varaždin, od 20. rujna do 6. listopada 2002.

Nataša Maričić

Ovogodišnje će se Varaždinske barokne večeri pamtili po suvremenoj praiizvedbi Cavallijeve opere *Pompeo Magno*. Toj će činjenici, vrijednoj anala svjetske glazbene historiografije, ona hrvatska skromno dodati za nju mnogo dalekosežniju suvremenu praiizvedbu duhovnih skladbi iz opusa 19, 22 i 23 Tomasa Cecchinija. U suhoparnim će statistikama, nadalje, ostati zabilježeno da je u Varaždinu i okolici održano devetnaest koncerata s dvanaest različitih programa i sedam repiza; da je cjelokupni ansambl opere *Pompeo Magno* dobitnik nagrade *Ivan Lukačić* za najviši izvodilački domet ansambla; da je Dennis Stevens dobitnik nagrade *Ivan Lukačić* za muzikološki rad "koji bitno pridonosi istraživanju naše glazbene baštine"

ražavaju se stanja svijesti, duše. Sve ovisi o tome *tko* to radi i za koji je *prostor i probleme* zainteresiran. Za performans bih rekao

zo uči. Potrebno je nevjerojatno mnogo vremena da bi se rad osmislio i napokon odlučilo *to* izvesti.

vu pismu. U izbušene rupice u zidu stavljao sam prethodno ispisane poruke nakon čega sam rupice punio silikonom. Jedna od poruka koju sam ispisao bila je *Dokinimo Ego* ili *Dokinimo želju*, i tako slijedom...

Postoji li (poetska/tematska) razlika između Vaša prva dva performansa – Gdje bih stigao da sam bio pametan, Gdje je Ego? (1994.), Ljubavni pucanj (1996.) kojima pridajete "opi-

pritom na Vaš ovogodišnji rad/performans K8 u kojemu, krv – nakon što Vam je medicinska sestra izvadi – pobranjete u kristalnu kocku.

– Prvi put krv sam upotrijebio u instalaciji *Zrtvovanje I.* 1992. godine. Koristio sam životinjsku krv; mislim da je bila goveda. U performansu *K8* vlastitu krv spremio sam u kristalnu kocku koja je zapečaćena staklenim čepom. Rad je evidencija tog čina, gdje je evidencija jednako bitna kao i sam čin. Ostaje kubus koji se postavlja u relaciju sa "suvremenim relikvijarom". Postavljeno je i pitanje svetosti krvi u okviru prostora biotehnologije, genetike, eugenike koja se provlači kroz sve *vidljive* strategije ograničavanja slobode pojedinca. Načelno me u svemu tome nije zanimalo *bodiartistski* pristup performansu. Tijelo kao i u prijašnjim radovima koristim kao radni materijal kao što slikar koristi platno. U potpunosti imam razumijevanja za *body art* Franka B ili Kire O'Reilly, ali *takav* pristup tijelu me ne zanima. *K8* ima četiri replike, što znači i četiri kubusa, relikvijara koji su sačuvani u Zagrebu, Slavenskom Brodu i Cardiffu. Ostaje još jedna izvedba u New Yorku u travnju sljedeće godine. Rad sam dijelom napravio pod utjecajem knjige *Biotehnoško stoljeće (Trgovina genima u osvjetljenje novog svijeta)* Jeremyja Rifkina. U bazi *K8* nalazi se i pitanje *Vjerujete li sada?* Naime, nakon performansa *Gdje bih stigao da sam bio pametan, UBI EGO?* jedan je čovjek, čitajući ispisane poruke u bloku s velikom nevjericom upitao: *Pa, zar ovaj to stvarno misli?*

Na Internetu uz fotografije iz performansa K8 objavljen je tekst Sanje Cvetnić o napuljskom pučkom običaju u okviru kojega svake godine u prvome tjednu svibnja i 19. rujna svećenici iznose pokaznicu u središtu koje je ampula s, naravno, navodnom krovlju sv. Januarija, zaštitnika grada, na kraju čega autorica postavlja nagradno pitanje kao "kritičarski prilog polemikome dijelu" Vašega rada: "Ako mozak intelektualca vrijedi dvije marke, koliko vrijedi umjetnikova krv?" Je li netko pokušao odgovoriti na spomenuto pitanje koje razotkriva cinizam moći na vlasti?

– Cjelokupan tekst o sv. Januariju ideja je Sanje Cvetnić – docentice na Odsjeku za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i kroz navedeni tekst propituje *može li krv bilo koga od nas biti sveta i može li se staviti u relikvijar?* Ako sveci postoje, onda smo to mi, samo to ne znamo. (*smijeh*) Tekst ulazi u polemiku s hagiografskim podacima o načinima kako je svetačka krv dospjela u pokaznice i koje su mogućnosti da se krv iz koagulirane tvari pretvori u tekuću. A što se tiče mogućnosti odgovora na cinizam moći, trebalo bi provjeriti adresu u Napulju – San Gennaro, Cappella dell tesoro, Duomo di Napoli. Nisam provjeravao; sumnjam, bilo bi zanimljivo... (*smijeh*)

K(onstrukcija) I i moguća istina

Kako je ostvarena suradnja sa Sanjom Fališevac u radu/performansu K1 što ga je izvela na Tjednu performancea – Javno tijelo 1997. godine, inter-

Zlatko Kopljar, likovni umjetnik i performer

O potrebi da se RADI...

O umjetnosti uopće ne bih govorio, već o Radu, o potrebi da se nešto radi

Suzana Marjančić

Kako biste odredili početak performansa u Hrvatskoj? Neki se odlučuju za zenitističke večernje koje je, primjerice, Marijan Mikac održavao kao teorijske performanse u Topuskom, Sisku i Petrinji dvadesetih godina.

– Sigurno da dadaizam *ovdje* nije prošao bez ikakvih odjeka. Performansom sam se počeo baviti kao prirodnim produžetkom onoga što sam prije radio, a sve zbog potrebe čišćenja rada do mogućih granica. Ono što mi je bilo zanimljivo svakako su rani radovi Tomislava Gotovca, znani i neznani; naravno, za neke radove saznao sam iz dokumentacije ili sam čuo iz priča. Kasnije sam uočio neke mlade autore, pri čemu mislim na Slavenu Tolja, Svenu Stilinovića, Josipa Pina Ivančića, Vlastu Delimar... Navodim i Indoša koji sjajno spaja *neku vrstu* teatra i performansa, što je rijedak slučaj prožimanja *definitivno* različitih prostora.

Poetska razina performansa

Iz navedenoga, može li se performans shvatiti kao proteza (u značenju produžetka, nikako ne nadomjeska), ekstenzija likovnosti?

– Performans nije proteza *ni* čega; performans je definitivno vizualna forma i nema nikakvih poveznih linija, recimo, s teatrom jer u performansu nema "glume", nema "režije", uglavnom nema nikakva inventara; iz-

da je poezija jer traži dokidanje, vađenje, čišćenje od svega *onoga* što se pokaže kao nepotrebno. Prije svega *to* su opisi i naracija. Čim je performans *previše* narativan, *to* više nije performans; dakle, gubi od poetske razine. Kako u performansu nema glume, mogu se ponekad, ali doista vrlo rijetko, dogoditi nezgode, nesreće. Primjerice, u radu *K3* (1998.) koji sam izveo s Bojanom Gagićem u Galeriji Miroslav Kraljević dogodila se nezgoda. Svi smo zbog toga bili potreseni. Osjećao sam se grozno. Nataliju – koja je radila u redakciji *Transfera* – komad odlomljenog štapa udario je preko oka, tako da je dugo vremena imala poteškoća. Svi smo se bojali za posljedice. Nadam se da je sada dobro.

Kada ste osobno osjetili potrebu za performansom?

– Vrlo brzo sam se zasitio stvaranja nekog "inventara" kojeg nisam *nekamo* stalno za sobom; stalno me *nešto* guralo prema prostoru gdje bi se dokinulo nepotrebno, da se pokuša minimalnim sredstvima reći *neki moguć* sadržaj. Na neki način stvorila se potreba izmjene funkcija sadržaja i *sadržao*. Dakle, *sadržao* totalno dokinuti i pustiti sadržaj da diše *sam po sebi*. Performans se pokazao kao najbolji odgovor na *to*. Već me i iritala mogućnost da itko posjeduje moj rad, da ga drži "na zidu". Riječ je o potrebi demokratizacije komunikacije u okviru koje *NIŠTA* ne može posjedovati *NIŠTA* – ili možemo *nešto* podijeliti ili nemamo *što* podijeliti. Dakle, negdje su me te misli, osjećaji uvele u performans. Ostala je *neka* potreba za ostavljanjem *nekog* sitnog predmeta, papirića s ispisanom porukom u zidu. Osjetio sam da izravan kontakt s auditorijem donosi snažno iskustvo, i u istom se trenutku vidi je li stvar prodisala. U svemu *tome* se nevjerojatno mnogo i br-

Teorija (što god to značilo) umjetnike promatra kao šoder, lopatom ih prebacujući s jedne hrpe na drugu vrlo često za svoje potrebe i koncepte

Dokidanje "Veličajnoga" i Jakoga Ega

Možete li ukratko iznijeti kontekst Vašeg prvog performansa Gdje bih stigao da sam bio pametan, Gdje je Ego (1994.)?

– Naziv sam sačinio prema uzornom performansu Josepha Beuysa iz 1971. godine što ga je izveo u Pescari. Osim samoga rada koji je vrlo slobodan, zgronio me naziv. Pripadamo *takvom* civilizacijskom, kulturološkom i religijskom nasljeđu u okviru kojega se čovjek pri kraju dana pita koje smo dobro djelo učinili, možemo li loše djelo popraviti; a ako *to* promatramo u dubljem kontekstu, onda bi svakako *svatko* morao pri kraju dana konstatirati *sigurno da nisam nikada toliko pametni da ne bismo mogli biti pametniji*. Dakle, riječ je o 1994. godini kad sam krenuo s navedenim pitanjem. U kontekstu *ondašnjeg* nesretnog vremena imao sam razloga postavljati si navedeno pitanje. Tada više nego ikad određena pitanja bila su svakodneвно prisutna. Bušio sam rupe u zidu Galerije Proširenih medija tako da one oblikuju *UBI EGO?* (*Gdje je ego?*) u Brailleo-

san" naslov – i Vaših radova s imenovanjem K (u značenju Konstrukcija) nakon čega slijedi broj koji označuje redni broj izvedene "akcije"?

– Svakim radom samo ulazim sve dublje i dublje u jedan *te isti* prostor; uočavam ono što *prije* nisam. Ponekad mi se čini da sam o istim stvarima razmišljao i kada sam bio sasvim mali, da me ista pitanja prate cijelo vrijeme s tom razlikom što *to* sad u "nešto" pretačem. Prije nekoliko godina vidio sam svoje dvije slike koje sam naslikao s četrnaest godina; zaprepastilo me upravo *to*...

Zapečaćena instalacija

Može li se navedeni (prvi) performans postaviti u dodir s instalacijom Vjerujem iz 1995. godine kad ste u rupice zida Galerije Miroslav Kraljević (p) ostavljali poruke s ispisanim riječi naziva instalacije?

– Formativno dodiri postoje jer *one* najdublje naše istine, naša najdublja pitanja uvijek su zakopana u nama i na neki način nam je neugodno u trenucima kada ih ogoljujemo pred drugim(a). U svojoj knjizi *Zapečaćeno vrijeme* Tarkovski, tumačeći probleme u svome radu, govori o nekom starcu kojemu tramvaj prereže noge. Naravno, ljudi se okupe i gledaju *te* njegove batrljke. On uzima maramicu iz džepa i prekrija batrljke jer ga je *stid*; osjećao je nelagodu. Može li se u potpunosti *osobna intima* izbaciti pred ljude? Rad u Galeriji Kraljević nije bio zamišljen kao performans nego *finalno* kao instalacija, ali, naravno, kako sam dane i dane bušio rupe, može se doživjeti (i) kao performans.

Pokaznica s krvlju

Primjerice, Josip Pino Ivančić u intervjuu za Zarez (12. rujna 2002.) spomenuo Vas je u okviru rada s vlastitom krovlju, misleći

Q tome da imam tri *cucka*, tri mačke, da živim u šumi i da se izdržavam od svoje osamnaeste... A koga to zanima? Ali kad inzistiraoš, evo, ovako... Ukratko. Rođen sam 1962. u Zenici, gdje sam završio dio osnovne. Zatim smo preselili u Bosanski Brod. Ljeta sam provodio kod bake u Bosanskoj Posavini... Čisti Tarkovski. Ne da mi se *to* pisati. *Bad* mi je...

Matematičku gimnaziju završio u Slavenskom Brodu. Pao četiri puta u Zagrebu, jednom u Sarajevu; u Veneciji završio Accademia di Belle Arti. Izdržavao se, rađeci na azbestnim instalacijama u Švicarskoj... Godine 1991. vraća se u Zagreb. Sada živi u kućici *gore* u šumi sa ženom Marijom. Vraćamo se na početak...

Performansi: *Gdje bih stigao da sam bio pametan, Gdje je Ego?* (1994.), *Ljubavni pucanj* (1996.), *K1* (1997.), *K2* (1997.), *K3* (1998.), *K5* (1999.), *K7* (2001.), *K8* (2002.).

Zlatko Kopljar dobitnik je Franklin Furnace nagrade (New York) za performans 2002.-2003. godine zajedno s još petero umjetnika – Jess Dobkin, Laure Drogoul, Mendie Lewis Obadike, James Scruggs i Alexander Viscio.

ke, a ona je oduvijek bila pretežitom lokalna, problem je s kojim će se netko prije ili poslije trebati ozbiljno pozabaviti. Pitanje teat-

standarda. Ono najzanimljivije u njoj bio je prijevod/adaptacija Luke Paljetka koji je Benaventeov komad približio složenom jezičnom modelu «francuzarija», no Tauferova režija je zastala negdje na pola puta između gor-

kojoj je gluma balansirala između životnosti i artificialnosti, svodeći odnose među likovima na razinu elementarnosti što je cijeloj stvari povremeno davalo prizvuk mračnog srednjovjekovnog moraliteta. Kunčevićeva predstava je, dakle, kao i *Četvrta sestra* u razrušenom hotelu Belvedere, pokazala da bijeg iz povijesne kulise Grada, u prostore koji ne odišu skladom i sjećanjem, na teatar Igara djeluje os-

ličitosti (čudljivosti/neprilagođenosti) glavnoga lika, iskazanu čudesnim prožimanjem svih akustičkih i optičkih elemenata, od doslovce oživljene rekvizite, igre svjetla i sjenki, te neprekidno prisutne glazbe i zvučne kulisе do glume koja je, kolokvijalno rečeno, dopirala do arhetipskog. To je teatar jakih i efektnih slika, te čudesnih asocijativnih sklopova i nizova, ali teatar koji se ni u jednom trenutku ne gubi u apstraktnosti i gustoj mreži znakovlja. Nekrosius, naime, posredstvom emitivne glumačke energije dekodira jednostavnije znakove, čineći ih publici posve razumljivima, tako da ih postupno može spajati i ispreplitati, ispisujući nove, kompleksnije, no jednako razumljive scenske hijeroglife. Tim jezikom je, na vizualno impresivan način, «prepičana» Shakespeareova tragedija, ali je učinjeno i ono što smatram pravom kazališnom čarolijom, a to je otjelovljenje psihičkog procesa svakog od likova, najčešće samoga Othella, iz čije je vizure pojedina scena interpretirana. Psihički proces je, dakako, moguće predočiti glumom i sugerirati ili naznačiti izvanjskim redateljskim intervencijama, no Nekrosius doslovce dešifrira procese koji se događaju u svijesti i podsvijesti, te ih pretvara u slike i nizove slika, pri čemu kao gledatelj postajete zapravo svjesni da doživljavate isto ono perceptivno iskripljenje tzv. stvarnosti i pripadajućih joj likova koje u tom trenutku doživljava i dramski subjekt. Gluma je, dakako, podređena tim «perceptivnim iskripljenjima», što znači da se služi različitim izvedbeno-izražajnim registrima, no i groteskno/karikaturalne persiflaže i visokostilizirane kreacije u kojima se čini da je i treptaj vjeda pažljivo izrežiran i iskoreografiran, kriju iza sebe živo biće: njegovu strast, podmuklu misao, osjećaj... Ono čemu Nekrosius često pribjegava u portretiranju likova jest multipliciranje karaktera – svako biće u njegovoj predstavi predmet je svojevrsnog redateljskog egzorcizma koji *dramatis personae* raščlanjuje na nekoliko posve različitih osoba, što je, po logici stvari, najizrazitije bilo izraženo u Jagovu slučaju. Izdvojenost i izopćenost Othellova bila je, pak, dodatno naglašena i načinom na koji ga je interpretirao sjajni Vlada Bagnodas. Ne sjećam se, naime, kad sam na pozornici posljednji put vidio toliko tišine i zatvorenosti, a istodobno toliko strasti i eruptivnosti kao u njegovoj kreaciji. To je isti onaj tip somnabulnog nordijskog realizma koji pokatkad možemo prepoznati u Bergmanovim filmovima ili Hamsunovim pripovijetkama. No Nekrosiusov teatar u cjelini je nemoguće svrstati u bilo koji od postojećih «fileova»; njegov način razmišljanja i njegove scenske kompozicije jednostavno su djelo vizionara koji na pozornicu prenosi stvarnost, ali čija stvarnost nije podudarna s našim receptivnim parametrima.

Kakvu važnost vidite u KARENTENI, festivalu alternativnog teatra, koji u Dubrovniku organizira Slaven Tolj?

– Događanja na Karanteni nisam, nažalost, imao prilike pratiti u dovoljnoj mjeri da bih mogao donositi konkretne vrijednosne sudove o tom festivalu, no

Hrvoje Ivanković, teatrolog

Dubrovnik u retrovizoru: kraj devastacije?

Dürrenmatt, Benavente te reprizno izvođena *Četvrta sestra* u dubrovačkom kontekstu mogu biti iščitavani i kao sondaža mentaliteta i okolnosti koje su dovele do duhovne i materijalne devastacije Grada

Nataša Govedić

Vremenski odmak dopušta da ovogodišnje Dubrovačke ljetne igre sagledamo hladnije: kako biste ih odredili u odnosu na dramske dosege proteklih sezona, a kako s obzirom na neku "idealnu" varijantu festivala?

– Ono što mi se čini najvažnijim kad je o dramskom programu Dubrovačkih ljetnih igara riječ, onda je to nastavak lani započetog procesa njihova izvlačenja iz pluskvamperfekta i mumificiranosti koja ih je u proteklih desetak, pa i mnogo više godina, obilježavala. Igre su se, repertoarno, napokon otvorile prema suvremenim dramskim tekstovima, te prema djelima koja stoje na pragu dramskog moderniteta, metaforički se suprotstavivši konceptu Dubrovnik kao, istina divne, ali mrtve povijesne kulise.

I repertoarne i produkcijske promjene

To otvaranje, štoviše, kad govorimo o festivalskim produkcijama, uključuje i aktualnu, kritičku komponentu: Dürrenmattov *Posjet stare dame*, Benaventeovi *Ingropani interesi*, te reprizno izvođena *Četvrta sestra*, u dubrovačkom kontekstu, naime, mogu biti iščitavani i kao sondaža mentaliteta, pa i okolnosti koje su dovele do duhovne i materijalne devastacije Grada. U kontekstu spomenute demumifikacije važan pomak je i gostovanje Nekrosiusova *Othella*: posljednji «guru» suvremenog svjetskog kazališta koji je sa svojom predstavom gostovao na Igrama bio je Luca Ronconi s *Orlandom Furiosom*, a bilo je to prije više od trideset godina! Mjerene same sobom, Igre, dakle, ovo ljeto bilježe važan pomak, no da bi taj pomak bio vidljiv i s udaljenosti veće od Zagreba trebat će ih što prije početi mjeriti kriterijima velikih europskih festivala s kojima se naš dubrovački voli uspoređivati. Tražilo bi to ne samo repertoarne nego i organizacijsko-produkcijske pomake, a jedan od njih je svakako i ulazak u koprodukcije s inozemnim manifestacijama i institucijama, posredstvom kojih bi se Igre najlakše mogle upisati na europske kazališne zemljovide. Raskorak, međutim, između nadahnuća koja Dubrovnik pruža i receptivne moći festivalske kazališne publi-

Posjet stare dame, foto Željko Tutnjev

ra Igara je, naime, itekako i pitanje praznih mjesta na prvoj i polupraznih tribina na drugoj ovo-ljetnoj izvedbi Nekrosiusova *Othella*. Stoga je u dubrovačkom slučaju teško biti receptolog i govoriti o nekakvim «idealnim» festivalskim varijantama; u ovom trenutku, uz ostalo, ne bi to bilo pošteno ni prema Ivici Kunčeviću koji se kao novi ravnatelj dramskog programa, uz podršku direktora Festivala Ivica Prleendera, očito trudi preusmjeriti njegov smjer, iako je itekako svjestan suženog manevarskog prostora koji mu stoji na raspolaganju.

Prema pisanju domaćih medija, i Ivica Kunčević i Vito Taufer ove su godine otišli korak dalje u istraživanju ambijentalnih mogućnosti teatra u Dubrovniku. Možete li reći nešto više o kvaliteti i uopće scenskom rukopisu ovih predstava, posebno u odnosu na dosadašnji opus Taufera i Kunčevića?

– Ne čini mi se da su Kunčevićeva postava *Posjeta stare dame* i Tauferova postava *Ingropani interesi* korak dalje kada je o ambijentalnom teatru Igara riječ.

Čitanja urbicida

I jedna i druga – iako posve različito – korespondiraju s ambijentom, kreću se u već davno zadanim okvirima, pri čemu mi se čak čini da je za *Ingropane interese* pronađen sasvim neprikladan prostor. Predstava je igrana ispred povećeg zidnog platna na terasi tvrđave Sv. Ivana koja se sa svojom arhitektonskom nerazvedenošću možda i može iščitati kao metafora, no koja igri nije pružala nikakve dodatne poticaje i šlagvorte nego ju je, štoviše, mjestimično posve sputavala i svodila na jednu dimenziju. Ta predstava je, prema mom mišljenju, i u drugim segmentima bila ispod Tauferovih redateljskih

Othello

ke komedije prožete artificialnošću i teatralnošću, te neposrednog i naivnog pučkog teatra, uspijevajući prije naglasiti sve slabosti tog djela (krhka fabula, zastarjeli dramaturški model i sl.), negoli izazvati podrugljivi podsmijeh upućen jednoj duhovno ustajaloj i provincijskom grandomanijom opsjednutoj sredini kakvu Benaventeova «komedija maski» portretira. Kad je, pak, o *Posjetu* riječ, ambijentalni iskorak se tu dogodio izvan same predstave, već samim ulaskom teatra u krug bivše tvornice ulja «Radeljević», dakle u još jedan od devastiranih prostora koji podsjećaju na dojučerašnji Dubrovnik, grad skriven iza maske materijalnog blagostanja. Taj prostor na simboličkoj ravni sjajno korespondira s Dürrenmattovim tekstom, a tekst s iskustvima naše sirotinjske, tranzicijske svakodnevice, pa Kunčević nije niti težio nekakvim radikalnijim, inače mu svojstvenim, dramaturško-redateljskim intervencijama. Napravio je vrlo klasičnu predstavu ispisanu u realističkom registru te protkanu grotesknim i karikaturalnim elementima; predstavu u kojoj je prostor funkcionirao kao filmska kulisa, i u

Pitanje teatra Igara je, naime, itekako i pitanje praznih mjesta na prvoj i polupraznih tribina na drugoj ovo-ljetnoj izvedbi Nekrosiusova Othella

vježavajuće i terapijski učinkovito. A kao što je, zahvaljujući izboru prostora, započela i prije nego je počelo teći njeno scensko vrijeme, tako je Kunčevićev *Posjet* i završio tek nakon što je to vrijeme isteklo, zahvaljujući događaju koji se zbilo dan poslije zadnje ovo-ljetne joj izvedbe. Iz dubrovačke i hrvatske stvarnosti u fiktivnu stvarnost Dürrenmattova Güllena prodrli su tada bageri tajkuna koji je kupio kompleks bivšeg «Radeljevića», razrušivši kućicu koja je bila ključnim mizanscenskim punktom Kunčevićeve predstave.

Centralni kazališni događaj Dubrovnikova svakako je bilo gostovanje litvanskog Othella. Recite nam više o stilu glume Nekrosiusovih izvođača, ali i o njegovoj redateljskoj metodologiji?

– Riječ je, u suštini, o poetskom teatru, koji rastače fakturu teksta, ekstrahirajući iz njega prvenstveno ono što ima veze s emocijama, psihičkim procesima i unutarnjim stanjima glavnih likova.

Slike, poezija

U konkretnom slučaju Nekrosius je *Othella* posve «depolitizirao», svodeći ga na dramu raz-

očito je da svojim konceptom Karantena oponira elitizmu i tradicionalizmu na kojem se zasniva većina kulturnih događanja u Dubrovniku. Doživljavam je stoga kao neku vrstu poticajne kulturne diverzije koja u Dubrovnik, kao uostalom i Slaven Tolj sa svojim umjetničkim djelovanjem, unosi pozitivnu nervozu. Nije stoga neobično da se prije nekoliko godina pojavila posve besmislena ideja o interpoliranju Karantene u program Ljetnih igara, plasirana upravo iz krugova bliskih Igrama. Igre, dakako, mogu – a i moraju – imati svoj fringe, no snaga Karantene je upravo u njejoj neovisnosti i rubnosti, u neobičnoj poziciji između oaze i fatamorgane koju ima u svijesti zainteresiranog lokalnog stanovništva. Za Dubrovnik bi bilo dragocjeno kad bi se taj festival održao i proširio svoj opseg djelovanja, te kad bi se napokon ostvarila Slavenova zamisao o alternativnom kulturnom centru u Lazaretima koji bi funkcionirao kroz cijelu godinu. Strah me je, međutim, da će se dubrovačka tranzicija svesti na prijelaz iz beznadnosti u posvemašnju komercijalizaciju Grada, pa da će netko, na kraju, uspjeti izgurati Karantenu iz Lazareta i tamo, na primjer, ueseliti riblji restoran.

Grad opere i grad drame

Možete li konceptualno usporediti Dubrovački i Splitski ljetni festival?

– Mislim da je takva usporedba moguća samo načelno; u oba festivala presudno je važan taj *genius loci*, no ni u sociološko-kulturološkom ni u organizacijskom pogledu oni nemaju mnogo sličnosti, koliko god ih se pokatkad pokušavalo izjednačiti. Splitski festival je, primjerice, produžetak operne i dramske sezone tamošnjeg kazališta, a dubrovački je, praktički od samih početaka, usmjeren na festivalske «all stars» ansamble. Sa svojim specifičnim prostorima Dubrovnik je pružao mnogo više ambijentalnih mogućnosti od Splita, upravo kao što je i sa svojim kazališno-književnim nasljeđem nametao neke imperativne koje Split, bar u toj mjeri, nije imao. Najvažniji sastojak glazbenog programa Splitskog ljeta operne su produkcije; opera, naprotiv, u Dubrovniku nikad nije posve zaživjela, no komorni koncerti velikih imena svjetske scene, pa i nastupi glasovitih orkestara i dirigenata, bili su zaštitnim znakom Ljetnih igara. Ispada tako da je mjesto najbližeg dodira upravo struktura dramskog programa dvaju festivala koji je, unatoč produkcijskim različitostima, koncipiran po sličnoj shemi: dvije do tri premijerne festivalske predstave, jednako toliko repriza i nekoliko nasumce odabranih gostovanja. Približavala ih je, dakako, i odsutnost razvidnog koncepta, točnije tematske usredotočenosti repertoara za koju smatram da je izuzetno važna. Gledajući iz perspektive proteklih nekoliko godina, dramski program Splitskog ljeta ipak je bio sadržajni i prisutniji u realitetu od programa Dubrovačkih ljetnih igara, uhvaćenih u mišolovku vlastitih fetiša, tradicije i mitomanije. Igre su, međutim, još prošlo ljeto počele polagano hvatati izgubljeni korak s vremenom i sada im treba pomoći da taj «povratak u budućnost» izvedu do kraja. ▣

festivali

Prikazani radovi uglavnom ne ostavljaju mogućnost reakcije gledatelja, sudionika ili jednostavno sugrađana

Kako se Urbani festival već drugu godinu uhadava prokušanim stazama, da ne bi zalutao krivim putem, neke je stvari bolje reći na vrijeme

Ivana Slunjski

Dok sam se nadnaravnim naporima i silinom očajničkih pokušaja nastojala dokopati snimke nedavnih zbivanja Urbanog festivala namijenjene arhivskoj dokumentaciji, a spletom okolnosti pohranjene na krivom i ne tako dostupnom mjestu, kako bih svoja stajališta potkrijepila bar snimkama događanja izmaklih vlastitoj prisutnosti, dovela sam u ozbiljan konflikt svoju kritičku svijest i kritički nepristranu savjest. Je li meritornost osvrta koji se temelji na dvije instalacije (plus jedna viđena ranije) i jednom kratkom plesnom uratku prikazanom u krnjoj verziji veća od meritornosti osvrta snimljene građe koja bi osigurala cjelovitost uvida, ali uskratila neposrednost događajnosti i dalje ostaje bez odgovora. Sve nedoumice ispravnog izbora prikazala je nedostupnost *dokaznom* materijalu u okvirima zadanih rokova. Uvažavajući činjenicu da viđena događanja Treće smjene Festivala konceptijskom ideologijom ne odskakuju od događanja na Prvoj i jedinog rada koji sam dospjela vidjeti na Drugoj smjeni i da sve što sam vidjela prati podjednaka količina istovrsnih problema, dopustit ću si slobodu da kritiku više uputim samom Festivalu, a manje vide-nim radovima.

Problem 1

Kako otkriće svakog novog svetišta izazove pomamu hodočasnika ujedno poljuljavši čvrstoću njihovih uvjerenja u dotadašnje dogme, tako i pojava svake nove umjetničke manifestacije festivalskog oblika izaziva sumnju u vlastitu opravdanost. Kako se Urbani festival već drugu godinu uhadava prokušanim stazama, da ne bi zalutao krivim putem, neke je stvari bolje reći na vrijeme. Iako se u mnogim odrednicama ovaj festival doima nepretencioznim pokušavajući na vrlo nenametljiv način utjecati na profil grada, pretencioznim bih u prvom redu nazvala organiziranje festivala za publiku čija je brojnost tolika da bih svakog gledatelja ponaosob mogla imenovati. Dakle, publiku uglavnom čine sami organizatori, sudionici Festivala i tek poneki usputni prolaznik. Malobrojnost i hermetičnost publike smanjuje razliku između obične probe i javne izvedbe čime se gubi i na kakvoći izvedbe jer izostaje ekscitacija nepoznatom situacijom. Nepretencioznost pristupa slučajnim prolaznicima štoviše više smeta nego koristi jer ih ne može dovoljno potaknuti niti okupirati

U očekivanju... publike

pažnju tako da ih aktivno involvira u događanje. Koja informacija više također ne bi bila naodmet. Manjak informacija posebno dolazi do izražaja kod projekata koji zahtijevaju istodobnu internetsku pokrivenost.

Problem 2

Festival progovara o hibridizaciji realnog i imaginarnog kroz djelovanje tehnologije i tehnogizacije na urbane prostore i urbanu svijest. Angažirani autori svojim vizijama preoblikovane stvarnosti stvaraju polje akcije, ali da bi svoje zamisli do kraja sproveli nedostaje im *interakcija*. U propitivanju promjenjivosti identiteta u ovisnosti o varijabilnosti vanjskog i obrnuto može se primijetiti utjecaj mijena na osobu autora, no prikazani radovi uglavnom ne ostavljaju mogućnost reakcije gledatelja, sudionika ili jednostavno sugrađana, koji su izloženi istim mijenama društva, niti se može dobiti povratna informacija kako se grad mijenja i mijenja li se uopće pod utjecajem predložene rada. Čak i subkulturalna delikvencija u obliku nepoželjnih grafita, primjerice, uvijek polučiti izvjestan učinak: ako ništa drugo, zgražanje napisanim navede vlasnika fasade da uzme u ruke četku i kantu boje i ukloni napisano. Grafit i dalje stoji tamo, čak ponekad i ispliva ispod nanosa boje, ali jasno je vidljiv efekt i kontraefekt. Ovdje bih spomenula rad likovne umjetnice Kate Mijatović naziva *Izabrani snovi*. Prethodni rad iste autorice *Mreža snova* internetska je adaptacija tekstova autori-

činih snova i popratnih vizualizacija. Naoko nepovezane snove asocijativno povezuju pojedini elementi spojeni linkovima u mrežni konglomerat bez početka i kraja gdje se prijelazom linkom iz jednog sna u drugi svaki put postiče drukčiji slijed asocijativne međuovisnosti snovitog tkiva. *Izabrani snovi* idejno se nadovezuju na *Mrežu snova*, a nastali su od snova autoričinih prijatelja. Snovi su razasuti po zagrebačkim tramvajskim stanicama i drugim javnim prostorima. Intencija autorice ovaj je put usmjerena na prožimanje snovitog i javnog dijela života, na udio javnog u snu i sna na javi. Međutim, ovdje ne možemo govoriti o tome koliko od tuđih snova može postati predmetom zanimacije čitača i doprijeti do njihova nesvjesnog stanja sna, a efikasne opcije interpolacije čitača, pod uvjetom da ih uopće bude, nisu osmišljene.

Problem 3

Većina projekata koje organizatori pomno biraju odlikuju se jednostavnošću i jasnoćom koncepta. No, prekomjerna jednostavnost i jasnoća često sa sobom povlače i nepoželjnu jednoslojnost i jednodimenzionalnost. Rudimentarnost izložene ideje, pogotovo ako je svedena na razinu iznenađenja ili dopadljive i neškodljive igrarije povijesnim, socijalnim ili antropološkim citatima, recipijentu oduzima svaku mogućnost kompleksnije nadogradnje viđenog i konstruiranja drukčije umišljajne stvarnosti. Jednoslojnost nekog rada su-

kobljena frekventnoj i pulsirajućoj infrastrukturi urbanog, izgrađenoj na proturječnostima, na preklapanju heterotopija, na kontinuiranom i diskontinuiranom cirkuliranju i premještanju znaka, označitelja i označavanog, još više se stanjuje jer rad nema dovoljnu jačinu signala kojom bi prenio početnu ideju i ostavio dovoljno dubok otisak koji se ne bi izgubio prvim komešanjem prolaznika. Nešto složeniji projekt je, sagledamo li ga u cjelini, dakle sve četiri koreografije kombinirane na tri različite lokacije, prezentacija radionice mladih koreografa i dramaturga održane ljetos u Grožnjanu u sklopu *Akcije/Frakcije*, u suradnji s BAD co. i eks-scenom, kojim se istražuje odnos privatnog/javnog i prostornosti. O uspjeloj ili manje uspjeloj integraciji koreografiranih podjedinica projekta *WATT + EAU* ne mogu govoriti jer sam vidjela, kako sam ranije spomenula, samo *Private in vitro* autorica Silvije Marchig, Barbare Matijević i Željke Sančanin uz dramaturga Andriju Turčina, i to na jednoj lokaciji. Taj kratki uradak, uz to, u ovoj izvedbi osuđenoj na dvije izvođačice manje, izdvojen iz cjeline opet ne prelazi prag izazova poigravanja vratima koja na pomake tijela reagiraju zatvaranjem ili otvaranjem, a jednako kao i u ostalim vide-nim radovima i za ovaj je karakterističan manjak gledatelja i homogenost publike. Vjerujem da bi rad u izvedbi svih triju izvođačica u degažmanu između dvojih vrata s većim brojem odnosa triju tijela dobio na vrijednosti.

Za entuzijazam

S obzirom na entuzijizam i agilnost članova organizacije nadam se da će za dobrobit opstanaka Festivala poraditi na svladavanju udaljenosti ne samo prostornih razmjera nego udaljenosti između dobro usmjerenih nakana i realizacije, edukacije i needukacije, komunikacije i nekomunikacije. Daleko bih radije vidjela dužnost kritičara potisnutu porivima gledatelja. ▣

kazalište

Dva kulturalna fetiša: Hamlet i Don Juan

Fetiš je totemski blizak i današnjoj komercijalnoj kulturi, u kojoj se kupoprodajna vrijednost predmeta također pokušava prikazati magijskom

Uz premijeru *Slučaja Hamlet* u DK Gavella redateljka Maria Kovača te predstavu *Don Juan ili ljubav prema geometriji* Maxa Frischa, praizvedenu u HNK, u režiji Laryja Zappija

Nataša Govedić

Etimološki, fetiš je renesansni pojam, u europsku jezičnu tradiciju pristigao na semantičkim kotačima portugalske riječi *feitiço*, u značenju "magične prakse", "čaranja", izvedenog uz pomoć posebno (artificijelno) izrađenog predmeta. Davno prije Freuda i njegovih nekonzistentnih ideja oko toga što bi trebala biti alegorijska moć fetiša (u ranijim tekstovima: simbol falusa, u kasnijim tekstovima: simbol vagine), fetiš je komunicirao značenje opasne i

moćne izradevine, u početku najčešće knjige, čija je sekularna moć (ne samo ona metafizička nego i kupoprodajna), dovodila u pitanje srednjovjekovni sustav jednog drukčijeg fetišizma – relikvijskih ostataka svetaca. Fetiš je stoga totemski blizak i današnjoj komercijalnoj kulturi, u kojoj se kupoprodajna vrijednost predmeta također pokušava prikazati magijskom: tom poslu je, kao što znamo, predano posvećena kompletna reklamna industrija. Mnogi su šekspirolozi europskog i američkog kontinenta od sedamdesetih godina na ovome ukazivali na Shakespeareaov opus kao stalno crpilište unosne pop mitologije, ne slažući se tek oko vrijednosnog predznaka Romea i Juliette na novčanici od 20 funti ili Hamleta kao lika iz *South Parka*. Moje je stajalište kako je kulturalne fenomene (barem ako se bavimo znanstvenim poslom) poštenije opisati i pokušati razumjeti, a ne ih unaprijed osuditi, pa samim time i lišiti mogućnosti pomnije analize. U svakom slučaju, nikada ne treba zaboraviti na obilje i književnoteorijskih i teatroloških i socioloških

kih dokaza prema kojima je planetarni uspjeh Williama Shakespearea vezan za dramatičarov popularistički dar svekolike hibridiza-

kralj uspio i *savim ušutkati* te svesti na luđačko lupanje glavom o zid (što ujedno čini i zadnju sliku uprizorenja). Zašto Kovač odabire idolatrirati vladare? Znači li to da je njegov redateljski fetiš vezan za grabljenje socijalne funkcije, a ne smicanje hulje s trona? Ako je suditi po Kovačevoj vještini manipulacije domaćim medijima, ovom je mladom

cije, kooptacije i adaptacije brojnih tekstova kulture, a ne za elitistički "purizam" bilo teatra, bilo akademije. Zbog toga je naročito zanimljivo opipati bilo najnovijem zagrebačkom uprizorenju *Hamleta* u maniri Jerry Springer TV serijala – imajući, dakako, na umu kako je modu "springerizacije" Hamleta pokrenuo još 1988. godine stripmajstor Kyle Baker u vrlo cijenjenom crtanom djelu *The Cowboy Wally Show*.

Fetiš voditelja

Za redateljka Maria Kovača i dramaturginju Anu Prolić u središtu je pozornosti *Slučaja Hamlet* lik TV Voditelja (usporeni i medeno ljubazni Sreten Mokrović), a ne lik "gosta": nemuštog, adolescentski zlovoljnog Hamletića (Bojan Navojec). Hamletić je sposoban tek za bijesna pocupkivanja s mjesta, ali ne i za intelektualnu konfrontaciju s televizijskim ili političkim moćnicima. Prolićeva Shakespeareovu liku oduzima snagu originalnog teksta (tu i tamo zadržavajući naznake parafraze), ali i subverzivnost samog zapleta: Klaudivije *zadržava vlast* bez ikakva okršaja s danskim kraljevićem, da bi na kraju impotentnog buntovnika

redatelju (čije početke obilježava protesni performans!) sve manje važna umjetnička i socijalna istina, a sve draži instantni publicitet; makar bio utemeljen i najpovršnijim ili ekstremno jednostranim premisama. U intervjuu za *Jutarnji list* (4. listopada 2002.) možemo se uvjeriti u tipičnu Kovačevu manipulaciju informacijom: redatelj izjavljuje kako je njegova predstava dobila "negativnu kritiku" i *prije premijerne izvedbe*, tekstom objavljenim u ovom dvotjedniku.

Gdje se igra kazališna predstava?

To je višestruka neistina. Analitički esej Robertina Bartolca objavljen u *Zarezu*, posvećen historijskim konceptima *Hamleta* i ideji uprizorenja koju je Kovač javno izložio u intervjuu tjedniku *Globus*, ni u kom slučaju nije isto što i "negativna kritika predstave", pogotovo ne kritika napisana "prije premijere". Razlika je, prije svega, žanrovska, pri čemu bismo od kazališnih ljudi očekivali da znaju prepoznati elementarne književne oblike, kao i da su u stanju na vrijeme čuti propitivačke reakcije na ono što javno prezentiraju kao svoj *redateljski koncept*. Ako Kovač smatra da je

Bartolec komentirajući Kovačeve izjave iz *Globusa* napisao i "recenziju predstave" *Slučaj Hamlet*, onda se predstava doista odigrala na stranicama EPH-ove tiskovine, a ne na Gavellinoj pozornici. Srećom, *predstave* se i dalje igraju u teatru, a ne samo na novinskim stupcima. Uprizorivši *Slučaj Hamlet* kao estradni spektakl poraza svake kritičnosti (posebno one političke), Kovač u *Jutarnjem* nastavlja ne samo svoj rad nego i samoga sebe prikazivati kao tobožnju "žrtvu" općeg strukovnog "progona". Retorika žrtve naravno legitimira ideologiju reakcije: možemo to jasno pratiti na aktualnom 'slučaju Bobetko'. Kovačevu, pak, konkretnu predstavu ne spašavaju, nažalost, ni uspjele humorne kreacije Slavka Brankova (Polonije), ni parodija edipalne heroine u izvedbi Helene Buljan (Gertruda), ni šarmantno homoerotični te rijetko bezazleni Horacije Siniše Ružića. Solidariziravši se s nijemom i zaplakanom siroticom kakve meksičke serije, ovaj put utjelovljenom u liku Ofelije (igra je Ines Bojanić), *Slučaj Hamlet* eklatantni je primjer jednog dijela domaće kulture koja najodanije služi fetišu estrade, a samim time i podcjenjivanju publike. Posebno onda kada se Voditelj obraća publici ne zato što *cijeni* i potom na predstavu *primjenjuje* mišljenje gledatelja nego zato da bi strogo selektivnim, kontroliranim i kratkim obraćanjem nekolicini lica iz publike stvorio *privid* "interakcije".

Fetiš maske

Premda ćemo u idućem broju *Zareza* o Maxu Frischu u Zappijinoj režiji čitati najavljeni tekst Seada Muhamedagića, sa svoje

razliku od jednostavne, gotovo pučkoškolske dosjetke koja rukovodi Kovačev scenopis, Zappia je pažljivo proučio višestoljetne sastojke europskih tekstova o Don Juanu, barem onog dijela koji se tiče Zavodnikove usamljenosti, narcističke teatralnosti, psihotičnosti i megalomanije. Anarhizam i bogoboštvo lika, kao i "poetiku iznevjerenog obećanja" kojom se bavi antologijska studija o donžuanizmu književne teoretičarke Shoshane Felman (prevedena i u nas), Zappia, međutim, zaobilazi u širokom luku. Gorana Grgića u naslovnoj ulozi vodit će kroz mutne osjećaje egzaltiranosti, nezadovoljstva i neprilagođenosti, ne usuđujući se imenovati lice kojeg zakriva Don Juanova "ljubav prema geometriji". Po Frischu, riječ je o licu božanstvene konstantnosti, danteovske svesimetrije, apsolutnog mira i kontrole. Čeznući za Njime, Don Juan uporno smiče maske i maske ljudskih nevjera, nemira i nepostojanosti, ali ne nalazi ništa više od fetiša maske, u konačnici osobno navukavši i masku malogradanskog braka. Ovakav Don Juan ne može izdržati visoki napon vlastite mitske i mitomanske transgresije. *Pravi* Don Juan Zappijine predstave stoga ostaje lik svodilje Celestine u sjajnoj izvedbi Jasne Bilušić: ona ismijava maske, samouvjerenost ih nosi i razbija, preuzimajući odgovornost za svoju pobunu i za svoju *vjeru*. Ali Celestina nije i lik koji zanima redatelja. Zappia radije žaluje nad "muškim zarobljeništvom" u kulturi koja tobože poznaje tek zamku prisilnog promiskuiteta ili prisilne vjernosti.

Ni vruće ni hladno

U predstavi na čudan način, unatoč potenciranoj plesnoj gesti, promjenama jarkog svjetla i stalnim asocijacijama na španjolske glazbene romanse (skladatelj: Igor Savin i Igor Savin ml.) izostaje i afrodizijak slobode i erotska snaga nezavisnosti. Izostaje *bilo kakva* strast, uključujući i deklariranu ljubav glavnog junaka prema geometriji. Možda je tome djelomičan uzrok i u latentnoj nezainteresiranosti HNK-ova ansambla za predstavu, pri čemu je naročito porazna nečujna, dekoncentrirana gluma Đure Utješanovića (Otac Diego); a možda je stvar i u neprovokativnom, nimalo rizičnom, uistinu konvencionalnom dramaturgijsko-redaljskom čitanju Frischova komada, čiji je dvostruki potpisnik Lary Zappia. Čekajući da dobije *zasluženu* priliku režiranja u centralnoj nacionalnoj kući, ovaj se sposobni redatelj (u svojoj generaciji sigurno najškolovaniji, pa i najvještiji u poslu "ređenja" predstave) očito prilično umorio i izgubio na filozofskoj ošttrini. Po mom mišljenju, kazalište je daleko više od maske: ono je ili glas savjesti ili prazno brbljanje; puki fetiš histričnosti. Dvije zagrebačke premijere ove su se jeseni lako okrnule o velike mitove radikalnog otpadništva, zamijenivši ih radije kapitulacijom pred tržišnim mehanizmima dopadljivo isprazne scenske produkcije. U oba slučaja, bez obzira na Zappijinu zanatsku superiornost i Kovačevu manifestnu zanatsku površnost, najteže mi pada relativna *mladost* (starački) rezigniranih redatelja. Ne čini mi se da itko ikad "ima vremena" za polovičnost i defetizam. ■

Dvije premijere lako su se okrnule o velike mitove radikalnog otpadništva, zamijenivši ih radije kapitulacijom pred tržišnim mehanizmima dopadljivo isprazne scenske produkcije

bih strane tek dometnula da HNK-ova premijera *Don Juana* također podigra prevratničku okosnicu još jedne kasnorenesansne legende. Unatoč vizualnoj raskoši (scenografija: Dalibor Laginja) i *iznimno vrijednom* pomaku ansambla u koreodramsku gestu, nesumnjivo prijeko potrebnu zagrebačkom HNK (scenski pokret potpisuju Tamara Curić i Larisa Lipovac), Zappijin *Don Juan* zanatski je vrlo korektna i isto toliko mlaka predstava onog tipa teatra koji bismo u najboljem slučaju mogli nazvati "ilustrativnim", ali ne i vizionarskim. Redatelj vjerno slijedi dramatičara, ali ga ne nadmašuje. Za

Bosna, Texas

Književna je poetika ovog mladog bosanskog majstora sasvim sigurno dužnica borgesovskoj tradiciji, ali on je u znatnoj mjeri i nadilazi, egzistencijalno je prizemljujući i historizirajući

Muharem Bazdulj, *Travničko trojstvo*, Durieux, Zagreb, Otvoreni kulturni forum, Cetinje, Buybook, Sarajevo, 2002.

Aleš Debeljak

Muharema Bazdulja, pisca eruditski stilizirane, pa ipak tečno čitljive zbirke kratkih priča *Travničko trojstvo*, koju su u pionirskom naporu međunacionalne suradnje zajedno objavile tri nakladničke kuće, Durieux iz Zagreba, Otvoreni kulturni forum iz Cetinja i Buybook iz Sarajeva, na stražnjoj strani korica te knjige vidimo u posebnom stavu, koji umjesto uobičajeno primamljivog uredničkog zapisa ili predvidljive reklamne oznake vrlo dobro vizualizira temeljne značenjske dimenzije njegova sofisticiranog stila. Vidimo ga kako stoji ispred dviju polica s knjigama, u središnjem američkom planu, s dugom crnom grivom preko ramena, i kada zapazimo da je jedino ime koje možemo pročitati na njegovoj bibliofilskoj pozadini nepogrešivo povezano sa slavnim postmodernističkim romanom *Ime ruže*, užitkom u inter-tekstualnim referencijama i duhovitoj semiologiji svakidašnje banalnosti, iznenada shvaćamo da nas autor ustvari ne gleda, nego zuri nekamo mimo gledatelja u romantičnu beskonačnost, kao da vidi nešto što mi ne možemo vidjeti i kada bismo se ogledali posvuda oko sebe, jer njegov pogled posjeduje onu sabranost koja je, ako nije otupjela od zurenja u prolazni, trenutni i smrtni život negdje drugdje, sasvim na granici emocionalne zrelosti u kojoj ne bi bilo pogrešno vidjeti pristanak na to da stvari imaju svoju nespoznatljivu logiku, te da nema smisla nastojati u uvjeravanju da smo sami u pravu.

Velika priča individualne poetike

Takvo uvjerenje možda zaista nema smisla, iako su ga u proteklih deset godina u Bazduljevoj domovini prakticirali mnogi generali i psihijatri, ali o načinu na koji shvaćamo tu logiku stvari pouzdano ima smisla barem pisa-

ti. Muharem Bazdulj opisuje svoje idiosinkratično viđenje svijeta egzistencijalnom ustrajnošću i sustavnom disciplinom, jer

lovce udahnuti vitalnu snagu svjedočenja i vizionarstva u te književne tekstove, koji se svojom filigranskom preciznošću, zapanjujućim interpretativnim darom i unakrsnim referencijama na popularnu i elitnu kulturnu baštinu ipak nameću kao dokumenti i te kako konkretne, socijalno-povijesne i čak i političke stvarnosti. U cijeloj knjizi, a u

spomenutim pričama posebice, autor je prema mojemu mišljenju sjajno demonstrirao kako uopće nema nikakve potrebe da se kreveljimo s dosadom i blaziranom

Bazdulj je odlično rekonstruirao bosansku stvarnost odozgo – njegova se pripovjedna strategija prelama kroz mnogovrsne filtre kritičke refleksije, svijesti o granicama fikcije i asketske meditacije, koji poput odmjerene postmoderne učenosti Umberta Eca nisu lišene ironične distance

je ova knjiga već njegova treća, a pritom za sobom ima svega dvadeset i pet godina života i nagradu Soroseve fondacije za najbolju knjigu u Bosni i Hercegovini. Valja naglasiti da je Bazdulj već svojom prethodnom zbirkom kratkih priča *Druga knjiga*, iz 2000. godine (naizgled suhi klasifikatorski naslov dobiva svoje duhovito objašnjenje u jednoj od priča iz te zbirke, što dodatno potvrđuje vjerodostojnost moga tradicionalnog mišljenja da autor prati izvjesnu veliku priču individualne poetike za koju su pojedine knjige samo postaje na odabranom putu, a ne odvojene i samostalno umjetničke zgrade) jasno dao do znanja da imamo posla s visoko načitanim, kultiviranim i osviještenim autorom.

Pa ipak, pa ipak: je li za vrsno književno umjetničko djelo danas zaista dovoljno «samo» vještoto kormilarenje kanalima po kojima klize izabrane slike i metafore od jednog elitno kanoniziranog ili podzemno kultnog autora do drugog, izvjesno inteligentno pritiskanje na tipke na klavijaturi svjetske književnosti, kao što je takav način pisanja, koji se hrani drugim tekstovima, do suvremenog mondenog automatizma doveo Jorge Luis Borges svojim tigrovima sna, zrcalnim udvostručenjima, putopisima fikcionalnih labirinata i tajanstvenom metafizikom riječi, koje su iskliznule iz islandskih saga? Bi li zaista bilo dovoljno kada bismo se kretali samo beskonačnim hodnicima estetizirane imaginacije, koja u knjižnici vidi sam univerzum, a ne danas još samo razvodnjenu metaforu za nj? Ne vjerujem.

Prizemljeni Borges

Zato vjerujem Bazdulju i to do te mjere do koje je u najboljim kratkim pričama ove zbirke – a prije svega u onoj koja je cijeloj knjizi podarila naslov te u pričama *Drugo pismo iz 1920. godine* i *Travnik, Texas* – uspio dos-

Odsjaji velike kataklizme

U tim se pripovijestima, naime, ne može zadobiti uvid u aktualnu bosansku stvarnost u kojoj je Daytonski sporazum iz 1995., koji je rat zamrznuo u komplicirane legalne paragrafe, u biti već davna prošlost, dok Bazduljevi junaci, prerano sazreli učenici, vječni studenti i nomadi bez izbora, melankolični epistolarci i sakupljači beskorisnih slika žive svoje nasumične i često između dva kontinenta raspršene živote tako da se u njima odsjaj velike kataklizme u autorovoj domovini raspoznaje samo preko samorazumljivih konverzijskih prečaca i transparentnosti društveno-povijesnog okvira, pa neka je riječ i o psihološkom izvješću o gradu koji zbog srušenog mosta više nema oslonca za svoju tradicionalnu kulturnu semantiku, ili o gorkom izbjegličkom iskustvu u Americi koje u korespondenciji s onima koji su ostali kod kuće, ritualno ublažava obnavljanje zajedničkih uspomena na titravu liriku Bonoa i U2.

Ali, ne nasjedajte iluziji: nije riječ ni o kakvoj ratnoj prozi, iako je ona ratom neizbrisivo obilježena. Književno je majstorski upravo način na koji Bazdulj dopušta tom strahovitom potresu, čiji koncentrični krugovi jenjavajućih, ali nikada nestalih vibracija i dan-danas upravljaju našim očekivanjima i vrijednostima na ovim prostorima, da između redaka okarakterizira cjelokupnu duhovnu atmosferu pripovijesti.

Vivisekcija fantazmatičkih scenarija

Egzistencijalnu dimenziju svjedočenja – koja je u mnogim pogledima generacijski uvjetovana odabranim prisjećanjima na omiljene filmove ili rock-balade, koje su vrlo vjerojatno nadahnule i autorovu frizuru na fotografiji, a ne samo njegovo usvajanje ritmova *globalnog sela* – Bazdulj spretno sjedinjuje s dramaturškom strukturom pripovijesti u kojoj se otvara prostor za viziju ljubavi, snažniju od pravde, kako glasi, i to na engleskom jeziku, naslov jedne od pripovijetki. Pritom nemamo posla sa sentimentalnom intonacijom, već upravo s kritičkim odbijanjem rajskih utvara kiča u pop-kulturi i pop-političkoj produkciji, jer se suočavamo s beskompromisnom vivisekcijom fantazmatičkih scenarija, koje nam nude uvjerljive ideologije Naroda ili Stranke, dok se istodobno globalna kulturna baština koristi poput svojevršnih štaka, opskrbljujući sada, namjesto tradicionalnih sevdalinki, Bazduljeve junake zalihom kanoniziranih masovno-medijskih slika i općih mjesta čuvstvene egzaltiranosti.

Bazduljevi junaci tako, dakle, poniru kroz palimpseste elitne tradicije, klasičnih školskih pjesama i opskurnih citata, pa i suvremene globalizirane svijesti, na što upućuju kontinuirane, ponekad čak i pretjerano česte i ometajuće referencije na slavne ikone većinom američke kulturne industrije; zato i američki plan au-

torove fotografije na ovitku, iako je možda izbran slučajno, zasigurno nije bez unutarnjeg smisla. Njegovim se junacima, međutim, takvo palimpsestno poniranje izričito događa upravo u bosanskim okvirima i sa specifičnim lokanim ograničenjima, a istovremeno i sa s ljubavlju opisanim prednostima svakidašnjih navika u sporom urbanom bilu zabačenih gradova, Tuzle i Travnika (Sarajevo ovdje emfatično nije prvi i jedini prostor pripovjednog događanja!) u kojima se univerzalne tematike traganja za smislom u svijetu bez smisla, povlačenja u profinjeni egzil umjetnosti i slutnja ispružene ruke, koja bi rado dodirnu drugu ruku, ustrajno zalijeću u surovu stvarnost post-daytonske Bosne.

Bosna odozdo i odozgo

Ako je slavni Miljenko Jergović u svojem opsežnom spisateljskom opusu lijepo prikazao čulno-zornu sliku bosanskog odrastanja u kasnom predratnom socijalizmu koristeći pristup *odozdo*, koji je po svojoj spoznajnoj naravi blizak časopisnoj bilješci i izbljedjelom obiteljskom albumu, čini se da je Muharem Bazdulj odlično rekonstruirao bosansku stvarnost *odozgo*. Time želim reći da se njegova pripovjedna strategija prelama kroz mnogovrsne filtre kritičke refleksije, svijesti o granicama fikcije i asketske meditacije, koji poput odmjerene postmoderne učenosti Umberta Eca nisu lišene ironične distance, ali ih ipak odlikuje prvenstveno čvrsta spoznajna pretpostavka da je samo visoko individualizirano iskustvo vrijedno toga da se i uobličiti u tekstu.

Smisao je dobre književnosti u tome da nam otvori prozor u svijet koji ne poznajemo, a istodobno da to učini tako da se zatim u tom svijetu začudeno prepoznamo upravo mi sami. I najstroži čitatelji, ako Bazdulju oproste ponekad možda pretjerano forsirano pounutrenje izvorišta svoga nadahnuća i rješavanje književnih rebusa, neće moći ne uživati u pritajenom majstorstvu autora koji naše poglede kroz svoje pripovjedne prozore zavodi mješavinom dirljive iskrenosti i kritički osviještenog korištenja istrošenih pripovjednih modela – dakle one isključive mješavine zbog koje i inovativna parafraza *hazarškog pitanja* i Pavićeva slavnog romana zadobiva crte dokumentarne snimke bosanske stvarnosti, koja u svojim društvenim slojevima skriva vizionarsko izvješće o susretu između dvije samoće i sreći koja proizlazi iz uspjelog, iako tek privremenog susreta u zbilji. Prateći trenutke takve sreće, tog ispunjenog sklada između duhovnog i materijalnog svijeta, Bazdulj je napisao knjigu, koja zavidnom umjetničkom snagom svjedoči o tome kako nas upravo činjenica da uvijek ostajemo praznih ruku, u biti tek čini ljudskima. ☒

Sa slovenskoga prevela
Ksenija Premur

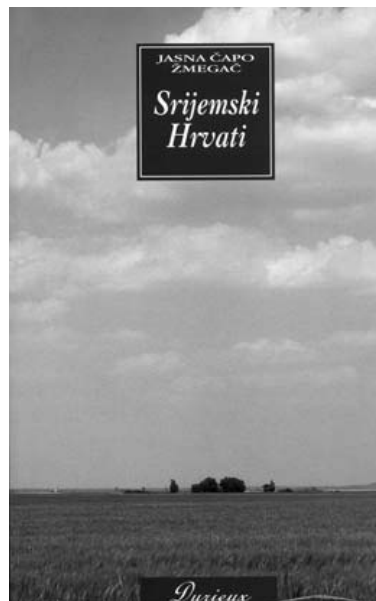

Isti, a drukčiji

U konstrukciji i mijeni identitetskih odnosa dviju skupina stanovništva iste etničke skupine, sama etnička istost ne ubrzava i ne olakšava urastanje migranata u novu zajednicu, štoviše, s vremenom skupine nastoje markirati svoju razlikovnost

Jasna Čapo Žmegač, *Srijemski Hrvati: Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*, Zagreb, Durieux, 2002.

radi o različitim kontekstima i uvjetima procesa re-patrijacije, istraživanja pokazuju da se radi o istim žarišnim problemima sus-

Valentina Gulin Zrnić

Ratni nemir uzvitlao je mnoge sudbine na prostoru bivše Jugoslavije.

Početak devedesetih godina, oko 30.000 Hrvata iz Vojvodine, ponajviše iz Srijema, migriralo je u Republiku Hrvatsku uslijed političkih zbivanja, pritisaka i ratne situacije. Za razliku od izbjeglih i prognanih osoba ovaj je dio stanovništva i problematika vezana uz njihovo preseljenje slabije medijski prisutna. Također, i znanstveno je manje istraženi dio hrvatske migracijske populacije devedesetih godina.

Upravo tu smješta se knjiga Jasne Čapo Žmegač *Srijemski Hrvati*. Studija je temeljena na višegodišnjem terenskom radu autorice koji je rezultirao bogatim korpusom građe. Također, studija konkretizira nove pristupe istraživanju, a odlikuje se i uživljenim ključnim kritičkim antropološkim konceptima. Sve to omogućilo je autorici da fenomene migracija, identifikacija, interakcije i integracije obradi kompleksno i slojevito. Širina pristupa stavlja ovu studiju u red interdisciplinarnih, noseći potencijal za mnoge znanstvenike društveno-humanističke orijentacije koji se bave problemima i fenomenima kulturne i društvene dinamike, migracija, etniciteta, identiteta, interakcija, mentaliteta. Nadalje, u knjizi su sadržana i dva suradnička priloga autorica Aleksandre Muraj (*Ekonomska djelatnost srijemskih Hrvata. Stanje iz godine 1996.*) i Jadranke Grbić (*Jezik i govor kao komponente i faktori identiteta*).

Domaći stranci

Istraživački problem oko kojega Jasna Čapo Žmegač izgrađuje studiju je *re-patrijacija* – povratak ili imigracija ko-etničkog stanovništva (ljudi iste etničnosti ili nacionalnosti kao i većinska populacija) u njihovu nacionalnu državu. Istraživanje preseljenih Srijemaca u matičnu državu dijelom se komparativno smješta uz druge značajne europske slučajeve re-patrijacije u 20. stoljeću. Taj se proces najčešće zbiva uslijed raspada multinacionalnih država i ratova. Iako se

Autorica je vrlo suptilno oslikala svu dramatiku redefiniranja osobnog i kolektivnog identiteta, pripisivanja razlika, autoidentifikaciju, kolanje stereotipa, stvaranje negativnih slika – problematiku koja je u studiji humanizirana biografskim isječcima kazivača

reta domicilnog i migrantskog stanovništva, prvenstveno na identifikacijskoj i interakcijskoj razini, gdje se repatriirci doživljavaju poput stranaca iako su iste etničke pripadnosti kao i lokalno stanovništvo. Srijemski se slučaj tako uklapa u fenomen globalnih razmjera recentne povijesti.

U Hrvatsku se, organizirano ili pojedinačno, trajno doseljavaju veće skupine ne samo vojvođanskih Hrvata nego i onih iz Bosne i Kosova. Srijemski doseljenici, većinom seljačko stanovništvo, u Hrvatskoj se jednim dijelom naseljavaju u okolici Virovitice, gdje je autorica i vodila istraživanje. Prethodno zamijenivši svoju imovinu (kuće, zemlju, oruđe) sa Srbima iz Hrvatske koji odlaze u Srbiju, Srijemci osiguravaju materijalnu i gospodarsku podlogu za daljnju integraciju u hrvatsko društvo. I upravo tu započinje glayna istraživačka znatiželja Jasne Čapo Žmegač.

Nastavljajući svoj raniji interes za istraživanje identiteta, autorica se u ovoj studiji posebice bavi *identifikacijom*. Slijedeći suvremenu literaturu naglašava aktivnu i procesualnu dimenziju fenomena, odnosno potvrđuje promišljanje identiteta kao promjenjive kulturne konstrukcije i dinamičnog socijalnog procesa. Identifikacija stoga podrazumijeva identitet u stalnoj mijeni, u stalnom redefiniranju. U konkretnom istraživanju radi se o raspravljanju konstrukcije i mijene identitetskih odnosa dviju skupina stanovništva *iste* etničke skupine. Ta istost etničkog korpusa, međutim, nije ubrzala ili olakšala urastanje migranata u novu zajednicu. Štoviše, s vremenom, skupine nastoje markirati svoju razlikovnost na što više načina. To je upravo posljedica njihove interakcije.

Nastavljajući svoj raniji interes za istraživanje identiteta, autorica se u ovoj studiji posebice bavi identifikacijom. Slijedeći suvremenu literaturu naglašava aktivnu i procesualnu dimenziju fenomena, odnosno potvrđuje promišljanje identiteta kao promjenjive kulturne konstrukcije i dinamičnog socijalnog procesa

Iz pojedinačnih slučajeva interakcije od izolacije do integracije autorica raspravlja *strategije identifikacije*, načine kojima doseljeno stanovništvo reagira na situaciju u novoj lokalnoj sredini. Razlika u pristupu, strategiji, uvelike ovisi o čitavom nizu čimbenika, od dobne kategorije do karakternih crta pojedinca, a kao tri paradigmatičke slike autorica izdvaja regnaciju, odbijanje i pragmatičnost. Autorica je vrlo suptilno oslikala svu dramatiku redefiniranja osobnog i kolektivnog identiteta, pripisivanja razlika, autoidentifikaciju, kolanje stereotipa, stvaranje negativnih slika, problematiku koja u studiji nije suhi znanstveni analitički korpus, nego bogata znanstvena rasprava, humanizirana biografskim isječcima kazivača.

Redovi stvarnosti

Kompleksnost autoričina pristupa posebice obogaćuje poimanje različitosti predodžbene i komunikacijske razine stvarnosti koje jednakovrijedno istraživački koreliraju. Autorica ih naziva *stvarnost diskurza i stvarnost interakcija*, a njihovo promišljanje objašnjava i različitim metodološkim i analitičkim pristupom. Istraživanje diskurza temelji se na metodi razgovora koji rezultira narativnim korpusom građe, dok metoda promatranja sa sudjelovanjem vodi k istraživanju interakcija – konkretnih susreta i raznih oblika komunikacije. Diskurzivna stvarnost, prepuna obostranih negativnih stereotipizacija, u konkretnom se komunikacijskom činu pretvara u tolerantnu i kreativnu interakciju. Supostavljanjem interpretacija sudionika razgovora i svojih vlastitih, autorica dopušta višeg-

lasje u svojoj studiji, dopušta mnogoznačnost i osvježuje nemogućnost privilegiranja *istinitije priče* ili *stvarnije istine* u odnosu jedne pojedinačne priče prema drugoj. Kako i navodi, namjera studije nije utvrditi *točnost* ili *stvarnost* slika i percepcija između dviju ko-etničkih skupina, nego istražiti *simboličke granice* između njih – njihovo stvaranje, mijenu, fluidnost i, konačno, njihovu funkciju u društvenoj interakciji na mikro- i makro-radini.

U posljednjih nekoliko stranica monografije Jasna Čapo Žmegač sažima svoj pristup etnološkoj znanosti, otkriva suvremeni kritički antropološki senzibilitet i upisuje vlastito promišljanje kvalitete struke i njezine specifičnosti. Suočivši se s različitim rezultatima istraživanja temeljnima na dvama različitim postupcima, onome analize teksta

unijela je u tekst određenu literarnost, slobodnost tijeka izričaja. S jedne strane tekst je oslobođen prevelikog nametanja fusnota, što je ugodno čitatelju i vizualno neopterećujuće. S druge strane, autorica je u tekst unijela i opsežne citate razgovora s kazivačima, sastavljajući poglavlja velikim dijelom od tih autentičnih iskaza (*Srijemci pričaju*, poglavlje je u cjelini sastavljeno od svjedočenja o iskustvu preseljenja). Takvim pristupom kazivači postaju čitatelju vrlo bliski, poneki čak plijene svojom osobnošću, a sam tekst diše pulsirajućim i vibrantnim životom svakodnevice. Taj dijalektalni iskaz vlastite sudbine živo je tkivo samoga teksta uravnoteženo isprepletano sa znanstvenim glasom istraživačice i autorice.

Upravo odnos kazivača i istraživača jedno je od ključnih problematiziranih mjesta etnološke znanstvene tradicije, posebice u devedesetim godinama kada se propituju odnosi moći i stvaranja znanja. Autorica je u tom smislu problem razriješla na odličan način. Ona je, naime, postavila kazivače kao svoje sugovornike, čime se značajno mijenja njihova pozicija. Oni postaju *su-dionici stvaranja predmeta istraživanja* zajedno s autoricom. Istraživačicu vodi znanstvena znatiželja i grubo formulirane okosnice istraživačkog problema, a tek razgovor s ljudima, u procesu i vremenu, definira problematiku. Također, kazivači su i *su-stvaratelji interpretacije*. Njihova promišljanja osobne situacije i političkih zbivanja autorica nudi kao jednakovrijedna vlastitim promišljanjima znanstvene inspiracije. Time Jasna Čapo Žmegač, za razliku od mnogih koji o tome samo deklarativno propituju, uvelike zadovoljava postmodernističke zahtjeve za privilegiranjem kazivača u istraživanju i u oblikovanju teksta. Osim toga, za mnoge od nas koje (još) muče dileme oko terenskog rada, pristup *kooperativne proizvodnje etnografije* legitimiran je u konkretnoj studiji na domaćem terenu.

Polifonija teksta

Autorično prisustvo u knjizi obilježeno je i finim senzibilitetom za višeglasje i mnogoznačnost. Pozivajući se na postupak *etnografije pojedinačnoga* autorica svoju znanstvenu interpretaciju ponekad gradi na temelju pojedinačnog slučaja, izbjegavajući time autoritativno fiksiranje i esencijaliziranje iskustava *drugog*. Takvim pristupom, kojega potvrđuje i ova knjiga, istraživač više ne stvara generalizirajuće forme znanja, ali će se naći u delikatnoj mreži tuđih iskustava. Usredotočivši se na pojedinca, implicitno s velikim poštovanjem prema osobi i pojedinačnim sudbinama, autorica predstavlja *heterogenost migrantskih sudbina, iskustava i identiteta*. Taj osjećaj za sudbinu drugoga, senzibilitet za analizu iskustvene razine, koji je onda i urodio pristupom predstavljanja različitosti, bez autoričina interpretativna nametanja, ozvučio je ovaj tekst posebnim višeglasjem, te ga učinio bogatijim i složenijim.

Razine aktivnog odnosa mnogostrukih su u ovome radu. Već je spomenuta ona između istraživača i kazivača, s obzirom na konstruiranje predmeta istraživa-

vanja i stvaranje interpretacije. Nadalje, i čitatelj (znanstveni ili popularni) *su-stvara* interpretaciju, jer mu je ponuđen uvid u perspektive različitih subjekata (interpretacije mnogih kazivača, te autorice), ponegdje je tekst i interpretativno nedovršen, otvoren, dopuštajući čitatelju njegovu vlastitu angažiranost u procjenjivanju i vrednovanju. Posebnu skupinu čitatelja čine sami kazivači. Za pretpostaviti je da će neki, pročitavši knjigu, osvijestiti neke razine vlastitoga života, komunikacije, ambivalencija, konfliktnih situacija. Tekst se tako vraća njima, s dijelom interioriziranih uvida i interpretacija, on će se ugraditi u razumijevanje vlastite situacije i moguće redefiniranje osobnog identiteta.

Personalizirana povijest

Iako studija nije ispolitizirana, sama tema pripada sferi političke intonacije. Autorica, naime, dotiče ključna pitanja hrvatske politike prve polovine devedesetih (primjerice etnička preseljenja), na nekim mjestima komentira državnu retoriku, a u dijelu u kojemu se politika veže s kulturom nužno se koncipiraju pitanja nacionalnog identiteta. Tako je otvorena i problematika integracije različitih skupina Hrvata u hrvatsko društvo nove nacionalne države, kao i svi prijevori s time povezani, od onoga je li integracija osobna odluka ili kolektivni čin, pa do pitanja treba li uopće ostvariti cjelovitu integraciju u hrvatsko građansko društvo ili očuvati neku vrstu (kolektivnog) identiteta. U tom smislu nadovezuje se i prijepor odnosa kulture (različitosti) i nacije (jedinstvenosti) u poimanju multikulturalnosti (regionalnog, subetničkog) hrvatskog identiteta kao bogatstva, nasuprot unificirajućim trendovima modeliranja hrvatske kulture. Zanimljivost je čitanja ove studije i to što glasovi "malih" ljudi komentiraju "veliku" politiku nastojeći prvenstveno sebi, a onda i drugima, postaviti razumljivu sliku vlastite sudbine i iskustva unutar političkih i ratnih zbivanja. Autorica svojim pristupom dopušta personaliziranje povijesnih zbivanja devedesetih, preko individualnih priča i sudbina dotiče bitna politička, državna i ona ključna pitanja kulturnih i društvenih odnosa. U mnogim tim odnosima ugrađena je kontradikcija, primjerice ona između državne retorike i života u lokalnoj sredini, ili ona između ideje, zamisljaja života u novoj zajednici i doživljenih iskustava. Ovo je stoga priča o savladavanju kontradikcija na mnogim razinama – intelektualnoj, psihičkoj, emotivnoj, komunikacijskoj – svjedočanstvo o životu u kriznim i kritičnim godinama suvremene hrvatske povijesti. ▣

KRITIKA

Anonimni Afrikanac

Svijet koji Michaela K. ostavljaju na rubu civilizacije nije svijet nacističkih logora, fašističke grubosti i sadizma, ipak to je svijet ravnodušan prema individualnosti, uvijek spreman zatvarati i kažnjavati svako izbjegavanje pravila

J. M. Coetzee, *Život i doba Michaela K.*; s engleskoga preveo Petar Vujačić, VBZ, Zagreb, 2001.

Ivo Vidan

Sve su različiti oblici kojima se u literaturi prikazuju okolnosti u izvan-europskom svijetu kolonijalnog karaktera. Od konvencionalnih opisa neimaštine i bezosjećajne surove eksploatacije iz prošlog, većinom realističkog razdoblja, udaljavaju se suvremeni pisci, te inventivno koriste čak postmoderne tehnike u konstruiranju novijih, primjerenijih pogleda na svijet. U uvjetima službene razdvojenosti ljudskih rasa socijalna se slika još produbljuje, a da pritom politička retorika i ne mora biti naglašena. To je jedan od razloga zbog kojih je južnoafrički pisac John Michael Coetzee osobito zanimljiv.

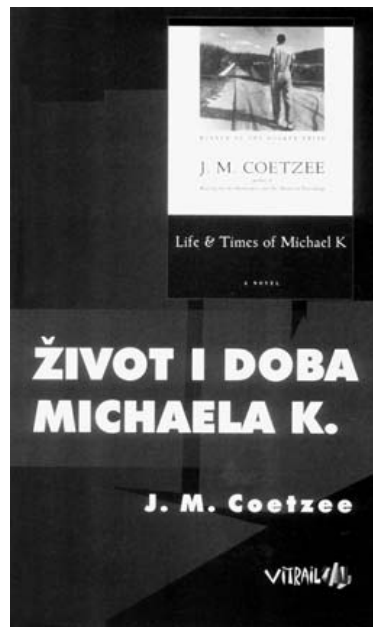
Korištenje ruševina

Glavni lik, rođen sa simboličkim *handicapom*, zečjom usnom, koja nikad nije zašivena i s kojom će, odbojna lica, provesti život, jedan je od sitnih ljudi, koji se nikad ne ističu niti sebe nameću, pa je u neku ruku karakterističan za onu šutljivu i društveno pasivnu većinu zbog koje se događaju povijesne promjene, a da ih ona sama ne proizvodi i ne domišlja. Michael, koji je naučio postupati s biljkama, vrtlar je i vješt uzgoju povrća, živi s majkom, teško pokretnom bolesnicom. Nakon nereda u Capetownu, u kojima nestaje civiliziranog kućanstva u kojemu je služila, majka poželi da se njih dvoje otpute u mjesto gdje je rođena na nekoj farmi, čije vlasnike ne zna točno imenovati i identificirati. Kad Michael nakon majčine smrti, s njezinim pepelom u vrećici dolazi do mjesta za koje želi vjerovati

da je pravo, nalazi zapušteno imanje, na kojemu uz velik napor stvara minimalne uvjete za život.

Otuđenost od administracije i hijerarhije

Nije to zaista ono što najviše aktivira čitateljevu pozornost.

„...podne je već bilo prošlo, te je skrenuo na stazu koja je vodila kroz opustjelu, sivu ravnicu; Sunce je već zalazilo kad se počeo uspinjati hrptom i ugledao nisku, bijelo okrečenu seosku kuću iza koje se iz valovite zaravni zemljište uzdizalo prema podnožju, i strmim mračnim padinama samih planina. Približio se kući i obišao je. Kapci su bili zatvoreni, a divlji je golub ulepršao u rupu gdje se urušio zabat, ogolivši krovne grede i iskrivivši galvanizirane krovne ploče. Jedva se od njih otkvačila, te se jednolično njihala na vjetru. Iza kuće se protezao kamenjem ograđen vrt u kojem nije raslo ništa. Tamo se nije, kao što je zamisljao, uzdizala stara gospodarska zgrada, već stara šupa od dasaka i limenih ploča, pokraj koje je stajao opustjeli kokošinjac na čijoj su ogradi vijorile žute plastične vrpce. Na uzvisini iza kuće stajala je pumpa bez gornjeg dijela. Daleko u ravnici bljeskala su krila druge crpke.”

U klasičnu *Robinson Crusoe*, kojim u osamnaestom stoljeću počinje povijest pravog romana, pratimo – uz jednak trud protagonista – nastajanje jednog udobnog svijeta, zapravo civilizacije koja nije lišena svakog luksuza. U romanu o Michaelu K. pak vidimo korištenje ostataka, ruševina nečega što je jednom služilo napretku i obogaćivanju. Sjemenje bundeve, kukuruza, dinje, služi obnovi života, makar Michael do mesa divlje koze može doći samo sumanutom borbom uz pomoć džepnog nožića. Mirno izlaganje i precizni stil autora ne traže od čitatelja mnogo dodatne mašte, ali opisni aspekti obnavljanja posjeda, na prirodnoj, ne na vlasničkoj razini, osobito onih o spremniku za vodu, katkada su na rubu monotonije.

Anonimnog protagonista pratimo i kad se skriva i kad prolaze konvoji kamiona, i džipovi i oklopna kola praćena motorkotačima, a oko njegova skrovišta kruže helikopteri koji traže njega, a za njegovu osobnost kao nosioca

Anonimnog protagonista pratimo i kad se skriva i kad prolaze konvoji kamiona, i džipovi i oklopna kola praćena motorkotačima, a oko njegova skrovišta kruže helikopteri koji traže njega, a za njegovu osobnost kao nositelja miroljubiva života i ne haju

miroljubiva života i ne haju.

Vrhunac je njegove tragedije kad vojnici minama uništavaju plod njegova životnog truda, povrtnjak, za koji misle da prehranjuje gerilce.

On pak, podjednako je ravnodušan i prema pobunjenicima u planini i prema vojnicima koji ga hrane nakon što su ga uhvatili i iscrpljenoga ga voze u bolnicu, a zatim, istina drugi, vode na prisilni rad uz željeznicu te u logor za sirotinju namijenjenu preseljenju – relativno humanom (!) – uz čitave obitelji, starce, glasnu i nemirnu djecu. Njegova je želja tek – što manje razgovora, minimum ishrane i, a za to se valja potruditi kršenjem svakodnevnih zabrana, sloboda!

Svođenje Michaela K. na nekoliko egzistencijalnih dimenzija, bez psihološke analize i bez ideologije, pa čak bez ideja, nadomještava autor vezanošću uz tlo, uz majčin pepeo. Život izvan društvenog sistema, otuđenost

od administracije i hijerarhije, implicira kritiku politike i povijesti, koje Michaela ostavljaju na rubu civilizacije. To nije svijet nacističkih logora, fašističke grubosti i sadizma. Bolesnik dobiva njegu, a gladan elementarnu prehranu. Ipak, to je svijet ravnodušan prema individualnosti, uvijek spreman zatvarati i kažnjavati svako izbjegavanje pravila. Možda je Coetzeejevo djelo, unatoč britanskoj nagradi, usmjereno na one, koji ga čitaju u socijalnom okružju, koje roman neprestano podrazumijeva, iako ga tek u rijetkim prigodama konkretno prikazuje.

Vrećice pepela i sjemenki

Nakon glavnine romana stoje još dva kratka dodatna dijela, koji proširuju perspektivu, što je dotad bila svedena na izvanjsko pripovijedanje onoga što Michael neposredno doživljava. Sad, pri kraju, gledamo Michaela očima liječnika logorske ambulante, naklonjena tridesetogodišnjaku koji izgleda kao pogrbljen, smežuran starac. Liječnik nikako ne može shvatiti da pacijent samom sebi ne želi pomoći bilo jednenjem, bilo priznanjem da je svojim povrtnjakom pomagao neprijateljima (danas bismo, zbog njihovih akcija u gradu, rekli: teroriste), a odbija i operaciju usne: *To sam što sam. Nikad nisam bio veliki zavodnik.*

Čitatelj zna da Michaela rat uopće nije zanimalo, pa je možda najznačajniji kratki dijalog u knjizi ovaj: „Obradivao si vrt... Što si uzgajao?” – «bio je to povrtnjak.» – „Za koga si uzgajao povrće? Kome si ga davao?” – „Povrće nije bilo moje. Izniklo je iz zemlje.” – „Pitam te, kome si davao povrće?” – „Uzeli su ga vojnici.” – „Je li ti smetalo što su vojnici uzeli povrće?” Sliježe ramenima. „Što raste, pripada svima. Svi smo mi djeca zemlje.”

Vrećica koju nosi nije više pepeo majke, koja mu se, goruće kose, stalno javlja u snu, nego su to sjemenke hrane koje je sadio. Napokon Michaelu uspije pobjeći i pri kraju ga nalazimo opet na zapuštenoj obali i u neredu ulica iz kojih je krenuo s majkom, sada u čudnoj prisnosti s nekim neznancima, čak uz seksualni doživljaj. Što je pisac htio reći? S kakvom nas nerealistički optimističnom porukom iznenađuje? Na svakom je čitatelju da spozna svoju vlastitu interpretaciju, koja može imati opći smisao većeg ili manjeg dosega. Roman završava sjećanjem na pumpu, koju su – dok su njega lišavali slobode – raznijeli vojnici. Kad bi se njegov vlastiti drugi lik – kako ga zamislja – požalio: „Što ćemo s vodom?”, on bi, Michael K., „izvukao čajnu žličicu iz džepa, žličicu za čaj i debelo klupko užeta. Očistio bi otpad s podnožja, savio dršku žlice i na nju privezao užu, spustio je u šaht, duboko u zemlju; a kad bi je izvukao u žličici bi bilo vode... i rekao da se ovako već može živjeti.” ▣

Uznemiruje potreba da Dostojevskoga i njegovu Rusiju, kao metafore vlastite pozicije, upotrijebi anglofoni pripovjedač koji je sam postao metaforom književnosti o kolonijalnom stanju

sburga Johna Michaela Coetzeeja, iz 1994. godine. Coetzee je, naime, već gotovo dvadeset godina među ključnim nositeljima nove britanske osjetljivosti na kulturne druge. Pokazatelj njegova statusa brojne su ugledne nagrade koje je u Britaniji dobio za svoje romane, a u gotovo svima preispituje teret kolonijalnog naslijeđa u Južnoj Africi. Osobno mi je najzanimljiviji *Foe*, roman neprevodiva naslova, kod nas preveden kao *Gospodin Foe*. On se poigrava engleskom riječju za neprijatelja – *foe* – i imenom rodonačelnika engleskoga građanskog romana, Daniela Defoea. U njemu Coetzee nudi novu verziju Defoeova *Robinsona Crusoea* i prokazuje kolonijalne zaloge u samim temeljima toga žanra.

Nakon svih važnijih Coetzeejevih romana, na hrvatski je ove godine preveden i *Gospodar Petersburga*. Slično kao u *Gospodinu Foeu*, i u *Gospodaru Petersburga* Coetzee se vraća u povijest književnosti, kako bi u njoj detektirao prakse tumačenja ključne za književnu i teorijsku suvremenost. Ipak, dok su u *Gospodinu Foeu* i drugim Coetzeejevim romanima kolonijalno pitanje i postkolonijalno stanje nosivi pripovjedni interesi, *Gospodar Petersburga* je naizgled rasterećen kolonijalnog bremena. Umjesto kolonijalne ekonomije i kolonijalnoga putovanja u romanu Daniela Defoea, Coetzee ovaj put revidira epizodu iz biografije Fjodora Mihajloviča Dostojevskog, da bi revidiranu biografiju Dostojevskoga ponudio kao ilustraciju trenutačnog stanja književne teorije. Već je taj pomak donekle simptomatičan, jer autor toliko opsjednut kolonijalnošću – kao što je to slučaj s Coetzeejem – teško mo-

že promijeniti narativnu geografiju svoga teksta a da je ne obilježi sebi formativnom kulturnom politikom.

Bahtin i Južna Afrika

Priča romana potvrđuje tu pretpostavku. Središnja pripovjedna svijest jest biografski Dostojevski, koji se ujesen 1869. iz Dresdena vraća u Sankt Petersburg, pod lažnim imenom, kako bi rasvijetlio smrt posinka u ruskom zatvoru. Već takav početak uspostavlja klasičnu Coetzeejevu kartografiju: nasuprot relativnom nenasilju evropskog središta konstituira se prostrana margina političkog progona i bezakonja. Iz te sfere, koja postupno guta ostale fiktivne prostore, pripovjedač ne uspijeva umaknuti, nego postaje njenim intelektualnim zatočenikom.

Onaj trenutak kad višeglasje postane jedina dopustiva pripovjedna opcija – a upravo se to događa u *Gospodaru Petersburga* – ono zapravo funkcionira kao nasilno, isključivo i monologično

Moglo bi se reći da kulturna geografija *Gospodara Petersburga* ponavlja prostore ranijih Coetzeejevih proza, no ovaj put kostimirane u fikcionalni prostor pretprošlostoljetne Rusije. Ta Rusija nije iskustveno mjesto, nego simbolički prenapregnut prostor, kako ga zamišlja zapadni profesor književnosti koji je čitao Bahtinove tekstove o Dostojevskom. Riječju, Coetzeejeva Rusija je Bahtinom zakrabuljena Južna Afrika. Ona je premrežena policijskim doušnicima, glađu, sirotinjom, seksualnim nasiljem i političkim ekstremizmom, a tu mrežu zla i zločina podignutih na metafizičku razinu istodobno prikazuju i predstavljaju dijalozi suprotstavljenih pripovjednih svijesti: dijalozi Dostojevskog, anarhista Nečajeva, policijskog inspektora, posinkove gazdarice. Pritom nije upitan interes samoga Dostojevskoga za Rusiju kao prostor političkog ekstremizma, ek-

stremnih psihičkih stanja, te zla i zločina. Isto tako, Bahtinovo čitanje Dostojevskoga s punim je pravom u temeljima suvremene književne teorije. Uznemiruje, međutim, potreba da Dostojevskoga i njegovu Rusiju, kao metafore vlastite pozicije, upotrijebi anglofoni pripovjedač koji je sam postao metaforom književnosti o kolonijalnom stanju.

Banalna karnevalizacija

Ironično je pritom što je bahtinovska krabulja u Coetzeejevoj izvedbi posve banalna. Osim inzistiranja na dijaloškom pripovjedanju i metafizičkom ekscesu, ona se uglavnom svodi na motive kostimiranja. Tako se politički ekstremist Nečajev voli predijevati u ženu i kao žena paradiirati petrogradskim ulicama, dok mu kroz puder probija dvodnevna brada, a Dostojevski se svako toliko presvlači u bijelo odijelo mrtvog posinka. Pretpostavljam da je na taj način Coetzee težio karnevalizaciji kao subverziji prikazivanoga, koju Bahtin toliko cijeni u Dostojevskoga. Uspio je, međutim, samo utoliko što se grotesknom doima njegova vlastita naracija, kao tijelo nesrazmjerno maleno u odnosu na prevelik kostim u koji se htjelo presvući. Umjesto Coetzeejeva Sankt Petersburga karnevaleskan ispada sam Coetzee, slično lupškom patuljku iz *Macbetha* kad odjene odijelo diva.

Jedna takva presvlaka jest i igra imenom u kojoj Coetzee Dostojevskoga uzima kao osobu samoga sebe, a igra imenima spada među omiljene Coetzeejeve prakse. Ako *Foe* aludira na Defoea, a Michael K. iz romana *Život i doba Michaela K.* na Kafkina K.-a, ali i na biografskoga Johna Michaela Coetzeeja, teško je otići se dojmima da Fjodor Mihajlovič Dostojevski iz *Gospodara Petersburga* nije ustrojen kao simbolički sin svoga autora. Posebice ima li se na umu da je još jedna velika tema Coetzeejeva romana problematičan odnos imena oca, posinjena i simboličkog naslijeđa. Rezultat takva nasilnog nasljeđivanja Dostojevskoga jest i simboličko nasilje nad višeglasjem njegovih pripovjednih svijesti. Naime, onoga trena kad višeglasje postane jedina dopustiva pripovjedna opcija – a upravo se to događa u Coetzeejevu *Gospodaru Petersburga* – ono zapravo funkcionira kao nasilno, isključivo i monologično. Stoga uopće nije upitno tko je gospodar Petersburga, iako bi Coetzee – bar nominalno – to pitanje volio ostaviti otvorenim. Gospodar je onaj koji naracijom teži zagospodariti, koji je teži kolonizirati. A to sasvim sigurno nije Dostojevski. ☒

KRITIKA

Duhovitost raspada

Kaminer se duhovito, maštovito i ležerno ogleda s vlastitim odrastanjem u društvu koje je proklamiralo dokinuće onoga što je proizvodilo u neograničenim količinama: problema, u vrijeme kad se društvo drži zajedno, spremala odgovoriti – ništa

Wladimir Kaminer, *Vojni rock*; S njemačkog prevela Latica Bilopavlović, *Fraktura*, Zagreb, 2002.

Grozdana Cvitan

Prvi roman Wladimira Kaminera, emigranta iz Rusije u Berlin od 1990. godine, sretno preveden na hrvatski višeznačnim naslovom *Vojni rock*, autobiografsko je djelo sovjetskoga građanina (poslije će bitnom oznakom postati i židovsko porijeklo ravnopravnog sovjetskoga građanina) kojemu je postalo tijesno u zemlji rođenja.

Širenje područja ne/mogućnosti

Kaminer, prema osobnom "priznanju", piše o sebi iz vremena kad je kao mladi i relativno (ne)prilagođeni sovjetski građanin u rodnoj Moskvi pokušavao što lakše preživjeti, snalazeći se kao i svi oko njega, između zakona i mogućnosti. Teško je povjerovati da je riječ samo o autobiografskom djelu pa vjerujem kako je uputnije govoriti o djelu s autobiografskim elementima od kojih je najautentičniji ime junaka, tj. autora. A taj junak odnosno autor, neprilagođeni je mladić koji još od djetinjstva izbezumljuje učitelje i roditelje primjerima subverzivnog razmišljanja i djelovanja.

Duhovit, maštovit i ležeran, Kaminer se u *Vojnom rocku* ogleda s (vlastitim) odrastanjem u društvu koje je proklamiralo dokinuće onoga što je proizvodilo u neograničenim količinama: problema. Autor i junak (u knjizi i u životu) ne bježi od njih, nego te probleme prihvaća u punini njihove nazočnosti u svim dijelovima društva. Mladić koji se našao u sukobu sa zakonom predstavnik je onih situacija u kojima junak želi što mirnije i nezavisnije prošetati vlastitim životom u okviru mogućnosti. Naravno, kako se šire i izmišljaju mogućnosti, tako se i umnožava pozornost društva prema svojem dovitljivom članu. U kontekstu mogućnosti koje podrazumijevaju korupciju, licemjerje, nepotizam i sve ostale "blagodati" društva sedamdesetih i osamdesetih godina (tj. onih o kojima je u knjizi riječ), Kaminer nakon niza bizarnih zanimanja "izabire" (birajući između zatvora i vojnog roka) sklanjanje u vojsku ne bi li popravio vlastitu sliku koju brojni aktivisti, amateri i plaćenici zdušno

stvaraju o građanima velike i teško shvatljive zemlje, koja se ipak drži na okupu. U golemoj zemlji mnogi se ni doslovno nisu ra-

zumjeli zbog mnoštva jezika kojim su govorili, dok je o mentalnom razumijevanju moguće govoriti samo kao o fikciji.

S hrpe asfalta

Svojim duhovitim i ciničnim načinom on se dotiče mnogih problema društva, odnosa društva i pojedinca, ustroja mučnih i sveprisutnih tajnih službi i zanimanja koje pripadaju vrhu društvene i dnu moralne hijerarhije, pa se u konačnici sve uklapa u sliku jednakosti sačinjene od čudesnih krivih i monumentalno relativiziranih piramida vrijednosti i moći. Snalazeći se između pozornosti čuvara društva u razotkrivanju i roditelja u prikriivanju njegovih biografskih postignuća, Kaminer kao da stoji na promatračnici slučajno nastaloj od asfalta što ga je na kraju radnog vremena netko izbacio iz kamiona na hrpu pa se on ohladio u beskorisni brijeg s kojega je i svako osmatranje beskorisno. U raketnoj vojnoj bazi u kojoj se to dogodilo bilo je mjesta i za mnoge druge apsurdne.

A osmatranje postaje dodatno važan preduvjet (kao da ga je prije bilo manje) opstojnosti SSSR-a u trenutku kad njegov zračni prostor svojom letjelicom povrijedi Mathias Rust. Vršitelj dužnosti organizatora rasonode, tj. junak *Vojnog rocka* u raketnoj postrojbi u šumi nedaleko Moskve, privest će svoju službu domovini kraju u tim vremenima kad unutrašnje subverzante potpomažu vanjski, a zemlja u raspadu na zapadnoj granici (na prijelazu slavnog Brest Litovska) udara žigove u putovnice onih koji su dugo željeli umornu svakodnevicu Zapada doživjeti svojim sve začuđenijim očima. Prije nego stigne to vrijeme analize u kojoj se očekivanje neće podudarati sa stvarnošću, Kaminer doživljava i vrijeme rastućeg ruskog nacionalizma kad bitnim čimbenikom postaje i nova (ili tek sada vidljiva) fobija prema Židovima.

Kaminer je u svom kratkom romanu uspio dodirnuti mnoge teme društvene stvarnosti druge polovice dvadesetog stoljeća pa je moguće govoriti o posebnim slikama ruske kazališne i rockscene, položaju žene u društvu, stanju malih naroda, problemu transporta, do pitanja – što to društvo drži zajedno? Bilo je to vrijeme kad je većina spremala odgovor – ništa. Wladimir Kaminer prepoznao je duhovitost i apsurdnost i pitanja i odgovora. ☒

NOVO!

Knjižare - Opatovina 11
Kaptol centar

www.meandar.hr

KRITIKA

gu djelovati bez podjednako specijalizirane kritike čija je funkcija osigurati prosuđivanje i odre-

teorije o SF-u, postavila je temelje dekonstruktivističkim, protukanoničkim čitanjima, čime je podignula teorijski intenzitet radova i dobila *new-left* intelektualno lice koje se okreće s jedne strane kulturalnoj kritici, ali i kritici tradicionalne Kritike. Poput drugih dvostruko (i višestruko) kodiranih pristupa postmodernoj kulturi kojima se temeljne intelektualne kategorije modernizma de- i re-kodiraju. Marksizam i postmarksizam, historicizam i posthistoricizam, humanizam i posthumanizam... mijenjaju dijaloški prostor koji postaje post-kritički.

loše, ali u konkretnom slučaju u kojemu se, prema autoru, želi uspostaviti disciplinarni kod tumačenja znanstvene fantastike prema klasičnom modelu književne teorije, to jednostavno nije dovoljno.

Marksizam znanstvene fantastike

Knjiga je i podijeljena vrlo tradicionalno na tri dijela (Definicije, Artikulacije, Ekskurzi) uz neizbježni zaključak, koji slijede tri osnovne teze kojima Freedman pokušava dokazati vezu između znanstvene fantastike i kritičke teorije: usporedivost SF-a s povijesnim romanom (Lukács), utopijsko obilježje cjelokupnog SF-a (Bloch) i stilistiku SF-a (Bakhtin). Jednostavno rečeno, pravi je SF prema Freedmanu, marksistički, te bi se marksisti (i postmarksisti) njime trebali daleko više baviti. Iako ne pokazuje koliko i kako se to marksizam u SF-u pojavljuje, on uspješno gradi priču o tome kako se veliki broj prvorazrednih SF-djela može organizirati unutar kritičke intelektualne tradicije i to je svakako vrijednost knjige. Međutim, njegov pokušaj ostaje nedorečen tamo gdje u potpunosti zanemaruje suvremene trendove osamdesetih i devedesetih godina (sva djela su iz šezdesetih i sedamdesetih!), a posebno to vrijedi za *cyberpunk* (koji je Freedmanu mrzak jer navodno ponavlja kapitalističku tradiciju), ali s druge strane, i cjelokupnu novu teorijsku refiguraciju tijela. Ne treba pritom zaboraviti ni njegovo izostavljanje suvremenoga *fantasyja*, kao i *horrorra*, zatim cjelokupnu infotehnološku književnost, posthumanističke kiborge, a posebno isključuje netiskane medije, poput filma i stripa (o čemu je pisao Darko Suvin još 1982. u tematskom broju *Književne smotre*).

Pod-teorijski rezultat

U takvu kontekstu pojavljuje se *Critical Theory and Science Fiction*, slijedeći dvojakost suvremenih teorija. S jedne strane Freedman pokušava uspostaviti znanstvenu fantastiku kao kritičko-teorijski generički mod, ali i uspostaviti kanonizirano, kritičko-teorijsko čitanje na primjeru pet «najboljih od najboljih» SF-djela (to su *Solaris* Stanislaw Lema; *Rasposjednuti* Ursule LeGuin, *Dvoje od njih* Joanne Russ, *Zvijezde u mojem džepu kao zrnca pjeska* Samuela Delanyja i *Čovjek u visokom dvorcu* Philipa K. Dicka). «Neskromnošću» ambicija, želeći, kako sam kaže za *znanstvenu fantastiku uspostaviti ono što je Georg Lukács učinio za povijesni roman*, uspio je tek perpetuirati klasične modele. Usprkos na površini teorijski utemeljenom tekstu, kao i perceptivnom baratanju građom rezultat je ipak pod-teorijski, upravo iz pretjerane određenosti polazišne ideje kontroliranja i uspostavljanja. Njegova prezentacija teorijskih postavki vrlo je često bez adekvatne citatnosti izvora i autora čak i kada čitava analiza počiva na «Bahtinu» ili «Blochu». To, naravno, nije ništa

divati granice i ustroj Književnosti. Interakcija tih dviju praksi s drugim izabranim segmentima – nacionalističkim, centralizirajućim, isključivim... – nije upitna i kroz taj proces kanonizacije prvenstveno je institucionaliziran kritičko-utopijski set koji Književnost i Kritiku povezuje u literarni sustav.

Teoretičari znanstvene fantastike danas uglavnom pretpostavljaju demokratizaciju i decentralizaciju suvremenog sistema Umjetnosti, kao i evaluaciju zasnovanu na gubitku vrijednosne hijerarhije koja je autorizirala centraliziranu visoku Umjetnost i posljedično uspostavljala nizak status popularne, komercijalne ili paraliterature. *Science Fiction Studies* – biblioteka koja je svojedobno objavile i prvobitnu, kratku verziju Freedmanove knjige – kao osnovni prostor suvremene

Umrtvljeni SF

Želeći za znanstvenu fantastiku učiniti ono što je Georg Lukács učinio za povijesni roman, Freedman je uspio tek perpetuirati klasične modele, u potpunosti zanemarujući suvremene trendove osamdesetih i devedesetih

Carl Freedman, *Critical Theory and Science Fiction*, Wesleyan University Press, Hanover, 2000.*

Igor Marković/
PastForward

Nagrade i pohvale znaju biti varljive. *Critical Theory and Science Fiction* izabran je za izniman znanstveni naslov 2000., a Carl Freedman je godinu dana ranije primio Pioneer Award Science Fiction Research Association. Dodajmo tome gotovo panegiričke *blurbove* autora kao što su Marleen S. Barr, Samuel R. Delany, i ipak nešto umjereniji Darka Suvina, i prejednostavno je zaključiti da je riječ o kapitalnom djelu. No, je li zaista tako?

Disciplinarni kôd SF-a

U trenutku kad Književnost postaje specijalizirana do kanona visoko kvalitetnih imaginativnih radova, književne studije ne mo-

iz mamine čitaonice

Dakle, Freedman privilegira selektivnu tradiciju, što jest u duhu klasičnog marksizma, ali jednostavno neadekvatno današnjem vremenu. Sve što narušava granice (a jedna od mnogih definicija SF-a upravo kazuje da je riječ o spekulativnoj promjeni granica), simulakrumi, hibridi, virtualnost – dakle sve ono dvostruko ili višestruko kodirano, u njegovoj knjizi ne postoji. SF je ipak prostor u kojemu se (čak i u nekim djelima autora koje on razmatra!) propituju ne samo ontološke i epistemološke kategorije subjekta i objekta nego i političke kategorije kritike, uključujući i kritičku teoriju i marksizam. Freedman ostaje zarobljen u klasičnom kriticismu pretpostavljajući da tekst *per se* predstavlja poželjnu društvenu misiju, da je kritičko-teorijski, i da kritičar može, prema tome, interpretirati ono što tekst kritizira prema konvencijama kritičkog poduzetništva, dakle – nema iznenađenja i svi su zadovoljni u svojim društveno-ekološkim nišama. SF – i u literaturi i u kritičkom razmatranju – stoji upravo na suprotnoj strani. ☒

* Knjigu možete posuditi u čitaonici Kluba net.kulture *mama*, Preradovićeve 18, Zagreb

ukratk

frajer pripovjedač ovog epistolarnog romana (trećeg u seriji *From a Broken Bottle Traces of Perfume Still Emanate*). On je svirač tenor-saksofona u eksperimental-

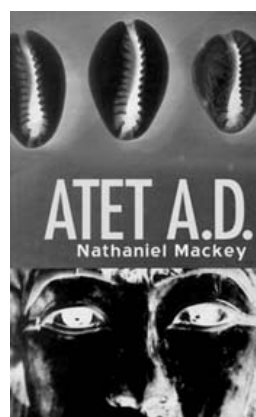
Apstraktno srce glazbe

Ovaj epistolarni roman primjer je rijetko intenzivnog, vizionarskog pisanja o glazbi

Nathaniel Mackey, *Atet A.D.*, City Lights, San Francisco, 2001.

Eckhard Gerdes

Sjećate li se kako je *onih* dana kad smo se svi *zaista ludo* zabavljali uvijek bilo nekoliko frajera koji nisu obraćali pažnju na sve ostale, koji nisu natezali pivo iz velikih konzervi, nego su bili tamo zbog *glazbe*? Mogli ste sjediti i razgovarati s jednim od takvih frajera dok ne bi započele pjesme poput *Unbroken Chain* ili *Lester Leaps In*, i tada bi on otišao – oči bi mu se izokrenule, zadržtao bi i zatim bi nestao – na tulum na plaži kćeri LBJ-a. Rekli biste, *K vrugu! I ja bih uzeo što i on*, ali već ste to i uzeli. Riječ je samo o tome da je on zaista mogao *čuti* glazbu na način na koji ti nisi. On ju je mogao vidjeti, omirisati, osjetiti njen okus, dočirnuti je. Glazba je bila objekt. Takav je

straktnog i stvarnog čini roman sličnim vožnji u Atetu (jutarnji brod) kroz oblake nepoznatoga, s jezikom kao jedinim veslom i stilom kao kompasom. Riječ je o rijetko intenzivnom, vizionarskom pisanju o glazbi koje mi je poznato. Ono izaziva, ono korača, leti i puzi. Ono je apstraktno poput srca glazbe same i stvarno poput bicikla koji se ruši na pločnik. ☒

*Iz *Review of Contemporary Fiction*, 1/2002.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

ukratk

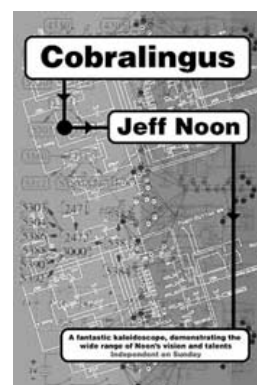
Tekstovi za ples

Noon se izjašnjava kao *avant pulp*-pisac kojemu je namjera spojiti avangardu i popularne forme

Jeff Noon, *Cobralingus*, Codex, Hove, 2001.

David Ian Paddy

Jeff Noon prvi je put privukao pažnju javnosti kao pisac prvog britanskog *cyberpunk*-romana s nadrealističnom znanstvenom fantastikom *Vurt*, u kojemu očajni stanovnici grada ulaze u virtualni svijet sišući perje. Noon se otad dokazao kao pisac nemirne mašte, onaj koji želi odbaciti oznaku znanstvene fantastike kako bi mogao biti shvaćen kao eksperimentalni pisac. Noon je iskoristio svoje zanimanje za glazbu, osobito punk i tehno-glazbu u Manchesteru, njegovu rodnu mjestu, da bi demonstrirao jedan od mogućih smjerova novih književnih oblika. *Cobralingus*, Noonovo osmo djelo, glazbu nameće kao izvor nadahnuća za književnu kreaciju. On prilagođava tehnike elektroničke *dance*-glazbe, a koristi ih za proizvodnju teksta koji on naziva *metamorfikcija* i *dubfikcija*. U *dub*-glazbi, glazbenici remiksiraju

snimljeni materijal kako bi kreirali nova djela, dodajući nove slojeve zvuka, mijenjajući zapise i mijenjajući aranžmane. Proces je proširen na način na koji DJ-i rade *sampleove*. Primjenjujući te ideje na jezik, Noon *sampleira* književne tekstove

(Dickinson, Shakespeare, Zane Grey) i neknjiževne tekstove (imena ulica, izvještaje iz kladionica, prognozu vremena), zatim ih modificira preko različitih *vrata* za *filtriranje* (kao što su *raspadanje*; *preopterećenje*; *nasumičnost*; *traži i zamijeni* i *pronađi priču*). Rezultat je skupina deset eksperimentalnih komada s nazivima kao *Bridal Suite Production* i *Dubchester Kissing Machine*. Tu su i odjeci Burroughs/Gysinove *cut-up*-metode, nadrealističnog automatskog pisanja i, najizraženije, Oulipove književnosti ograničavanja. Mnogi od komada imaju vizualni oblik kompaktne poezije, pojačane uključenim ilustracijama Daniela Allingtona, dodajući sliku mješavini teksta i glazbe. Noon se dugo izjašnjavao kao *avant pulp*-pisac kojemu je namjera spojiti avangardu i popularne forme. U *Cobralingusu* on je definitivno stvorio eksperimentalno djelo uz koje možete plesati. ☒

* Iz *Review of Contemporary Fiction*, 1/2002.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

ju je tajnik smijenio njega i sam postao pregovarač u Bosni. Ništa ne razumijevajući smijenjeni se političar obratio svojim šefovima i otkrio da ih je njegov tajnik od

Cannibalesa sletjeli su s međunarodnim posrednikom na splitski aerodrom. Ondje se međunarodni posrednik osjetio kao riba u vodi. Kupio je ljudožderima mjesto u

– Nema problema – javio se međunarodni posrednik. Tu je rečenicu prvu naučio u Bosni, a ljudožderi još nisu znali da znači upravo suprotno. – Dok sam ovdje pregovarao, dobro sam upoznao Bosance. Oni se veoma razlikuju od ostalih ljudi.

– Na primjer?

– Imaju manji mozak. U Zagrebu su me pitali *Zašto Bosanac ima mozak veličine ping-pong loptice?* Ja nisam znao, a oni su mi rekli da mu je natekao.

Ljudožderi su zarobljenicima idućih pola sata bućkali glave, kuckali po lubanjama, drmali ih, ali nisu otkrili da neki od njih ima mozak manji od ostalih. Nastala je neugodna šutnja. Političar je spremno reagirao.

– U Beogradu su mi pričali o Bosancu koji je dobio stan s WC-om, a poslije se žalio da ga daska uvijek mlata po glavi kada ide na izvor. Nema problema. Treba ih samo pustiti u kupaonicu i onaj koji se napije iz školjke vaša je poslastica.

Zaključali su ih svakog u drugu kupaonicu i satima strpljivo promatrali kroz ključanice, ali sva su trojica koristila školjku za ono za što je namijenjena, a isto tako i umivaonik.

– A možda je zaboravio da je Bosanac? – pokušao je spasiti situaciju političar.

– Kako to misliš, zaboravio?

– Bosanci vam nisu baš jako pametni. Moj je djed, poličar kao i ja, ustanovljavao Jugoslaviju u Versaillesu. Ispričao mi je da su u Prvom svjetskom ratu Nijemci ulovili Engleza, Francuza i Bosanca kao špijune. Mučili su ih da priznaju sve: svoje šifre, svoje lozinke, svoje veze, sve. Francuz je priznao prvi, Englez nakon kratkog mučenja, a Bosanac nikako. Nije im bilo jasno, nitko još nije toliko izdržao. Dok su oni smišljali nove i nove muke, Bosanac je sjedio u samici i lupao glavom o zid govoreći *Bolan, sjeti se, ubit će te.*

Zatvorili su svakog zarobljenika u svoju sobu i rekli da im izvole reći tko su, ako se još sjećaju, a da će ih inače ubiti. Ljudožderi su pažljivo osluškivali u hotelskom hodniku, popodne je polako prolazilo, ali nitko nije udario glavom o zid. Divljaci su se namrštili i zabrinuto pogledali posrednika.

– Nema problema. Moj je otac bio vojni ataše pri Vrhovnom partizanskom štabu. Ispričao mi je jedan slučaj iz prošloga rata. Kada su Bosanca htjeli odvesti u plinsku komoru, rekao je *Nemojte ljudi, glava mi puca još od prošli put.* Treba, dakle, pustiti plin u sobu i onaj koji ostane na nogama Bosanac je. Onda će biti lakše razdvojiti Engleza od Francuza.

Odmah su zarobljenike zatvorili u restoran, otvorili plinsku bocu i čekali. Sva su trojica ubrzo zaspala. Divljaci su morali razbiti prozor i iznijeti ih van.

Ljudožderi su postali nestrpljivi. Međunarodnog je posrednika počela hvatati panika. Kratak zimski dan bio je već na izmaku, a on je vrtio u glavi sve viceve koje je ikada čuo o Bosancima, od Sarajeva do Moskve i od New Yorka do Teherana. Ali mogao se sjetiti samo onog slučaja kada je Bosanac našao Meksikanca sa ženom, pa kada je hipnotizirao zlatnu ribicu, pa kada je polagao cijevi, pa kad je kucao na vrata drugom Bosancu... Ali, odakle mu u ovim brdima Meksikanac, akvarij ili cijevi? Ili još jedan Bosanac? Ovdje jedino ima medvjeda i vukova.

– Sjetio sam se! – viknuo je međunarodni posrednik. – Možemo pokušati ispit s medvjedom i djevojkom!

– Ispit s medvjedom i djevojkom?

– Da. Čitao sam u memoarima svojeg pradjeda koji je po Africi ravnalom crtao granice da su ljudožderi jednom ulovili Engleza, Francuza i Bosanca. Rekli su da će pustiti onoga koji savlada medvjeda i oduzme nevinost djevojci. Englez je ušao u kavez s medvjedom i izašao sav potrzan. Nekako se dovukao do djevojke i izdahnuo. Francuz je iz kaveza izašao potpuno smlavljen. Samo je pogledao djevojku i srušio se mrtav. Bosancu nisu davali ni-

Bili jednom Englez, Francuz i Bosanac

Boris Beck

Sparnim zrakom nisu ni ptice mogle sletjeti ni ribe plivati. Dok mu se ispod sakoa znoj cijedio košuljom, međunarodni je posrednik zamišljao golemi tsunami val kako preplavljuje ovaj depresivni arhipelag i odnosi sve stanovnike, zajedno s njim i njegovom karijerom. Val u stvari i ne bi trebao biti prevelik jer se najviši vrh tih pieščanih otoka ne uzdiže više od pet metara uvis. “Koja zabit,” mislio je dok su u poglavičinoj kolibi mjesni političari rastezali neki budalasti spor između engleskih i francuskih Ljudožderskih otoka. Na koncu je, proklinjući dan kad se upustio u međunarodnu politiku, posrednik prekinuo zamornu sjednicu i proglasio stanku. Ugnjavljeni su se političari razbudili, protegnuli i sklonili pod palme žvakati lišće *susu* koje je svim otočanima visjelo u živopisnim vrećicama oko vrata. Netko je uključio televizor, upravo u trenutku kada je CNN prenio vijest da se te ratne zime u Bosni očekuje glad. Urođenici su odjednom živnuli. Priče o gladi jednodušno su odbili kao novinarsko dezinformiranje. S obzirom na mnoštvo raznih narodnosti koje se sjatilo u Bosnu smatrali su da se u Bosni jede *à la carte*. Ali koga? Dance? Blijedi su i sigurno smrde po mlijeku. Jordance? Zbog vjerskih razloga ne jedu svinjetinu i ne mogu biti sočni. Ruse? Užasno su debeli, to je hodaćući kolesterol. Nigerijce? Od njih možeš dobiti samo AIDS. Nepalce? Nema na Himalaji kisika, sama su kost i koža. Ukrajince? Brrr, svi su radioaktivni! Srećom, u Bosni sve vrvi od finih nacija, Engleza i Francuza, primjerice.

I tada su se mišljenja razila. Vođa delegacije Cannibal Islandsa smatrao je da su Englezi najukusniji na svijetu. Njemu usuprot, glavni pregovarač *İles de Cannibalesa* vatreno je tvrdio da Francuzima nema premca.

– Francuzi se ne hrane napojem kao Englezi. Natopljeni su najfinijim umacima, impregnirani začинима iz Dijona – zaneseno je govorio. – Njihovo meso ima delikatnost mladih divljih šparoga, peckavo je poput šampanjca, opojno kao burgundac, topi se pod nepcem poput zrelog Camemberta. Na koncu, marinirani su konjakom, a ne viskijem koji, budimo iskreni, smrdi kao slama.

– Gluposti – odvratio je anglofil. – Sve su to prenemaganja. Upravo surova prehrana daje Englezima onu suhoću i oporost koja je u nas na cijeni. Englez je najbolji na roštilju, srednje pečen, prelive crnim Guinnessom. Njihov je okus iskren i prirodan, nalik dimljenom lososu, ne presestavaju se kao *pâté de foie gras* po pedeset dolara za malu konzervu. Možete misliti! Uvijek ću radije smazati Engleza nego Francuza koji, osim svega, bazdi po češnjaku.

Čuvši da se razgovora o Bosni, kanibalima se priključio i međunarodni posrednik. S toliko je podrobnosti i obaviještenosti odgovarao na njihova brojna pitanja o toj egzotičnoj zemlji da su ga zapitali je li odatle. Odgovorio im je da je njegova prethodna misija bila posao pregovarača u Bosni. A to je bio san snova. Rizik nikakav, putovanja po Europi i Americi, najbolji hoteli, stalno te snimaju, a plaćen si kao da u Africi spavaš na podu i jedeš muhe. Kako je stvar krenula, posao mu je bio osiguran do mirovine. No mučio ga je tajnik. Radio je manje od posrednika, a budžet potkradao više. Većinu radnog vremena posrednik je uložio u spletke da se otaras vlastitoga tajnika, ali nije išlo. Na kra-

stanovnik Engleskih ljudožderskih otoka

stanovnik Francuskih ljudožderskih otoka

prvog dana podmićivao šaljući im svaki čas pršute na dar.

– I evo me sada ovdje, posređujem u slučaju piroge koja je zašla u nečiji atol, za nikakvu plaću i još k tome u očajnoj klimi – slinio je međunarodni posrednik nad svojom sudbinom. – A sve zbog pršuta.

– Pršut, što je to? – pitali su ljudožderi pljučkajući *susu*.

– To vam je neka šunka. Ali je fantastična okusa.

– Zbilja? A rade ga u Bosni?

– Da, jedni od drugih – odgovorio je međunarodni posrednik zgađen nad ljudskom pokvarenošću i krenuo s članovima ekspertnog tima za granice pripremiti nastavak sjednice.

To je ljudožderima skroz poremetilo koncepciju. O nepovijesnim nacijama u tanjuru nisu nikada razmišljali. Zaista, zašto ne bi Bosanac bio bolji od Engleza ili Francuza? Otvorio im se čitav gastronomski svijet, toliko zanemarenih naroda: balkanski, baltički, kavkaski, srednoamerički... Zavrtjelo im se u glavi. Složili su se da nema smisla o tome raspravljati, da je bolje sve empirijski provjeriti. Spor oko piroge i atola riješili su za pet minuta, a međunarodnom posredniku predložili da ih povede u raj iz kojeg je izgnan. Nakon kraćeg pregovaranja pogodili su se da će im biti vodič, a zauzvrat će godišnje dobiti 0,005% prometa biserima na Ljudožderskim otocima.

Nakon dvadeset četiri sata preko Tahitija, Aucklanda, Singapura, New Delhija, Ankare i Beča vođa delegacije Cannibal Islandsa i glavni pregovarač iz *İles de*

UN-ovu zrakoplovu za Sarajevo, na koje se inače znalo čekati i danima, te telefonski organizirao prijevoz sa sarajevske zračne luke. Neudoban put u transportnom avionu bio je kratak – strmoglavili su se u kotlinu u kojoj se stisnulo Sarajevo, prekricali se u kamion pun neke humanitarne pomoći i njime se odvezli do sela na granici zona djelovanja engleskog i francuskog bataljuna. Predstavivši se kao humanitarni djelatnik međunarodni je posrednik pozvao časnike za vezu oba bataljuna, tobože da ih upozna sa svojom organizacijom, i stavio im sredstvo za uspavlivanje u kavu, a ljudožderi su ih onesvještene ukrkali u kamion. Baš je tada naišao neki Bosanac kojeg je žena poslala da vidi kakvu pomoć dijele ti humanitarci. Kavu nije odbio pa se i on našao u kamionu. Ljudožderi su dali gas i nestali u noći i magli.

Dok su se vozili, nastavili su u kabini raspravu o tome tko je ukusniji. No kako nisu željeli govoriti ni sjevernojudožderskim ni južnojudožderskim, razgovor su vodili na francuskom i engleskom. Zarobljenici su se probudili od truckanja i shvatili što im se sprema. Tako su ljudožderi, kada su u zoru u napuštenom i poharanom zimskom odmaralištu digli ceradu, na svoj užas otkrili da su se namirnice raspakirale. Ne mogavši pobjeći s gastro-nomskog natjecanja Englez, Francuz i Bosanac svukli su odjeću i drhtali na zimi goli golcati. Što sada? Mučiti ih? Kako će to utjecati na okus uzoraka? Baciti ih u ledenu rijeku i uloviti nove? Otmice su se do sada zacijelo proćule i teško da će imati sličnu priliku.

kakve šanse. On je međutim izašao bezbrižno iz kaveza i pitao *Gdje je djevojka koju treba premlatiti?* Vidite, treba naći medvjeda i Bosanac će se sam odati.

– A djevojka?

– Ona nam zapravo i ne treba. Važnije je naći medvjeda.

Stanovnici Ljudožderskih otoka, i francuskih i engleskih, neustrašivi su lovci i spremno su krenuli u lov na medvjeda. No, ubrzo su se izgubili. Na ledenom se nebu vidjelo mnogo više zvijezda nego s njihovih otoka, ali sve su im bile nepoznate. Čitavu su noć lutali tom tihom šumom, nimalo nalik bučnoj prašumi, u kojoj se među visokim bukvama i smrekama vidjelo kao po danu. Oči su im se zasuzile, prsti promrzli, puhaljke s otrovnim strelicama zaledile, a i oko srca im je postalo hladno. Rat u tim krajevima nije prorijedio samo ljude, već i medvjede – nijednog nisu našli. Prozeblji, mokri i iscrpljeni divljaci su se ujutro jedva dokopali zimovališta u kojem su držali zarobljenike. Mali je hotel na danjem svjetlu pružao tužnu sliku: zidovi crni od požara, poneki bijedni ostatak namještaja, nagorjela lamperija, porazbijani prozori, nekoliko slomljenih skija pred opljačkanim skladištem. Kroz jutarnju maglu nazirale su se zahrđale sjedalice na žičari.

– Slušajte – rekli su zarobljenicima – izgubili smo svaki apetit. Nećemo vas posjeti. Međutim ne možemo vas tek tako pustiti. Prema običaju naših otoka onima koje ne pojedemo učinimo *n'dame-tumaki* ili ih uvaljamo u katran i perje. Tko je za *n'dame-tumaki*, neka digne ruku!

Samo je jedan od trojice podigao ruku. Divljaci su mu napravili *n'dame-tumaki* i pustili da se odjene i ode. Međunarodni posrednik nije ni trepnuo. Druga dva zarobljenika promatrala su cijeli prizor s nadmoćnim podsmijehom. Smatrajući kako su dobro prošli mirno su pustili da ih poliju katranom i uvaljaju u perje. A onda su Ljudožderi rekli: “Na našim je otocima tabu hodati uvaljan u katran i perje. Kazna je za to *n'dame-tumaki* do smrti.” Odgovor je na to bio *merde* i *shit*.

Da, da, Bosanac se jedini na kraju izvuкао. I to zahvaljujući nesvrstanosti. Prebrićući po svojoj memoriji Englez se mogao sjetiti samo kako je Churchill kao mladić posjetio britanski dominion Cannibal Islands i ondje zapazio da mu svi u svakoj prilici govore *N'dame*. I prosjak kome bi dao novčić, i dijete koje bi pogladio u pro-

lazu, i bakica u parku, i portir u hotelu – svi su mu govorili *N'dame*, a on im se smješкао. I tako se smješкао sve dok njegov vozač nije pričepio prst u vratima i viknuo iz sveg glasa *N'dame!* Neke indicije o značenju izraza *n'dame-tumaki* imao je i Francuz. On je svojedobno čitao o de Gaullovu posjetu francuskom prekomorskom teritoriju Îles de Cannibales. U luci mu je golemo mnoštvo klicalo *Tumaki! Tumaki!* Vozio se kroz beskrajne špalire ljudi koji su skandirali *Tumaki! Tumaki!*. A kada se u pisoaru mimoišao s guvernerom, ovaj ga je odmjerio i rekao: “Tako velik čovjek, a tako mali *tumaki*”.

Srećom po našega Bosanca Ljudožderske je otoke po stjecanju neovisnosti posjetio i Tito. Zapravo mu se brod Galeb nasukao na neki koraljni prud, tako da su urođenici ulovili njega i cijelu svitu. Zbog velikog međunarodnog ugleda koji je uživao među nesvrstanima, Tita su podvrgli samo običnom *n'dame-tumakiju*, a ostatak pratnje uvaljali u katran i perje. Budući da se Tito vratio s puta sam, čak su i neki strani diplomati svojim vladama javljali iz Beograda o još jednoj čistki visokih partijskih funkcionara, ali Baščaršiju nitko nije mogao prevariti.

Iskrpljeni tolikim *n'dame-tumakijima* Ljudožderi su sjeli na pod da malo dođu do daha. Po navici su rukama zahvatili u svoje živopisne vrećice, ali *susua* više nije bilo. Međunarodni je posrednik znao da sve u Bosni završi katastrofalno pa nije bio iznenađen. “Bit će bolje drugi put”, rekao je po navici. No Ljudožderima je bilo dosta viceva o Bosancima i samo su ga ružno pogledali. Ubrzo su otkrili da je istina ono što svaki političar priča o sebi: da je najbolji. Imao je slatku glavu od silnog putra na njoj, medeni jezik, djevičanski netaknut mozak, jetru na koju nikad ništa nije smjelo ići, mekoću beskičmenjaka, hrska-vu debelu kožu i odličan želudac. I dok su se Ljudožderi čudili kako ima muda umjesto bubrega, a muda nigdje, u guzici ih je dočekalo ugodno iznenađenje – drugi političar. A drugome je u guzici čučao treći, trećemu četvrti, četvrtome peti... i ako se nisu raspuknuli od sitosti, Ljudožderi još i dan danas vade političare jedne drugima iz debelog crijeva i gule ih, smude, čerupaju, kuhaju, pohaju, pirjaju, nadijevaju, prže, sjeckaju, dime, sole, papre, miksaju, peku, kisele, pretvaraju u kobasice, ukuhavaju, melju, blanširaju, suše, flambiraju, cijede, ribaju, roštiljaju i stavljaju u pac. U slast im bili! ☐

Reagiranj

Otvoreno pismo 2.

Nikica Gilić

Draga Katarina,

u odgovoru na moje otvoreno pismo kažeš da Brlekova kritika knjige *Varanje vremena* Nataše Govedić nije naručena, što je istina. No, pritom podmećeš čitateljima pretpostavku da je *Zarez* ozbiljna novina u kojoj se tekstovi planiraju i naručuju, a prema planu i objavljuju, što nije točno, pa stoga nije bitno što Brlekov tekst nije naručen. I u vrijeme kada *Zarezova* prevara suradnika nije bila ovoliko očita (barem ne meni), velik je dio tekstova objavljan jer je, eto, stigao, pa sam i ja objavio neke kvalitetne filmske priloge koje nisam naručio.

Uostalom, *Zarez* je od početka zamišljen i kao kritička tribina u kojoj se može reći i ono što se drugdje ne smije, te kao mjesto stalnoga dijaloga. Dakle, nije bio zamišljen kao mjesto s kojeg će se zabranjeni tekstovi slijevati u *Jutarnji list*. Sudeći prema današnjem izgledu *Zareza*, te znajući da su mu mnogi suradnici rekli “zbogom” – zgroženi selektivnim isplaćivanjem honorara (začinjenim brojnim uređivačkim propustima) – procjenjujem da je količina nenaručenih tekstova još i veća nego u moje uređivačko vrijeme. Spomenuta je napomena o Brlekovu tekstu, dakle, potpuno besmislena, a o istinitosti ostalih Tvojih navoda neka zbori sam kolega Brlek, ako želi.

Osobito me, međutim, muči sljedeće: kako sam u prvome pismu iznio kratku poetiku *Zarezove* cenzure (ukratko: urednici kritiku naručuju od autorovih prijatelja ili od recenzentskih početnika) jasno je da nije riječ o običnom *odbijanju objavljivanja*. No, Ti ipak zboriš o stručnim, stilskim, estetskim i etičkim kriterijima uređivanja. Povod mome javljanju, međutim, nije odbijanje Brlekove kritike: kap koja je prelila čašu objavljena je nakon toga incidenta, u *Zarezovu* dvobroju 85/6.

Naime, odmah nakon aфере *Govedić – Brlek* objavila si kritiku druge knjige N. Govedić (*Izbor uloge, pomak granice*) u izdanju Centra za ženske studije. Vidjevši kako je ovu (dakako, pozitivnu) kritiku napisala Biljana Kašić, zapitah se: «Čekaj

malo, nije li B. Kašić jedna od šefica u toj izdavačkoj kući?» Na Internet stranici Centra doznao sam kako je doista riječ o jednoj od svega par ravnopravno-rukovo-

dećih osoba te institucije, pa ova blamaža sugerira da će *Zarez* kritiku sljedećih izdanja Leksikografskog zavoda naručiti od Vlahe Bogišića, a o knjigama Matice hrvatske od sada će u *Zarezu* pisati njeni potpredsjednici ili predsjednik Igor Zidić.

Ako B. Kašić (koja, kao i Ti, ima reputaciju poštene i korektno osobe) nije svoj tekst napisala kao kritiku, već kao promotivni materijal, jasno je koliko malo teže *Zarezovi* uređivački kriteriji. Stoga bih Ti postavio dva konkretna pitanja:

Zbog kojih je (stručnih, etičkih...) kriterija *Zarez* kvalitetan promotivni tekst predstavnice izdavača podvalio javnosti kao kritiku?

Tko stoji iza uljepšavanja recepcije knjiga Nataše Govedić? Ti? Nataša? Lovorka? Agata? Zoran Roško? Milan Pavlinović? Možda cijela redakcija?

Pridodam li ovim napomenama teme iz moga prvog pisma (*Zarez* br. 87), mislim da je riječ o problemima presloženim za novinsko pranje prljavoga rublja. Predložio bih Ti stoga organiziranje javne rasprave, po kakvima je *Zarez* inače poznat. Predlažem i naslov: *Stručni, stilski, estetski i etički (a osobito etički) kriteriji uređivanja i poslovanja “Zareza”*.

Kao uvod u raspravu pozvao bih bivše i sadašnje suradnike da pošalju *Zarezu* tekst na predloženu temu, a evo i imena mogućih govornika na skupu: Damir Radić, Diana Nenadić, Hrvoje Turković, Marcela Jelić, Dean Duda, Ivan Žaknić, Živorad Tomić, Branimira Lazarin, Tomislav Brlek, Slaven Zečević, Boris Beck, Giga Gračan, Bruno Kragić, Pavle Kalinić, Igor Tomljanović, Vladimir Sever, Dušanka Profeta, Lada Čale Feldman, Iva Pleše, David Šporer, Rade Jarak, Sabina Sabolović, Zoran Kravar, itd.

Dobrome dijelu bivših suradnika pro-radi čir na želucu kada im samo spomenem našu novinu, pa se možda neće odazvati ni pozivu na javnu raspravu, no u zadnje sam vrijeme o ovim temama razgovarao i s nekim sadašnjim suradnicima i urednicima. Očekujem stoga vrlo zanimljivu i otvorenu raspravu u istoj onoj slobodarskoj tradiciji u kojoj smo *Zarez* i osnovali. ☐

zarez comma Komma virgule запятая vesszo virgola coma kāskeä vírgula

Srđan Rahelić,
Gioia-Ana Ulrich

Francuska

George Sand
u Panthéonu

Q bavlja se prve pripreme za ulazak francuske književnice George Sand u Panthéon, što će se dogoditi prigodom dvjestote godišnjice njezina rođenja, 2004. godine. Upravo je osnovan nacionalni komitet koji će se pobrinuti za prenošenje posmrtnih ostataka književnice, a tu odluku može donijeti samo predsjednik Republike Francuske Jacques Chirac. George Sand trenutačno počiva na malenom obiteljskom groblju u Nohantu u središnjoj Francuskoj. U ustanovi u kojoj počivaju najveći velikani francuskog kulturnog i znanstvenog života dosad «boravi» samo jedna žena, kemičarka Marie Curie, koju je u Panthéon «smjestio» François Mitterrand 1995. godine. Predsjednik imanja Nohant Georges

Buisson smatra da ulazak George Sand u Panthéon ima snažno simboličko značenje, kako zbog njezine «borbe za republikanske vrijednosti», tako i zbog «emancipacije žena». (S. R.)

Italija

Izložba o
obitelji
Borgia

Borgije, umijeće moći, palača Ruspoli, Rim, do 23. veljače 2003.

Vladari obitelji Borgia vraćaju se u vječni grad. Naime, u rimskoj palači Ruspoli 3. listopada otvara se izložba koja će zahvaljujući mnogobrojnim umjetničkim djelima ujedinenim na jednom mjestu oživjeti razdoblje obitelji Borgia, koja utjelovljuje raskoš, blagostanje, strasti i spletke doba koje obilježava prijelaz gotike u renesansu. «Nije na nama niti da im otpustimo grijehe, niti da im sudimo», izjavila je Carla Alfano, kustosica izložbe *Borgije, umijeće moći*, tijekom konferencije za tisak. Pritom je dodala da nisu bili sveci, ali i da nisu bili

najveće zlo. Za ovu je izložbu trebalo sedam godina priprema, s obzirom na to da je valjalo prikupiti materijale iz četrdeset i dva svjetska muzeja, koji će svoje izložke posuditi za vrijeme trajanja izložbe. Tu će se naći rukopisi, slike, skulpture, oružje i nakit, a bit će podijeljeni u tri tematske cjeline: «povijest obitelji», «utjecaj na umjetnost» i «crna legenda». «Prisutnost» na izložbi obilježiti će i velika imena njihova razdoblja, Botticelli, Cellini, Tizian, Savonarola i Machiavelli i drugi. Izložba je otvorena do 23. veljače 2003. godine. (S. R.)

Njemačka

Frankfurtski
sajam knjiga

Medunarodni sajam knjiga u Frankfurtu ove će se godine održati od 9. do 14. listopada 2002. Oko 6300 izlagača iz više od 110 zemalja te 150.000 posjetitelja-stručnjaka iz sto zemalja te oko 290 zastupništva okupit će se na najvećem svjetskom sajmu knjiga na kojemu će biti predstavljeno ono što je producirano kod kuće, a riječ je o otprilike 400.000 naslova, od toga 100.000 novih. Ove godine izlagat će 5,3% manje izlagača, a kod njemačkih nakladnika i trgovaca knjigama zabilježen je pad od čak 15%. Iz područja beletristike i stručne literature prijavio se 141 izlagač manje, što iznosi 7% manje nego prošle godine. Neki su izlagači smanjili štandove, tako da će prostor sajma na površini od 174.000 kvadratnih metara također biti manji od prošlogodišnjeg.

S obzirom na financijske probleme nakladnika i trgovaca

ko je stranim posjetiteljima nemoguće objasniti da im je jeftinije svaki dan doletjeti iz Londona ili Pariza.

Posebna zemlja-gošća ove godine je Litva. Neće biti predstavljena samo litvanska književnost, nego i cijela zemlja te njeno stanovništvo – od njihova načina života do širokog spektra u kulturi. Osnovni naglasak na predstavljanje stavit će litvanski književnici koji će biti aktivno prisutni i sudjelovat će u mnogim događanjima u sklopu sajma, poput književnih tribina, razgovora s autorima, javnih čitanja i diskusija, u skladu s namjerama sajma da ljudi budu u njegovu u središtu. Bit će predstavljeno oko dvadeset litvanskih autora: književnici koji su bili u egzilu kao što su Tomas Venclova, Jonas Mekas, Alfonsas Nyka-Niliunas, Iccokas Meras, Grigorius Kanovicus, Saulius Tomas Kandrotas, Egle Juodvalke; zatim uspješni i priznati autori Sigita Geda, Ricardas Gavelis, Jurgis Kuncinas, Jurga Ivanauskaitė, Justinas Marcinkevičius i Marcelijus Martinaitis; te auto-

ri mlade generacije Renata Sevelyte, Marius Ivaskevicius i Gintaras Grajauskas.

Na hrvatskom štandu ove će godine izlagati oko pedeset hrvatskih nakladnika na prostoru od 256 četvornih metara. Ovogodišnje sudjelovanje Hrvatske na sajmu s oko 740 tisuća kuna (oko 100 tisuća kuna manje nego prošle godine) financiraju Ministarstvo kulture, Gradsko poglavarstvo Zagreba, Hrvatska gospodarska komora i sami nakladnici. Novina hrvatskog predstavljanja na sajmu je program izabranih sadržaja na velikom ekranu, u sklopu kojeg će se na štandu prikazivati film *Turistička Hrvatska, Priče iz davnine* na CD-romu, projekt *Tri pisma – tri jezika* te glazbeni projekti Ive Pervana, Mateja Meštrovića i etno-glazbenice Lidije Bajuk. Dan Hrvatske na Frankfurtskom sajmu zbit će se 9. listopada kad će biti organiziran okrugli stol o aktualnoj hrvatskoj književnosti na kojemu će sudjelovati autori Sibila Petlevski, Bora Čosić, Nedjeljko Fabrio, Jurica Pavičić i Edo Popović. Također, bit će predstavljena biblioteka *Relations DHK* koja se sastoji od 13 dvojezičnih knjiga o povijesnim i suvremenim odnosima hrvatske kulture s drugim narodima. U sklopu stalnog programa na hrvatskom štandu bit će izloženi portreti Nedjeljka Fabrija, Slavka Mihalića i Dragutina Tadijanovića i bit će otvorena izložba hrvatskih ilustratora Pike Vončine, Andreje Petrlik Huseinović i Svjetlane Junaković, te izložba plakata i knjiga fotografa Ive Pervana.

Osim predstavljanja zemlje-gošće, središnja tema ovogodišnjeg sajma je *Bridges for a World Divided*, a organizatori potiču sudionike na sudjelovanje u tom interkulturalnom i transdisciplinarnom diskursu, gdje će predstavnici književnosti, kulture, znanosti, politike, gospodarstva i religije otvoreno raspravljati o pitanjima jednakosti i pravednosti u kontekstu internacionalizacije i globalizacije. Kao vrhunac događanja na sajmu najavljuje se kongres o globalizaciji pod nazivom *Frankfurt Futura Mundi* koji će se održati 12. listopada, na kojemu će intelektualci iz cijeloga svijeta raspravljati o temama kao što su globalni vrijednosni sistemi, kulturni identiteti, moć i biotehnologija. (G.-A. U.)

komentar

Diskretni čuvari tajni

Ne samo da je riječ o načelnoj osviještenosti o fundusu ljudskih prava nego o besramnom žongliranju vlasti između prokazivanja elementarne needuciranosti najšire javnosti i ulizivanja istoj toj javnosti, a sve da se kojim slučajem ne poremeti njen narodski ukus za tradicionalno

Antidiskriminacijski zakon i gej populacija

Željko Mrkšić

Da je šutnja doista zlato, jedna od najbogatijih bila gej populacija. U pravilu, hrvatsko društvo se odnosi prema drukčijim spolnim usmjerenjima (nerijetko i sama uža okolina pripadnika i pripadnica GLBT populacije) kao da je riječ o ispovjednoj tajni. Koliko pozicija *diskretnosti* može biti opasna, a u konačnici i društveno neisplativa, vjerojatno znaju samo oni koji su bilo nositelji bilo čuvari tajni.

Iskustvo straha od društvenog neprihvatanja i nerazumijevanja, verbalnog te fizičkog nasilja; ili pak stvarno doživljena homofobija za mnoge iz gej populacije je dio samog odrastanja ili naprosto faktor koji uokviruje njihovu/našu kvalitetu života. U društvu koje je svako malo prožeto javnim zavirima za supremacijom bilo ove ili one društvene skupine, a po kojoj se ima ravnati *ostatka*; te u društvu koje je u stanju braneći (?) tradicionalne vrijednosti i institucije, poput braka, šutjeti o zlostavljanju unutar obitelji, nad ženama, nad djecom – čovjek se zaista ima čega plašiti. Pristajući na *imanje* tajne, a koja je prije svega društveno nametnuta, otvara se put k nemjerljivoj osobnoj ranjivosti. S druge strane, otvoreno samoprihvatanje i iskazivanje, pak provocira mogućnost iskazivanja homofobije koja se kao iracionalni strah od homoseksualnih osoba javlja u rasponu od *blagog* zaziranja, raznih oblika diskriminacije, sve do otvorene mržnje često rezultirajući verbalnim i fizičkim nasiljem. U nekim idealnijim društvima, ovakvu zatvorenost odnosa regulira društveni sistem poštujući i štiteći sve svoje građane. Hrvatsko društvo tek *razmišlja* o uvođenju antidiskriminacijskih zakona koji bi trebali uključivati i sintagmu "pravo na različitost spolnog usmjerenja".

Prepoznavanje zločina iz mržnje

Rad na poboljšanju zakona zahtijeva dugotrajan proces lobiranja i suradnju zainteresirane zajednice ili pojedinaca koji bi se na temelju konkretnih slučajeva

zalagali za nužne promjene. Nažalost, tek teški zločini ili pak medijski *zabvalni* događaji, poput Gay Pride manifestacije u

političkoj volji utjecajnih grupa te o samim žrtvama ili obiteljima žrtava (koliko će inzistirati na pronalazenju počinitelja i naziva-

Zagrebu, povremeno skreću pažnju šire javnosti prema toj problematici. Uzme li se u obzir visok stupanj homofobije u društvu, teško da se može očekivati njen pritisak na zakonodavce. Pojedini članovi i članice Odbora zaduženih za izradu zakona blagonaklono gledaju na inicijative nevladinih grupa, no daleko da bismo mogli očekivati "revolucionarne" pomake. Ukratko, ne samo da je riječ o načelnoj osviještenosti o fundusu ljudskih prava nego o besramnom žongliranju vlasti između prokazivanja elementarne needuciranosti najšire javnosti (s njenim suočavanjem i donošenjem sustavnih edukativnih programa) i ulizivanja istoj toj javnosti, a sve da se kojim slučajem ne poremeti njen *narodski ukus* za tradicionalno.

Dotad će, otvorena homofobija *prolaziti* kao, primjerice, verbalne razmirice pripitih, narušavanje javnog reda i mira uz nanošenje (ili ne) tjelesnih povreda. Tako iskrivljena optika ne može prepoznati i procesuirati kriminalne radnje (poput otkaza temeljenog diskriminacijom) ili najtežih zločina (poput premlaćivanja i ubojstava).

Znajući u kojoj mjeri primjena već postojećih zakona ovisi i o sredini u kojoj se zločin događa, o ljudima koji su zaduženi za njegovo procesuiranje, često o

nju stvari pravim imenom); opravdano se postavlja pitanje prevencije, pravodobne informiranosti građanstva ako se zločin ne prepoznaje kao počinjen iz mržnje. Šutnjom i *diskretnošću* se riskira – prije svega – njegovo ponavljanje. Već samim time je važno naglašavanje uvrštavanja "različitih spolnih usmjerenja" u antidiskriminacijski zakon.

Policijske metode

Volja da se nešto poduzme, nažalost dolazi tek kad se nešto loše i dogodi. Sistem koji je opterećen *važnijim problemima* nikad nema vremena ili energije razmišljati o prevenciji. U ovom

trenutku, izgleda kako je to prvenstveno zadatak nevladine scene i pojedinih angažiranih intelektualaca/ki. Problem zločina motiviranih mržnjom dodatno otežava i česta nespremnost samih žrtava da zatraže pomoć ili pak da prijave počinitelja/e – iz straha. Strah pred javnim *razotkrivanjem*, poradi nepovjerenja u policiju i u sistem općenito.

S obzirom na policijske metode kojima smo svjedočili prateći tisak proteklo desetljeće, čini se kako je nepovjerenje gej populacije opravdano. Policija kao da još ne pravi razliku između *kriminalnog miljea* i *gej populacije*. U slučajevima ubojstava gdje je potvrđena homoseksualna orijentacija žrtvi (njih dvanaest u razdoblju od 1990. do 2001. – izvor: *Feral Tribune*, 12. siječnja 2001.), policija obavlja opsežne *informativne razgovore* među gej populacijom, pa ipak joj dosad preostaje neriješenih osam (!) ubojstava. Jedno ubojstvo u Osijeku. Tri ubojstva u Zagrebu; od kojih je najpoznatije ono 1999. francuskog državljanina Jeana Pierra Poulaina ubijenog u centru, pedesetak metara od Prve policijske postaje. Četiri (serijska) ubojstva u Splitu; među kojima je i poznati baletni koreograf Mirko Štambuk.

Neučinkovitost, propusti u istragama, zataškavanje i *diskrecija*, revno popunjavanje kartoteka, tek su dio medijskih interpretacija, prema kojima ispada da je lakše u Hrvatskoj doznati broj homoseksualaca no njihovih/njihovih ubojica na slobodi. Odviše cinično da bi na tome ostalo. Jedna od važnijih aktivnosti postojećih udruga GLBTT populacije bi trebala biti: fokusiranje na kon-

takte s policijom te na međusobnu izgradnju povjerenja i suradnje. Ona je nužna uzmemo li u obzir i sve ostale oblike kaznenih djela prema gej populaciji, te stupanj educiranosti policije o spolno različitim osobama.

Flert s opasnošću

Priča o zločinu i nasilju se ne zaustavlja samo na homofobiji agresivnih heteroseksualnih osoba, nego je prisutna i unutar gej populacije. Pozicija tajne je opet kritični faktor. Bilo da je riječ o agresivnom mrzitelju ili pak lukavom prevarantu-lopovu, ucjenjivaču, potencijalnom ubojici, svima ide u prilog žrtvin strah od javnosti. Dapače, na njega se računa. Time je, zločinima počinjenima iz mržnje te svim ostalim kaznenim djelima vezanim uz gej populaciju, najčešći zajednički induktor – šutnja. Ona je često povezana sa samim mjestom na kojem se žrtva zatekla (WC-i, okupljalište na otvorenom) ili je pak vezana uz okolnosti (naivno prihvaćanje društva nepoznate osobe).

U mnogim slučajevima scenarij je gotovo isti u svom početku: dva muškarca (znatno rjeđe su u pitanju žene) upoznaju se u baru ili pak nekom od gej okupljališta, te nakon uspostavljenog *kontakta* odluče otići zajedno kući. U prvoj prilici dolazi do napada kojemu motiv može biti pljačka, sama mržnja ili pak kasnije ucjenjivanje. Večer koja je obećavala dobar provod završava najčešće neprijavljenim ili kasnije neriješenim kaznenim djelom. I dok žrtva sama sanira posljedice napada, napadač je slobodan izabrati sljedeću.

Osim napada na osobu, napadi na imovinu su još češći. Vjerujući kako je pronašao partnera, nakon provedene noći ili nekog vremena, žrtva otkriva da je pokradena. Princip diskrecije je takav da i kad bi se odvažila prijaviti slučaj, žrtva malo podataka može dati policiji. Najčešće se izbjegava dovođenje u vezu sa spolnim usmjerenjem. Ponekad tome pridonosi i policija sugerirajući moguće neugodnosti pri iznošenju spolnog usmjerenja žrtve jer, navodno, na sudu može nepovoljno utjecati u procesu, ili banalnije: što će vam svijet reći?...

Molbom za diskrecijom pri rješavanju pojedinih slučajeva čini se šteta samoj gej populaciji jer nije upoznata s realnim opasnostima i nema mogućnost odgovarajuće prevencije. Posebno je zastrašujuća šutnja u slučajevima *gej ubojstava*. S druge strane, ako gej populacija nije spremna surađivati s policijom, tad i rješavanje slučaja dolazi u pitanje.

Preživjeti ulicu

Unutar gej populacije problem kriminala koji je vezan uz traženje potencijalnih partnera predstavlja jednu od najvećih *kontroverzi*. Čini se kako se mnogi *stide* činjenice što postoje članovi zajednice koji izlaze van u potragu za jednokratnim seksom. No, zatvaranjem očiju problem se ne rješava. Nije dovoljno (a smatram: ni dobro) reći – za očekivati je da se loše stvari događaju na lošim mjestima, ili radikalnije – dobili su upravo što su i tražili. Možda je važnije znati kako se zločin i kriminal može događati bilo gdje, nevezano uz mjesto i uz same okolnosti.

Gej muškarci će često istaknuti kao kvalitetu, možda čak vrednotu, gotovo trenutni osjećaj povezanosti s nekim tko je također gej, ili se tako predstavlja, pa makar ga susreli prvi put. Zbog tendencije da više vjeruju nekome tko je gej no nekome tko to nije, te lošeg procjenjivanja s obzirom na izgled i ponašanje, dolazi do neopreza ključnog za napadača. Nadalje, mnoga iskustva započinju u klubovima, gdje nikad izloženi neugodnim iskustvima, pripadnici gej populacije mogu biti opušteni, otvoreni i često darežljivi, a što je sve potencijalnim napadačima dobar znak. Netko tko je šarmantan u svom pristupu ispočetka, do kraja večeri ili sljedeći dan se može pretvoriti u lopova ili nasilnika. Loša procjena žrtvu dodatno opterećuje, pridonosi osjećaju stida i jedan je od razloga šutnje o počinjenom kriminalu.

No, osim osobnog osjećaja stida postoji ipak nešto što bi samoj gej populaciji također trebalo biti važno: neprijavljivanje manjih kaznenih djela, počinitelja ostavlja slobodnim k većima. Propuštanjem reagiranja u jednom slučaju, omogućava se sljedeći (možda daleko teži).

Jedno od osnovnih pravila/predostrožnosti koje valja imati na umu u susretanju s bilo kojom nepoznatom osobom jest to da bi o tome netko od vaših bližnjih ili bliskih trebao znati, ili ga pak upoznati. Time se potencijalni napadač u većini slučajeva demotivira jer riskira kasnije prepoznavanje i uspješno policijsko privođenje. To *dječje* pravilo zbog socijalne izoliranosti gej populacija propušta te riskira odviše u individualnim *pokušajima* i *pogreškama*. Naprosto, ne postoji nužna socijalna kontrola. Jedino veća vidljivost te veće društveno prihvaćanje mogu značajnije pridonijeti poboljšanju kako same kvalitete života gej populacije, tako i problema vezanih uz kriminal i zločine motivirane mržnjom.

Povećana vidljivost s jedne strane donosi pogodnosti gej populaciji kako bi se sigurnije osjećala ili pak razvijala svoj društveni život, no s druge strane može predstavljati "pozivnicu" agresivcima koji će *krenut lemat pedere* na neko od okupljališta... Uz nužan osobni oprez, uz moguće programe edukacije kako gej populacije, tako i policije, te uz dovoljno dobru komunikaciju možda je moguće "razmišljati" o poboljšanju stupnja sigurnosti pojedinih pripadnika gej populacije. Što tko radi u slobodno vrijeme, ili pak kakav životni stil preferira – osobna je stvar. Ljudska prava to nisu. Pravo na jednaku društvenu zaštitu i uvažavanje – zajedničko je svima. ☑

MMC

Multimedijalni centar d.o.o.

Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063

e-mail: mmc@mmc.hr • <http://www.mmc.hr>

**M. Offenbach: Instalation "Trokut : Kitchen - Truth ; Charlie - Truth ; Museum - Duck"
Bale - Valle - New Croatian Tourism 2002
Photo Documentation : M.O.M.A. - New York**